

ISSN 1406-8826

SOTSIAALTÖÖ JA SOTSIAALPOLIITIKA ERIALAAJAKIRI

HIND 3,75 €

Sotsiaaltöö

L A P S E Õ I G U S T E E R I N U M B E R

Vanemlus ja teadlikkus
lapse õigustest

Lapsesõbralik
menetlus hooldus- ja
suhtlusõiguse vaidlustes

Asjatundlik tugi
abivajavale lapsele

3/2019

Sotsiaaltöö

Tervise Arengu Instituudi ja sotsiaalministeeriumi väljaanne. Ilmub alates 1997. aastast. Ajakirjast saab lugeda uurimistulemusi ja teoreetilisi ülevaateid sotsiaaltööst ning sotsiaalpoliitikat; kogemuslikke, nõuandvaid ja informatiivseid artikleid, mis on toeks kõigile, kes puutuvad kokku sotsiaaltöoga. Ilmub neli korda aastas: veebruaris, mais, septembris ja detsembris.

Uudiskiri

Kord kuus ilmuv tasuta e-uudiskiri vahendab sotsiaalvaldkonna asutuste ja organisatsioonide infor seadusemuudatustest, uuringutest, sündmustest, teenustest, sotsiaaltöötajate tegemistest jpm. Uudiskirjaga liitumiseks tuleb täita vorm veebilehel tai.ee/sotsiaalto.

Toimetuse kolleegium

Zsolt Bugarszki, Hans van Ewijk, Mailiis Kaljula, Riina Kiik, Eike Käsi, Eve Liblik, Valter Parve, Riho Rahuoja, Marju Selg, Hede Sinisaar, Judit Strömpl, Piret Tamme, Häli Tarum, Karmen Toros, Taimi Tulva

Toimetus

Vastutavad toimetajad: Regina Lind, Kairiin Nuudi
Toimetaja: Meelike Tammemägi
Kaastoimetajad: Signe Väljataga, Margit Raias, Meeli Müüripeal
Erinumbri külalistotoimetaja: Elise Nikonov

Kontakt

Ajakiri Sotsiaaltöö
Tervise Arengu Instituut
Hiiu 42, 11619 Tallinn
Tel (+372) 659 3931, e-post ajakiri@tai.ee

Lähem info autorile: www.tai.ee/sotsiaalto
Ajakirja makett: Puffet Invest OÜ
Küljendanud: Atlex OÜ
Trükkitud: Aktaprint
Tiraaž: 1000 eksemplari

Tellimine

Ajakirja aastatellimuse hind on 15 eurot, üliõpilastele 10 eurot. Aastatellimus kolmes eksemplaris samale tellijale 29 eurot.

Tellimuse saab vormistada:

- veebilehel tai.ee/sotsiaalto
- veebilehel minuajakirjandus.ee
- postkontorites üle Eesti

Üsiknumbreid saab tellida Tervise Arengu Instituudi koolituskeskusest (Hiiu 42 Tallinn) ja osta kaupluses Ülikooli Raamatupood (Raekoja plats 11 Tartu).

Ajakirja vanemad numbrid leiab www.tai.ee → väljaanded → trükised & infoväljaanded; uuemate numbrite valitud artiklid veebilehel www.tai.ee/sotsiaalto.

Sisukord

3/2019

Eessõna

Ülle Madise 2

Persoon

Aasta parimad lastekaitsetöötajad
Janne Sutting ja Ene Ellik: laste ja
peredeni peaks abi jõudma kiiremini
Kristina Traks 3

Teadlikkus lapse õigustest

Lapse õiguste ja osalusõigusega seotud
teadlikkus, hoiakud ning kogemused
laste ja täiskasvanute pilgu läbi
Andra Reinomägi 8

Vanemlus

Miks on keelatud lapse kehaline
karistamine?
Judit Strömpl 16

Vanemluskoolitused aitavad last
ja lapsevanemat
Pirjo Turk, Ly Kasvandik, Stina Suurväli 22

Lapsesõbralik lastekaitse

Lapse õigus osaleda abivajaduse hindamises:
kuidas lastekaitsetöötajad seda tõlgendavad?
Karmen Toros 27

Üksinda otsustamine lastekaitse sotsiaaltöös.
Miks tuleb lapse parima huvi põhimõtte
rakendamisel partneritega aru pidada
Asgeir Falch-Ericksen 32

Lapsesõbralik lastekaitse – lastekaitsetöötajate
vaade
Helika Saar 36

Hooldus- ja suhtlusõigus

Lapsesõbralik menetlus. Lapse õigused
vanemate vahelistes hooldus- ja
suhtlusõiguse vaidlustes
Kristi Paron 42

Lapse õiguste kaitse suhtluskorra
kohtulahendite täitmisel
Birgit Siigur, Andra Olm, Andres Aru 48

Lapsereövi ja elatisega seotud küsimused –
fookuses on Soome
Merli Laur 54

Linnupesa-hooldus kui lapsekeskne
lähenemine jagatud hooldusõiguse korral
Rafaela Lehtme, Karmen Toros 58

Tugi ja teenused

Abivajava lapse märkamine esmatasandi
tervishoius
Maarja Kärson, Valeria Bida 65

Perevägivalda tunnistanud laps kui
abivajav laps
Jako Salla, Triin Raudsepp 71

Kinnise lasteasutuse teenus tugevdatud
toetusega teenuseks
Kiira Gornischeff, Kristi Loide 76

Integreeritud teenuste mudel pakub senisest
rohkem tuge
Alice Juurik, Gabriela Rooso, Nele Labi,
Piret Liba 81

Raske ja sügava puudega lastele suunatud
tugiisiku- ja lapsehoiuteenus
Kadri Arumetsa 85

Kohalik omavalitsus

Võru linna sotsiaaltöö korralduse mured
ja rõõmud
Eve Ilisson 90

Jõelähtme – aja lugu elab siin
Pilleriin Kurg 94

Teraapia

Kunstiteraapia annab lapsele võimaluse
väljendada end turvalisel viisil
Marika Ratnik 97

Sündmus

Üleilmne laste heaolukonverents Tartus
Dagmar Kutsar 102

Uus lahendus sotsiaaltöös

Kolmes omavalitsuses avati kogukondlikud
ennetus- ja peretöökeskused 105

Enamikul Eesti lastest läheb hästi. Selle üle rõõmustades tasub aga mõelda, kas ja mida annab teha, et neil lastel ja noortel, keda elu pole hellitanud, oleks lihtsam heaks täiskasvanuks kasvada.

Iga laps on hindamatu väärtus. Kõik lapsed vajavad armastust ja turvatunnet, selle kõrval ka kiitust ja parajalt nõudlikkust. Kõigile lastele peaks olema kättesaadav hea kool ja meelepärane huviharidus, olenemata sellest, millises Eestis osas ja millisesse perre laps sünnib.

30aastaseks saav ÜRO lapse õiguste konventsioon pole pidulike sõnade kõmin, vaid teadustööle rajatud õpetus üldiselt mõistliku ja õige kohta. Eestis 2016. aastal jõustunud lastekaitseeadus järgib konventsiooni põhimõtteid, sätestades, et pere- ja eraelu on puutumatu ning vanema ja lapse õigusi tuleb austada. See tähendab ka, et laps tuleb tema arusaamisvõimet arvestades pühendada kõigisse teda puudutavatesse otsustesse – olgu tegu arsti juurde mineku, koolivaliku või vanemate lahutuse järgse elukorraldusega. Lapse arvamust tuleb kuulata. Ometi ei tähenda see, et lapsel kohustusi polegi. Maast madalast tuleb teda õpetada teistega arvestama.

Eksivad need, kes arvavad, et nii-öelda korralikud pered abi ei vaja. Koolikiusamine, aga ka ajutine õppimisraskus võib tublimagi lapse rööpast välja viia ja vanem ei pruugi ise parimat lahendust leida. Erilist kannatlikkust ja hoolt vajavad raskelt haiged ja puudega lapsed, samuti noored, kes on kogenud vägivalda või on seadusega pahuksis. Just siin näeme üht Eesti praeguse elukorralduse ja võimaluste ohtlikku tühikut: psühholoogi, eripedagoogi, logopeedi, tugiisikut ja teisi vajalikke spetsialiste pole alati võtta. Põhjus on selles, et nende inimeste töötasu on sageli üsna väike, töö on keeruline ning tunnustust napib.

Sotsiaaltöö septembrinumber on pühendatud laste õigustele. Iga laps ja noor oma tunnete, mõtete ja saladustega väärib samavõrra aupaklikku suhtumist kui täiskasvanu.

Head lugemist ja jõudku targad mõtted paberilt ellu!

Ülle Madise

õiguskantsler

JANNE SUTTING JA ENE ELLIK. FOTO: KRISTINA TRAKS

Aasta parimad lastekaitsetöötajad: laste ja peredeni peaks abi jõudma kiiremini

Kristina Traks

ajakirjanik

Lastekaitsetöö kohta on kõigil oma arvamus, küll peetakse lastekaitsetöötajaid liiga sekkuvateks või hoopis liiga passiivseteks. Seekord on ajakirja Sotsiaaltöö vestlusringis Keila linnavalitsuse lastekaitsetöötajad Janne Sutting ja Ene Ellik. Uurisime lähemalt nende pingelise ja väga emotsionaalse ameti kohta.

Janne ja Ene töötavad Keilas paarisrakendina juba viimased viis aastat ning selle aasta märtsis tunnustas Eesti Sotsiaaltöö Assotsiatsioon neid kui aasta parimaid lastekaitsetöötajaid. Lastekaitse tööpõld on väga lai: nad tegelevad peredega, kus vanematel on vähe vanemlikke oskusi, tegelevad lähisuhtevägivalla juhtumitega, koolikohustuse mittetäitjatega, asenduskodus kasvavate lastega, väärkoheldud

lastega, erivajadustega lastega, alaealiste õigusrikkujatega, aga nõustavad ka lahku läinud peresid hooldusõiguse ja suhtluskorra küsimustes ning esitavad kohtule arvamusi ja osalevad kohtuistungitel lastega seotud tsiviilmenetlustes. Koostööd tehakse koolide, lasteaedade, politsei, psühhiaatriaiglate, rehabilitatsioonikeskustega, psühholoogidega, Rajaleidjaga, kriminaalhooldajate ja

prokuröridega, asenduskodudega, noorte-keskusega, erinevate MTÜdega, sotsiaalkindlustusametiga ja eeskätt muidugi lapse endaga ning perega. Lapse seisukohalt on see viimane ehk kõige määravam, et ta abi saaks. Selles töös on harva ühesuguseid päevi, pigem on tavaline, et hommikul tööle minnes ei tea Janne ja Ene, mida päev neile toob.

Olete Keilas ainsad lastekaitsetöötajad. Milline on teie tööpõld?

Janne: Abi vajavaid peresid on Keila linnas palju. Aasta-aastalt üha enam tuleb tegeleda peredega, kes on läinud lahku ja lapsevanemad ei jõua omavahel kokkuleppele lapse elukohta ning suhtluskorra küsimuses. Pidevalt kasvab ka mitmesuguste sotsiaalsete probleemidega perede arv.

Viimase paari aasta jooksul on hakanud pered ka ise meie poole pöörduma.

Ene: Sageli tuleb lahku läinud peresid nõustada ka pärast kohtuotsuse jõustumist. Paraku on sageli nii, et kohtumäärus ei lahenda vanemate omavahelisi konflikte ega pane neid koostööd tegema. Vahel on need aastatepikkused tülid, mida käiakse meie juures lahendamas. Sageli ei ole lapsevanemad rahul ühegi ametkonna tööga, olgu selleks siis lastekaitse, kohus või psühholoog. Mõlemale vanemale tundub, et just temal on õigus.

Janne: Kõige kurvem on, et kogu selle probleemipuntra juures unustatakse laps. Meie asi on olla lapse poolt ja seista tema eest. Proovime jõuda nii kaugele, et lapsel oleks lahus elava vanemaga kavakindel ja turvaline suhtluskord. Püüame veenda vanemaid, et nad ei mõjutaks lapsi teise vanemaga mitte suhtlema. Lastega manipuleerimine on

kahjuks väga sage. Praegu on väga levinud vaidlemine kohtus ja aina sagedamini pöörduvad vanemad kohtu poole lastega seotud vaidlustele lahenduste leidmiseks. Juhtumid on keerulised, vanemad on oma õigustest teadlikud – palgatakse ennast esindama advokaat ja hakatakse oma õigust nõudma. Advokaadi roll on esindada kliendi õigusi, aga sageli jäävad lapse tegelikud vajadused seejuures tagaplaanile.

Kuidas minna lahku nii, et sellest ei tuleks aastatepikkust sõda, kus kannatajaks on laps või lapsed?

Ene: Kahtlemata on lahtutus emotsionaalne ja valus. Siiski peaks püüdma jätta oma emotsioonid tagaplaanile ja mõtlema eelkõige lapsele. Kui vanemad lahutavad, on iga laps õnnetu ja stressis. Ta võib hakata ennast süüdistama, et nii on läinud.

Janne: Kohus peaks olema viimane võimalus ning kohtusse pöördumine tuleks hoolikalt läbi mõelda. Sealt saadav tulemus ei pruugi lahendada probleeme ega meeldida kummalegi vanemale. Suhtluskord küll määratakse, kuid alati ei lahenda kohtumäärus probleeme ja ei pane lapsevanemaid koostööd tegema. Aga just laste nimel on vanematel vaja teha koostööd ka pärast lahtutust.

Ene: Lahku läinud vanematega tegelemine on meie töö üks keeruline külg. Me oleme kahe osapoole vahel ja üks meist süüdistatakse ka erapoolikuses. Kindlasti oodatakse meilt rohkem, kui me aidata saame. Lapsevanemad ootavad sageli, et oleksime õigusemõistjad, seda me aga ei ole.

Kuulan teid ja mõtlen, et teil peavad olema väga mitmekülgsed oskused ning teadmised, et kõigega hakkama saada...

Janne: Meie roll on väga laiahaardeline ning sotsiaaltöö õppimine ei anna kõiki neid teadmisi, mida töös vaja läheb. Peame oskama

Kes on kes?

Ene Ellik (53)

- Praeguses ametis 2014. aastast. Enne seda töötanud lasteaiaõpetajana ja erivajadustega inimeste teenuste koordinaatorina, varem pikalt ka raamatupidajana
- Lõpetas Tallinna Ülikoolis sotsiaaltöö bakalaureuseõppe, kõrvalerialaks lastekaitse. On ennast pidevalt täiendanud lastekaitsealastel koolitustel
- Vabal ajal armastab teha tervisesporti ja käsitööd

Janne Sutting (32)

- Keila lastekaitsetöötaja alates 2012. aastast
- Töötanud ka Tallinna Lastekodus ja Tallinna Perekeskuses; esimesed töökohad olid teenindus- ja müügiialal
- On teinud vabatahtlikku tööd kahe lapse tugiisikuna ja MTÜs Eluliin
- Lõpetas Tallinna Ülikooli lastekaitse ja sotsiaalpedagoogika magistriõppe, eelmisel aastal alustas tervisedenduse rakenduskõrgharidusõppega. Läbinud mitmeid lastekaitsekoolitusi.
- Vabal ajal armastab teha tervisesporti

orienteeruda juriidikas, omama psühholoogi teadmisi ja oskusi, teadmisi tervishoiust.

Kui meid on teavitatud abivajavast lapsest, siis enamasti oodatakse kiireid muutusi paremuse poole. Kuid sageli kestab töö lapse ja tema perega aastaid, enne kui midagi muutub.

Ene: Päriselus on meie töö üsna erinev sellest, mida koolis õpetati. Kindlasti peaks koolist saama rohkem juriidilisi teadmisi ja ka praktilisi oskusi, näiteks kuidas häiritud lapsega vestelda. Peame kõigis juhtumites selgitama välja lapse arvamuse, seda olenemata tema vanusest ja emotsionaalsest seisundist.

Kuidas jõuab teieni teave abivajajatest?

Ene: Kõige rohkem teavet saame politseilt ja koolist. Paraku on mõnikord nii, et probleemid püsivad varjatuna või ei jõua info meieni nii ruttu, kui võiks või peaks.

Janne: Eesti inimene teise pere ellu naljalt ei sekku. Isegi kui ta kuuleb, et kõrval toimub vägivaldne tegevus või ta näeb, et laps hulgub üksi tänavatel. Ta ei teata sellest politseisse ega lastekaitsele. Mul on olnud juhtum, kus oldi üllatunud, kuidas lastekaitsetöötaja ei

tea peres toimuvast.

Ene: Positiivne on see, et viimase paari aasta jooksul on hakanud pered ka ise meie poole pöörduma. Näiteks on tulnud küsima nõu, kui lastega esineb raskusi, on uuritud perenõustamise võimalusi.

Kas lapsed ka ise teie poole pöörduvad?

Janne: Jah, ikka. Minul on küll selliseid juhtumeid, kus laps leiab, et vanema kehtestatud reeglid on ebaõiglased. Tegelikult aga on see, kui vanemad püüavad just piire seada, lapse enda huvides. On ka lapsi, kes kaebavad, et vanem karistab füüsiliselt. Lasteabi telefoni teavad lapsed üsna hästi ja sinna ka helistatakse. Muidugi need juhtumid, kui lapsed ise meie juurde tulevad, ei ole küll väga sagedased.

Milline on teie töös n-ö tüüpjuhtum?

Ene: On peresid, kus esinevad sotsiaalsed probleemid põlvest-põlve, sest puuduvad oskused laste kasvatamisega toime tulla, pooleli on jäänud nii vanemate kui ka laste haridustee. Väga suur probleem on vähene emotsionaalne seotus ja lähedus oma lastega, isegi väikelastega.

Ei osata lastele turvatunnet pakkuda ja see on põlvkondade kaupa edasi kandunud. Meil on olnud vanemaid, kes ütlevad, et nad ei tunne oma laste vastu midagi. Peretöötaja õpetabki siis vanemaid, et võta laps sülle, kallista teda, tee pai. Õpetatakse ka seda, kuidas peres õdede-vendade vahel tekkinud lahkhelisid lahendada. Paljudel peredel on võlad, mis sugenevad oskamatuses majandada. Enamik vanematest käib küll tööl, kuid rahast ikkagi ei jätku. Raha kasutatakse ebamõistlikult, panustatakse seda enda välimusse, tehnikasse jms. Mitmes peres õpetavad peretöötajad elarve koostamist ja selle järgimist.

Kui suur probleemide põhjus on alkoholi liigtarvitamine?

Ene: Alkoholi tarvitamine on meil Eestis justkui norm. Aktsepteeritakse, et mees töölt tulles kodus õlut joob või naine nädalavahtusel pidutseb. Kahjuks on peresid, kus normaalseks peetakse ka seda, et vanem ise ostab alaealise alkoholi põhimõttel, et las joob kodus, meie silma all.

Te töötate ainult keeruliste juhtumitega. Kas on ka mingeid valearusaamu või müüte, mis segavad peresid abi vastu võtmast?

Janne: Raske on aidata peresid, kus vanematel on psüühikahäireid, neil on näiteks bipolaarne meeleoluhäire, depressioon, on teinud suitsiidikatseid. Paraku on meie ühiskonnas endiselt tabu minna psühhiaatri juurde ja paljud ei võta ka neile juba määratud ravimeid. Ka psüühikahäiretega lapsed jäävad selle tõttu ilma abita, sest vanemad kultiveerivad suhtumist „psühhiaater on hulluarst”. Samamoodi levivad soovitusel, et „ära anna lapsele rohtu, sest sellel on kõrvaltoimed”. Tegelikult aga on rohtu vaja, sest laps ei suuda ilma ravita keskenduda ja õppimisega toime tulla.

Ene: Lapsevanemad ei ole sageli nõus võimaldama lapsele tema vajadustest tulenevat

Mõnes peres ei teatagi, kuidas pereelu võiks normaalselt toimida ja seega ei tunnistata ka, et abi vajatakse. Ei nähta seda, et laps on tänaval, sest tal on kodus halb olla.

õiget õpet (tõhustatud toega õpet). Vanemad ei mõista, et eripäraga lapsi häirivad helid ja hääled, nad ei suuda keskenduda suures klassis sagimise keskel ning neil on vaja üks-ühele tegelemist. Korduvalt oleme kuulnud vanemaid ütlemas, et „sinna lollide klassi me küll oma last ei pane”. Samamoodi keeldutakse lapsele puude taotlemisest, sest sellega seoses levivad ka igasugused väärarusaamad.

Kui palju tuleb töös ette teie endi vastu suunatud negatiivset suhtumist või hoiakuid?

Janne: Tavaliselt on meie kõne uuele perele väga ehmata. Kui aga õnnestub luua kontakt ja nad näevad, et me ei ole vaenlased, võib alguse saada tulemuslik koostöö.

Ene: Rohkem on küll neid peresid, kes meiega koostööd teevad. Üksikutel juhtudel oleme kohanud ka suhtumist, et „meil on ju kõik korras, kuid lastekaitse kiusab”. Mõnes peres ei teatagi, kuidas pereelu võiks normaalselt toimida (näiteks, et on võimalik elada tülitsemise ja vägivaldta) ja seega ei tunnistata ka, et abi vajatakse. On ka neid, kes oma hädades süüdistavad kogu maailma, kaasa arvatud meid. Sellise perega on positiivseid tulemusi saavutada väga raske.

Kui kolm aastat tagasi jõustus uus lastekaitseadus, kirjutati palju sellest, et nüüd hakatakse peredest lapsi ära võtma. Kui palju neid juhtumeid tegelikult ette tuleb?

Ene: Meie oma töötamise ajal polegi seda teinud.

Janne: Lastekaitse ei ole karistusorgan. Me ei ole siin selleks, et lapsi ära võtta. See on kõige-kõige viimane võimalus, mida tehakse siis, kui pikka aega pole õnnestunud perega koostööd teha, midagi ei ole muutunud ja laste elu ning areng on suures ohus. See pole nii, et kõne meile, ja me võtame lapsed ära.

Ene: Uue seaduse jõustudes kirjutati tõesti palju sellest, et lastekaitsetöötajatel on nüüd suuremad võimalused lapsi peredest eraldada. Aga seda, mida kardeti, pole toimunud, pigem on lapse perest eraldamine hoopis raskem. Kui eraldame lapse perest, siis juba 72 tunni jooksul peab selle kohta olema kohtuotsus. Varem ütles seadus, et selline kohtuotsus tuli teha „esimesel võimalusel”, mis võis vabalt tähendada ka poolt aastat. Jutud laste äravõtmisest aga osutavad karuteene peredele, kel oleks abi vaja, kuid kes ei julge just selle hirmu tõttu abi küsida.

Janne: Teistpidi saame ka kriitikat, et miks te ometi lapsi sellelt perelt ära ei võta. Kui kodu on must ja ema nähti linnas pidutsemas, ei ole see veel põhjus laste äravõtmiseks.

Ene: Ühiskonnas on palju viha alaealiste õigusrikkujate suhtes, kes näiteks tänavatel kogunevad. Ei tajuta põhjusi, miks lapsed seal on ja miks nad nii käituvad. Ei nähta seda, et laps on tänaval, sest tal on kodus halb olla.

Paraku on sotsiaalmeedia suurepärane koht just sellise viha ja valearusaamade levitamiseks. Sotsiaalmeedia teeb meie töö kindlasti raskemaks. Kriitikat on meie suhtes palju ja samas oodatakse meilt imet – et kui sa oled lastekaitsetöötaja, siis peaksid võlukepikesega

kõik mured lahendama. Aga mõne pere puhul ongi paranemise sammud imetillukesed, ja needki tulevad alles aastatega.

Kuidas te kõige selle juures läbipõlemist väldite?

Janne: Räägime hästi palju üksteisega, oleme kursis üksteise juhtumitega, teeme palju koostööd, käime koos kodukülastustel. Konfidentsiaalsusnõude tõttu me kodus oma tööst rääkida ei tohi, seetõttu on suurepärane, et saame üksteisega mõtteid ja tundeid jagada. Kui mõni asi jääb pähe ketrama, on hea helistada teisele ja mõtteid vahetada.

Kui saaksite midagi sotsiaalsüsteemis muuta, siis mida te teeksite?

Janne: Võtaksin tööle rohkem spetsialiste ja teeksin nii, et teenused oleksid kättesaadavamad ning paindlikumad ja järjekorrad lühemad.

Ene: Kord kuus psühholoogi juures käimisest jääb sageli väheks, esialgu oleks kindlasti seda teenust vaja tihemini, 1–2 korda nädalas. Siis oleks nõustamine tulemuslikum. Ei ole normaalne, et abivajaja peab kuid psühhiaatri visiiti ootama ja süsteemist läbimurdmiseks ning abi saamiseks palju vaeva nägema ja meeletut järjekindlust üles näitama.

Hästi oluline on märgata probleeme juba lasteaias ja algkoolis. Selleks on aga haridus- asutusel tarvis piisavalt tugipersonali. Praegu on kahjuks sageli nii, et probleemid aina kuhjuvad ning kriis saabub lapse teismeeas, kui asjad on juba väga halvad. **S**

Lapse õiguste konventsioon on olnud Eesti õigusruumi osa juba 28 aastat. Eesti Vabariik ühines lapse õiguste konventsiooniga 1991. aasta 26. septembril vastu võetud otsusega, mis jõustus sama aasta 20. novembril. Eesti Vabariigi lastekaitseseadus võeti vastu 8. juunil 1992 ning see jõustus 1. jaanuaril 1993. Konventsiooni vastuvõtmisest ÜRO peaaasambleel möödub 2019. aasta 20. novembril 30 aastat.

Lapse õiguste ja osalusõigusega seotud teadlikkus, hoiakud ning kogemused laste ja täiskasvanute pilgu läbi

Andra Reinomägi

laste ja noorte õiguste osakonna nõunik, Õiguskantsleri Kantselei

Täiskasvanute ülesanne on julgustada lapsi oma õigusi kasutama. Toetav keskkond on eelduseks sellele, et lapsed ise oleksid inimõigustest teadlikud. Kogemuse kaudu kasvab asjatundlikkus, seega laiemalt ka lapse õigusi toetav ühiskond.

Lapse õigused on inimõigused. Lapse õigused hõlmavad endas õigust elule ja arengule, nimele ja kodakondsusele, tervise kaitsele ja mõlema vanema hoolitsusele. Samuti õigust haridusele, privaatsusele ning mängu- ja puhkeajale. Lapse õigused tähendavad kaitset igasuguse vägivalla, lapsele sobimatu töö ja narkootiliste ning psühhotropsete ainete eest. Oluliseks osaks lapse õigustes, mis on seotud tugevalt kõigi ülejäänud õigustega, on ka õigus vabalt väljendada oma arvamust. Lapse õigust osaleda, olla teavitatud ja kaasa rääkida teda puudutavate otsuste tegemises käsitlevad lapse õiguste konventsiooni mitmed artiklid (nt 3, 12, 13, 14, 15, 17, 40).

Lapse õiguste tagamisel on oluline roll kõigil ühiskonnaliikmetel – nii täiskasvanutel kui ka lastel endil. Ühiskonna teadlikkus ja inimeste hoiakud lapse õiguste suhtes mõjutavad lapse

võimalusi oma õigusi praktikas kasutada. Täiskasvanud vastutavad lapse õigusruumi loomise eest. See algab kodust, lasteaiast ja koolist, jätkub meditsiinisisüsteemis ja avalikus ruumis ning hõlmab nii kohalikku kui ka riigi tasandi elukorraldust. Vastutus lapse õiguste tagamise eest tähendab konventsioonis toodud põhimõtete täitmist, nende õiguste rikkumise korral aga kaitse korraldamist.

Lapse õiguste ja vanemluse uuring

Lapse õiguste olukorda tuleb jälgida ja hinnata korrakindlalt, et mõista ühiskonnas toimuvaid muutusi ja tagada paremini lapse õigusi. Sealjuures on oluline uurida neid küsimusi laste endi käest, sest laste ja täiskasvanute kogemused võivad erineda. Esimene uuring, mis uuris lapse õigustest

teadlikkust Eestis ja nende tunnetamist nii laste kui täiskasvanute hulgas, oli 2012. aastal korraldatud „Lapse õiguste ja vanemluse monitooring”. Selle algatasid Õiguskantsleri Kantselei ja sotsiaalministeeriumi koostöös Riigikantseleiga ning seda rahastati Tarkade Otsuste Fondist (Euroopa Sotsiaalfondi toel). Teine, täiendatud „Lapse õiguste ja vanemluse uuring”¹, toimus 2018. aastal. Nii 2012. kui ka 2018. aasta uuringu korraldas Poliitikauuringute Keskus Praxis.

Mõlema uuringu tähelepanu keskmes on teadlikkus lapse õigustest ning lapse õigustega seotud hoiakud ja kogemused nii laste kui ka täiskasvanute hulgas. Käsitletakse ka lapse osalemise ja last puudutavates teemades kaasarääkimisega seotud küsimusi. Küsitluste valimid on esinduslikud nii laste kui ka täiskasvanute suhtes: 2012. aastal 999 last (4.–12. klass) ja 1000 täiskasvanut, 2018. aastal 1110 last (4.–11. klass) ja 1248 täiskasvanut.²

Lapsel on õigus vabalt väljendada oma arvamust.

Artiklis tutvustan eeskätt 2018. aasta uuringu lapse õigustega seotud tulemusi: kui-võrd on lapsed ja täiskasvanud lapse õigustest kuulnud, mis märksõnad neile seoses lapse õigustega meenuvad, mida arvatakse lapse õigusteks ja mis valdkondades peetakse lapse kaasarääkimist ning ärakuulamist oluliseks. Ülevaade käsitleb ka täiskasvanute hoiakuid: kuidas suhtuvad täiskasvanud lapse õigusesse olla kaasatud ja teavitatud, avaldada arvamust ja osaleda otsuste tegemises ning mis on

täiskasvanute hoiakud lapsevanema rolli suhtes lapse kasvatamisel. Artikkel annab ülevaate ka laste kogemustest – mis võimalused on neil kaasa rääkida neid puudutavatel teemadel.

Suurem osa vastanuist on lapse õigustest kuulnud

Uuringust selgus, et 70% lastest ja 75% täiskasvanutest on kuulnud lapse õigustest. Võrreldes 2012. aastaga on 2018. aastal vähem neid täiskasvanuid, kes pole lapse õigustest kuulnud (23% 2012. a, 8% 2018. a), kuid rohkem neid, kes ei oska öelda (toona 6%, 2018. aastal 17%), kas nad on lapse õigustest kuulnud. Lapse õigustest kuulnud laste osatähtsus on vähenenud 14 protsendipunkti võrra: 2012. aastal ütles 84% lastest, et on lapse õigustest kuulnud, 2018. aastal aga 70%. Mõnevõrra võib seda tulemust mõjutada muutunud valim, kuid teisalt võib see peegeldada ka infomüra kaduma läinud inimõiguste, sh lapse õiguste mõiste sisu ja seoseid. Uuringut on vaja mõne aja pärast kindlasti korrata, et jälgida muutusi ajas.

Sõnapaariga „lapse õigused” meenuvad lastele kõige enam õigus haridusele, õigus vabadusele ja õigus oma arvamusele ning sõnavabadusele. Täiskasvanutele meenuvad seoses lapse õigustega kõige sagedamini lapse õigus haridusele, õigus olla kaitstud ning õigus kodule ja elukohale.

Mis kuulub lapse õiguste hulka

Nii lastele (vanem vanuserühm ehk 7.–11. klass) kui ka täiskasvanutele esitati uuringus mitmesuguseid väiteid ja paluti öelda, kas

¹ Uuring korraldati sotsiaalministeeriumi tellimisel ja Euroopa Regionaalarengufondist valdkondliku teadus- ja arendustegevuse tugevdamise programmi (RITA) tegevus 2 „Teadmistepõhise poliitikakujundamise toetamine” toel.

² Täpsema ülevaate mõlema uuringu meetodikast leiab raportitest: Karu jt (2012b) ja Koppel jt (2018).

nende arvates on tegu lapse õigustega. Kuigi kõik esitatud väited rääkisid lapse õigustest, ei olnud vastajad selles kindlad. Kõige sagedamini arvati lapse õiguste hulka väited „lapsel on õigus avaldada arvamust ja ennast väljendada” (95% lastest ja 93% täiskasvanutest arvas nii) ning „lapsel on õigus vabale ajale, mida ta saab kasutada meelepäraseks tegevuseks” (91% lastest ja 87% täiskasvanutest). Viimase väite puhul ei osanud siiski 8% täiskasvanuist öelda, kas see kuulub lapse õiguste hulka.

Kuidas praktika kaudu laste osalemist toetavaid hoiakuid tugevdada?

Samuti kuuluvad nii laste kui ka täiskasvanute arvates lapse õiguste hulka väited „lapsel on õigus riigi abile, kui ta on perekonnast ilma jäänud” (90% lastest, 96% täiskasvanutest) ja väide „lapsel on õigus oma vanemate toetusele ja abile” (90% lastest, 95% täiskasvanutest). Lapse õigusest riigi abile perekonnast ilmajäämise korral ei ole teadlik pea kümnendik lastest (8%).

Mõnevõrra vähem arvatakse lapse õiguste hulka kuuluvaks väide „lapsel, kes on lahus ühest või mõlemast vanemast, on õigus säilitada isiklikud suhted ja kontakt oma vanematega” (vastavalt 87% lastest, 93% täiskasvanutest). Selle väite puhul märkis pea iga kümnes laps (9%), et ta ei oska öelda, kas see kuulub lapse õiguste hulka. Ka väide „kõigil lastel on ühesugused õigused”, tekitab vastakaid arvamusi. Kuigi enamik arvas selle lapse õiguste hulka kuuluvaks (76% lastest, 87% täiskasvanutest), siis ligi viiendik lastest (18%) ja kümnendik (10%) täiskasvanutest ei osanud öelda, kas see kuulub lapse õiguste hulka. Ilmselt võib siin üheks põhjuseks olla tõik, et lapse õiguste põhimõtetega ei olda kursis, teisalt võib see aga olla ka märk laste ebavõrdsest kohtlemisest.

Vastuolu tekitas ka väide „nii nagu laps peab austama täiskasvanut, peab täiskasvanu austama ka last”. Kuigi väite arvas lapse õiguste hulka kuuluvaks 74% lastest ja 87% täiskasvanutest, oli laste hulgas palju neid, kes leidsid, et see väide ei kuulu lapse õiguste hulka (15%) ning neid, kes ei osanud öelda, kas see väide lapse õiguste hulka kuulub (11%).

Kõige enam vastakaid hinnanguid tekitas tervise küsimus. Väite „lapsel on õigus teada oma tervise ja raviga seotud otsustest ja osaleda nende otsuste tegemises” arvas lapse õiguste hulka kuuluvaks 70% lastest ja vaid 61% täiskasvanutest. Enam kui kümnendik lastest (12%) ja täiskasvanutest (14%) aga leiab, et see ei ole lapse õigus ning palju oli ka neid, kes ei oska öelda, kas see väide kuulub lapse õiguste hulka (vastavalt 19% lastest ja 26% täiskasvanutest).

Järeldada võib, et kuigi suur osa lastest ja täiskasvanutest on lapse õigustest kuulnud ja oskab neid ka nimetada, ei ole inimesed siiski alati kursis lapse õiguste sisu ja põhimõtetega.

Täiskasvanud toetavad lapse õigust osaleda ja avaldada arvamust

Küsites täiskasvanutelt, kuidas nad suhtuvad lapse õigusesse olla kaasatud ja informeeritud, avaldada arvamust ja osaleda otsuste tegemises, annab enamik vastanutest sellele toetava hinnangu. Suurem osa täiskasvanutest (90%) leiab, et need õigused võimaldavad lapsel õppida oma arvamust avaldama (täiesti või pigem nõus). Samuti toetavad täiskasvanud arvamust, et nende õiguste abil saab laps õppida vastutama oma otsuste ja tegude eest (86% pigem või täiesti nõus). Suur osa täiskasvanutest ei nõustu, et need õigused tähendavad lapsele piiramatut vabaduse andmist (72% üldse ei ole nõus või pigem ei ole nõus) või et nende õiguste tõttu kaob lapsel austus täiskasvanute vastu (65% ei ole üldse või pigem ei ole selle väitega

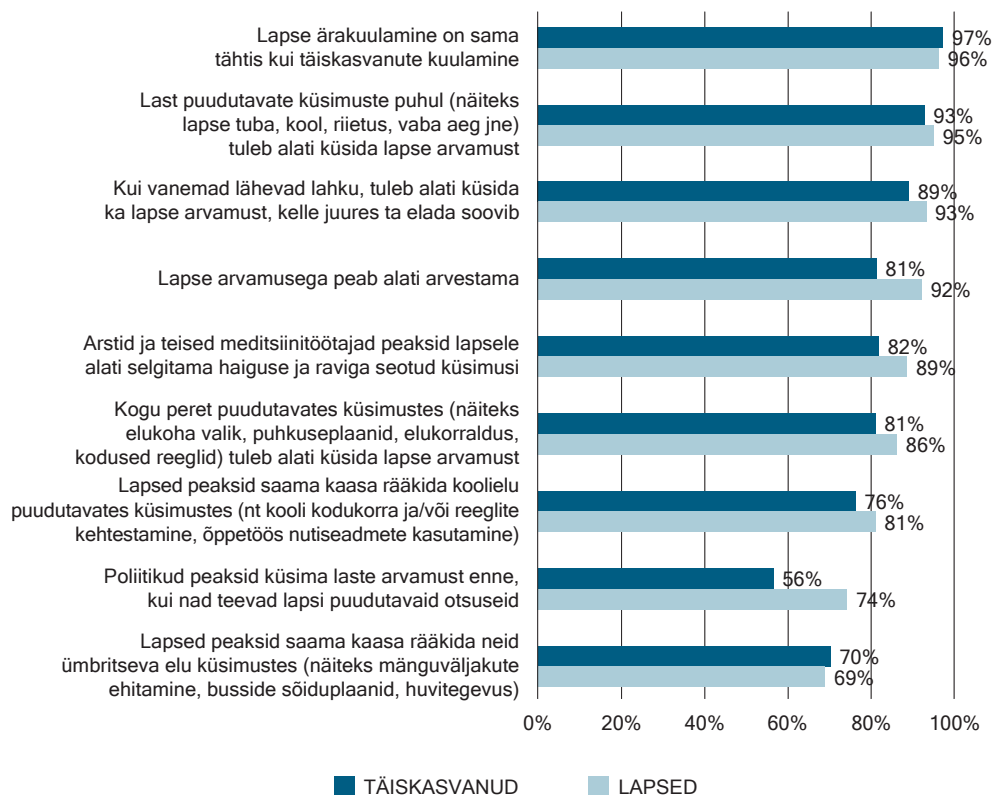
nõus). Tõsi, viimase väite puhul ei osanud pea kümnendik täiskasvanuid (9%) seisukohta võtta. Väite „kui lapsed ise otsustavad, siis kaob täiskasvanutel võimalus lapsi kaitsta ja suunata” puhul jagunevad vastused kõige otsustavamalt: kuigi suurem osa täiskasvanuid (59%) pole sellega nõus (üldse ei ole nõus või pigem ei ole nõus), on siiski kolmandik neid, kes seda väidet toetavad (pigem nõus või täiesti nõus).

Seega võib öelda, et Eesti täiskasvanud toetavad lapse õigust osaleda, olla informeeritud ja avaldada arvamust ning näevad neis õigustes lapsel pigem võimalust õppida oma arvamuste, otsuste ja tegude eest vastutama.

Hoiakud toetavad laste võimalust kaasa rääkida

Küsites eri eluvaldkondadest võetud näidete varal, kas lapsed peaksid saama neil teemadel kaasa rääkida, nõustub enamik lastest ja täiskasvanutest, et nii see peaks olema. Enamasti on lapsed täiskasvanutega võrreldes toetavamatel seisukohtadel (vt joonis 1).

Nii lapsed kui ka täiskasvanud leiavad, et lapse ärakuulamine on sama tähtis kui täiskasvanute kuulamine (96% lastest ja 97% täiskasvanutest). Ka väitega, et last puudutavate olmeküsimuste korral (näiteks lapse tuba, kool, riietus, vaba aeg jne) tuleb

Joonis 1. Laste osalemise ja kaasärääkimisega seotud hoiakuid (osakaal vastanutest, kes on esitanud väitega pigem või täiesti nõus)

ALLIKAS: LAPSE ÕIGUSTE JA VANEMLUSE UURING 2018

alati küsida lapse arvamust, on nii lapsed kui täiskasvanud nõus (95% lastest ja 93% täiskasvanutest). Väitega „kui vanemad lähevad lahku, tuleb alati küsida ka lapse arvamust, kelle juures ta elada soovib” on samuti 9 vastanut 10st päri (93% lastest ja 89% täiskasvanutest). Mõnevõrra suurem on erinevus laste ja täiskasvanute arvamuste vahel väite puhul, et lapse arvamusega peab alati arvestama: kui lastest toetab seda väidet 9 last 10st, siis täiskasvanutest 8 vastajat 10st.

Kui eespool selgus, et teadlikkust lapse tervise ja raviga seotud otsuste tegemisest ning nende otsuste tegemises osalemist arvas lapse õiguste hulka kuuluvaks mõnevõrra vähem lapsi ja täiskasvanuid, siis väitega, et arstid ja meditsiinitöötajad peaksid lapsele alati haiguse ja raviga seotud küsimusi selgitama, nõustuvad nii lapsed (89%) kui ka täiskasvanud (82%).

Enam kui 8 vastajat 10st (86% lastest ja 81% täiskasvanutest) nõustuvad väitega, et kogu perekonda puudutavate küsimuste korral (näiteks elukoha valik, puhkuseplaanid, elukorraldus, kodused reeglid) tuleb alati küsida lapse arvamust. Ka koolielu puudutavates küsimustes (nt kooli kodukorra ja/või reeglite kehtestamine, õppetöös nutiseadmete kasutamine) peaksid lapsed saama nii laste (81%) kui ka täiskasvanute (76%) arvates kaasa rääkida.

Uuringus küsiti arvamust selle kohta, kas lastel võiks olla võimalus osaleda ühiskonna tasandil tehtavates otsustes ja küsimustes. Siinkohal erinesid mõnevõrra lastele ja täiskasvanutele esitatud küsimused, sest laste küsimustikus kasutati veidi lihtsamat sõnastust. Pea kolmveerand lastest nõustus väitega, et poliitikud peaksid küsima laste arvamust, enne kui nad teevad lapsi puudutavaid otsuseid. Tunduvalt vähem (56%) oli aga neid täiskasvanuid, kes nõustusid väitega, et lapsed peaksid saama kaasa rääkida lapsi puudutavate seaduste kujundamises.

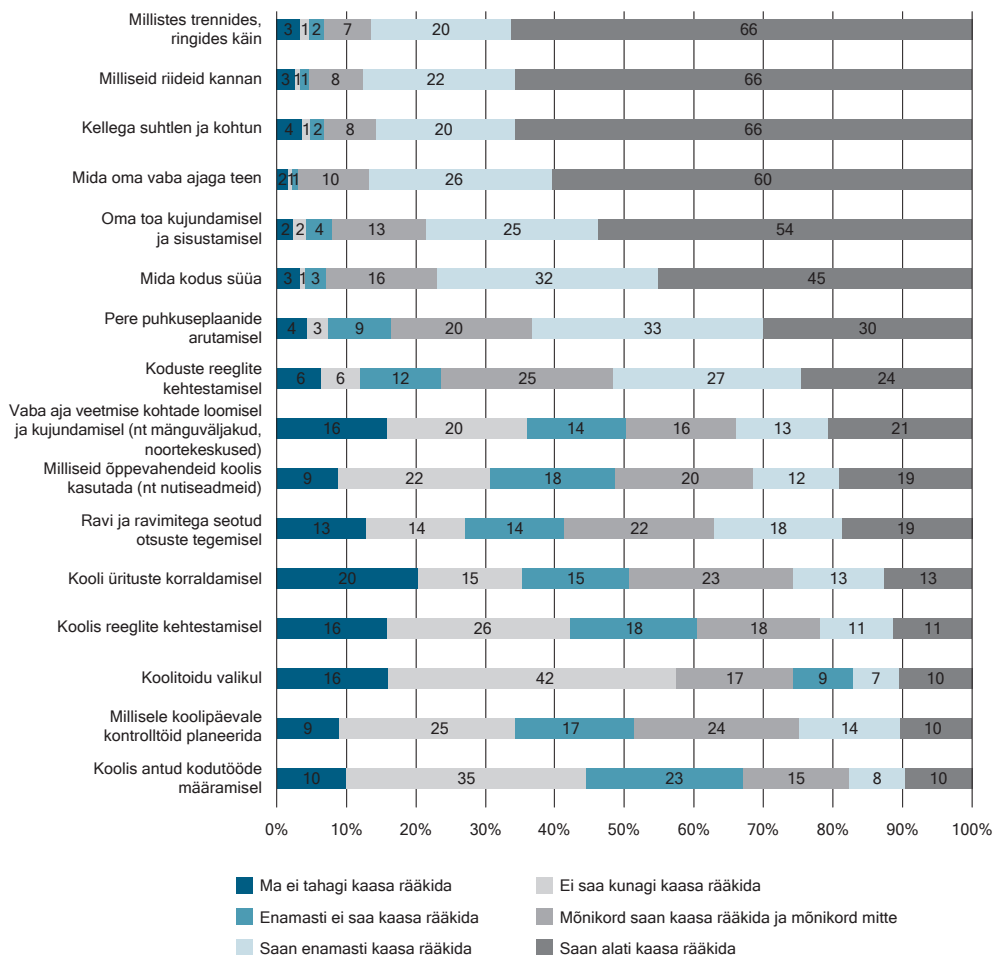
Kohalikku elu puudutavate otsuste puhul kasutati samuti laste ja täiskasvanute ankeetides mõnevõrra erinevat sõnastust, kuid siin olid laste ning täiskasvanute arvamused sarnasemad. Väitega, et lapsed peaksid saama kaasa rääkida neid ümbritseva elu küsimustes (näiteks mänguväljakute ehitamine, busside sõiduplaanid, huvitegevus), nõustus pea seitse last kümnest. Väitega, et lapsed peaksid saama kaasa rääkida kohalikus omavalitsuses lapsi puudutavates küsimustes (nt mänguväljakud, bussigraafikud, huvitegevus), nõustus ka seitse täiskasvanut kümnest.

Lapse õiguste sisu vajab veel tutvustamist.

Seega kehtib juba 2012. aasta uuringutulemustes (Karujä 2012a) ilmnenud olukord, kus lapsega lähemalt seotud teemade puhul (laps ise, perekond, üldised lapse ärakuulamise põhimõtted) toetatakse lapsega arutamist ja läbirääkimist enam, kogukonna ning ühiskonna tasandil aga on nende põhimõtete nõustujaid vähem. See on oluline mõttekoht nii kohaliku elu juhtidele kui ka valitsuse tasandil: kuidas praktika kaudu laste osalemist toetavaid hoiakuid tugevdada.

Laste tegelik kaasärääkimise võimalus

Laste tegelikku kaasärääkimise võimalust peegeldavad hästi laste antud hinnangud (vt joonis 2). Uuringus paluti lastel hinnata, kui sageli saavad nad kaasa rääkida nende elu puudutavates küsimustes. Tuleb välja, et sarnaselt 2012. aasta uuringu tulemustega saavad lapsed endi hinnangul enim kaasa rääkida vaba aja ja koduse elu korraldamise küsimustes: mis trennides käia, mis riideid kanda, kellega suhelda ning mida vaba ajaga teha. Küllalt palju saavad lapsed kaasa rääkida

Joonis 2. Lapse võimalused kaasa rääkida nende elu puudutavates otsustes

ALLIKAS: LAPSE ÕIGUSTE JA VANEMLUSE UURING 2018

ka oma toa kujundamises ja selles, mida kodus süüa: 7–8 last 10st saavad teha seda alati või enamasti. Mõnevõrra vähem saavad lapsed kaasa rääkida pere puhkuseplaanide tegemises (6 last 10st) ja koduste reeglite kehtestamisel (vaid pooled lastest).

Väljaspool kodu toimuva suhtes saavad lapsed enda sõnul kaasa rääkida oluliselt vähem. Nii näiteks märgib vaid kolmandik lastest, et nad saavad kaasa rääkida vaba aja veetmise kohtade kujundamises (nt mänguväljakud, noortekeskused). Koolis on lastel

märksa vähem võimalusi kaasa rääkida. Ligi kolmandik lastest märgib, et nad saavad alati või enamasti kaasa rääkida selles, mis õppevahendeid koolis kasutada (nt nutiseadmeid). Kooliürituste korraldamisel saab endi hinnangul kaasa rääkida (alati või enamasti) vaid veerand lastest, nagu ka selles, mis koolipäevale kontrolltöid kavandada. Koolis reeglite kehtestamisel saab alati või enamasti kaasa rääkida viiendik lastest. Koolitoidu valikus ning koolis antud kodutööde määramises saab endi hinnangul kaasa rääkida

ainult 17% lastest. Ka tervishoiuga seotud küsimustes saavad lapsed vähem kaasa rääkida: vaid 37% lastest märkis, et nad saavad alati või enamasti kaasa rääkida ravi ja ravimitega seotud otsuste tegemises.

Kõnekas on aga vastusevariant „ma ei tahagi kaasa rääkida”. Neid lapsi, kes märgivad, et nad ei tahagi ühel või teisel teemal kaasa rääkida, on nt koolielu puudutavate väidete puhul arvestatav hulk. Nii näiteks märkis viiendik lastest, et nad ei tahagi kaasa rääkida kooliürituste korraldamises. 16% lastest märkis, et nad ei tahagi kaasa rääkida koolis reeglite kehtestamisel ega ka koolitoidu valikul. Kümnendik lastest ei tahagi kaasa rääkida koolis antud kodutööde määramises ja selles, mis päevale kontrolltoid kavandada. Pea sama palju (9%) on neidki, kes ei taha kaasa rääkida õppevahendite valikul.

Küllalt suur osa lastest (13%) arvab ka ravi ja ravimitega seotud otsuste kohta, et nad ei taha neis küsimustes kaasa rääkida ning vaba aja veetmise kohtade loomise ja kujundamise küsimuse puhul märgib 16% lastest, et nad ei taha selles kaasa rääkida.

Laste kogemused ja hoiakud peegeldavad ühiskonna hoiakuid.

Seega võib öelda, et laste kogemused ja hoiakud peegeldavad ühiskonna hoiakuid ning seniseid võimalusi osaleda ja kaasa rääkida. Kuigi peredes on üldjuhul harjutud otsuseid omavahel läbi rääkima, ilmnevad erinevused ka peresiseste küsimuste puhul, näiteks selles, kui palju saavad lapsed kaasa rääkida koduse korra kehtestamisel või puhkusereiside kavandamisel. Pereringist välja jäävate institutsioonide puhul vajab laste osalemise ja kaasarääkimise iseenesestmõistetavus aga kindlasti harjumist ning

sihikindlat parandamist. Need küsimused on seotud avaliku ruumi, koolielu, aga ka ravi ja ravimitega.

Lastel paluti hinnata, kas on juhtunud, et nad on tahtnud mõne teema või olukorra kohta arvamust avaldada, kuid nende arvamust ei küsitud või ei kuulatud ära. Paraku märkis kolmveerand (77%) lastest, et seda on ette tulnud. Täpsustustest selgus, et selliseid olukordi on tulnud ette nii vanematega (näiteks toidu, riietumise, koduse elu või puhkuseplaanide korraldamise suhtes) kui ka kooliga, kus lapsed tunnevad, et nende arvamust ei küsita ega kuulata.

Kokkuvõtteks

2018. aasta uuringu tulemuste alusel võib öelda, et Eesti ühiskonnas on nii lapsed kui ka täiskasvanud lapse õigustest kuulnud ja oskavad nimetada ka nendega seonduvaid märksõnu. Samal ajal tuleb tõdeda, et lapse õiguste sisu vajab veel tutvustamist. Näiteks ei oska suur osa lapsi ja täiskasvanuid öelda, kas väide „lapsel on õigus teada oma tervise ja raviga seotud otsuste kohta ja osaleda nende otsuste tegemisel” kuulub lapse õiguste hulka. Palju on ka neid, kelle arvates see väide lapse õiguste hulka ei kuulu. Ka põhimõte, et kõigil lastel on ühesugused õigused, tekitab nii laste kui täiskasvanute hulgas vastakaid arvamusi ja ligi kümnendik lastest ning viiendik täiskasvanutest ei oska öelda, kas see kuulub lapse õiguste hulka.

Uuringu tulemuste kohaselt toetab enamik täiskasvanuid lapse õigust osaleda, olla informeeritud ja avaldada arvamust. Siiski nähakse seda eri teemavaldkondade puhul erinevalt. Lapse enda ja perega seotud küsimuste puhul toetatakse lapse kaasarääkimise võimalust enam. Vähem on aga neid lapsi ja täiskasvanuid, kes leiavad, et laps peaks saama kaasa rääkida teda ümbritseva elu ja keskkonna kujundamisel, nagu näiteks mänguväljakute

chitamine, busside sõiduplaanide kavandamine, huvitegevus. Selline proportsionaalne erinevus teemavaldkonniti on sarnane 2012. aastal tehtud uuringu tulemustega. Kui toetus lapse osalemisele kohaliku elu küsimustes on täiskasvanute hulgas mõneti kasvanud, siis nende täiskasvanute hulk, kes ei toeta lapse võimalusi kooliga seotud küsimustes kaasa rääkida, on 2012. aasta andmetega võrreldes kümnendiku võrra isegi suurenenud.

Kahjuks peegeldavad laste kogemused ja soov kaasa rääkida eespool toodut. Kui kodu, iseenda, oma vaba aja ja perekonnaga seotud teemade puhul saavad lapsed alati või enamasti

kaasa rääkida, siis koolielu, tervise ning vaba aja veetmise kohtade loomise ja kujundamise puhul on nende laste osatähtsus suurem, kes ütlevad, et enamasti nad ei saa või ei saa nad kunagi nendel teemadel kaasa rääkida. Mõtleva paneb see, et nende valdkondade puhul on suur hulk lapsi, kes ei soovigi kaasa rääkida. Seega tuleb täiskasvanutel kui lapse õiguste keskkonna loojatel pingutada, et lapse õigus osaleda kõigis teda puudutavates otsustes oleks tagatud nii kodus kui ka kodust väljaspool, seda nii haridussüsteemis, tervise kaitsel kui ka kohaliku elu ja riiklike otsuste tegemisel. **S**

Kogu uuringu tulemuste kirjelduse leiab lapse õiguste ja vanemluse uuringu aruandest (Anniste jt 2018), mis on leitav nii Praxis, sotsiaalministeeriumi kui ka õiguskantsleri kodulehelt.

Viidatud allikad

- Anniste, K., Biin, H., Osila, L., Koppel, K., Aaben, L.** (2018). Lapse õiguste ja vanemluse uuring 2018. Uuringu aruanne. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- Karu, M., Turk, P. Suvi, H., Biin, H.** (2012a). Lapse õiguste ja vanemluse monitooring. Laste ja täiskasvanute küsitluse kokkuvõte. Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- Karu, M., Turk, P. Suvi, H., Biin, H.** (2012b). Lapse õiguste ja vanemluse monitooring. Metoodika aruanne. Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- Koppel, K., Biin, H., Osila, L., Anniste, K., Aaben, L., Piirits, M., Kukk, K., Kask, I.** (2018). Lapse õiguste ja vanemluse uuring. Metoodika aruanne. Poliitikauuringute Keskus Praxis.

Miks on keelatud lapse kehaline karistamine?

Judit Strömpl

Tartu Ülikool

Artikkel esitab lühiülevaate lapse kehalise karistamise probleemistikust viimastel kümnenditel avaldatud teaduskirjanduse põhjal. Käsitletakse lapse kehalise karistamise määratlemist, elanikkonna hoiakuid ja riikide õigusakte seoses lapse kehalise karistamisega ning lapse kehalise karistamise lühi- ja pikaajalist mõju tema arengule ning heaolule täiskasvanuna.

Suhteid lapse ja vanemate vahel on juriidiliselt reguleeritud juba ammu ajast: näiteks sisaldas Babüloonia Hammurapi koodeks (18s eKr) seadust, mis lubas isal poja tema halva käitumise tõttu kodunt välja visata või teda orjaks müüa (Doek 2019), Rooma õigus käsitles lapsi vanemate omandina ning selline vanema absoluutne võim oli jõus kuni 20. sajandi alguseni.

Seadus kaitseb last kehalise karistamise eest

Esimene lapsi kaitsev dokument, Genfi lapse õiguste deklaratsioon sündis 1924. aastal. Deklaratsioon reguleeris I maailmasõja orbude hooldamist, keskendudes lapse kehalisele ja vaimsele arengule ning kohustas riike rahuldama vanemliku hoolitsuseta jäänud laste esmaseid vajadusi. ÜRO lapse õiguste konventsiooni (edaspidi LÕK) esimene versioon võeti vastu 1959. a ning täiendatud versioon aastal 1989. (*ibid*). Nii kujunes 20. sajand laste sajandiks. Selle aja jooksul muutus lapsepõlve käsitus täielikult: laps muutus vanemate sõnatust omandist

toimivaks subjektiks, kelle heaolu lapsena mõjutab kogu tema täiskasvanuolu ja seega ka tulevase ühiskonna kvaliteeti.

LÕKi artikkel 19 kohustab osalisriike „kaitsma last igasuguse füüsilise ja vaimse vägivalla, ülekohtu või kuritarvituse, hooletusse jätmise, hooletu või julma kohtlemise või ekspluateerimise, kaasa arvatud seksuaalse kuritarvituse eest, kui laps viibib vanema(te), seadusliku hooldaja või seaduslike hooldajate või mõne teise lapse eest hoolitseva isiku hoolde all.” Maailmas on praegu 53 riiki keelustanud lapse kehalise karistamise ning veel 56 kaalub selle keelamist (Helland jt 2018). Esimesena keelas lapse kehalise karistamise Rootsi (1979), järgnesid Soome (1983), Norra (1987), Austria (1989) ja ka meie lõunanaaber Läti (1998). (Lansford jt 2017, Zolotor ja Puzia 2010). Eesti tegi seda alles 2016. a jõustunud lastekaitseaduses (edaspidi LasteKS). Lapse kehalist karistamist keelab LasteKS § 24. Keelamisele lisaks kohustab seadus kõiki inimesi teavitama lastekaitset sellistest juhtumitest (LasteKS, § 27 (1) ja § 31(1), (2)).

Probleemid lapse distsiplineerimisega

Lapsed kasvavad suletud uste taga. Kuigi seadused ja õigusaktid vihjavad, mida ei tohi teha lapse kasvatamisel, jääb vastutus kasvatada normide järgi käituvat last vanemale. Seda, kuidas saavutada sõnakuulelikkus ja soovitud käitumine, seadus ei selgita.

Vaatamata viimase sajandi jooksul toimunud muudatustele, kogevad UNICEFi (2014) andmete põhjal maailmas 80% lastest kehalist karistamist. Paljud praegused vanemad ja vanavanemad on ise kogenud kehalist karistust ning usuvad, et just tänu sellele said neist korralikud inimesed. Väidetakse, et vanem, kes armastab oma last, ei saa lapsele midagi halba teha sellise väikese valu tekitamisega, mis kehalise karistamisega kaasneb. Vanema armastus lapse vastu ja tema vastutus lapse eest justkui annab talle valu tekitamise õiguse. Aga miks ikkagi ei ole lapse füüsilise karistamine lubatud, olgugi, et seda teevad last armastavad vanemad ja väidetavalt lapse enda huvides?

Et sellele vastata, tuleb selgusele jõuda järgnevas: esiteks, mida lapse kehaline karistamise all mõeldakse ehk kuidas määratletakse lapse kehalist karistamist; teiseks, kuidas suhtuvad vanemad lapse kehalisse karistamisse kui kasvatusemeetodisse; kolmandaks, kas uuringute tulemused toetavad arvamust, et kehaline karistamine on tõhus ja negatiivsete tagajärgedeta distsiplineerimismeetod¹. Kõigi kolme teema käsitlemisel on aluseks võetud viimastel kümnenditel avaldatud teaduspublikatsioonid.

Lapse füüsilise karistamise määratlemine

ÜRO lapse õiguste komitee (2006) määratleb lapse kehalist karistamist kui „füüsilise jõu

kasutamist tahtliku, kas või nõrga valu või ebameeldiva tunde tekitamise eesmärgil”.

Uuringud näitavad, et üldiselt lapsevanemad ei poolda kehalist karistamist ja kui nende käest küsida, kas nad karistavad oma lapsi kehaliselt, vastavad nad eitavalt (Frechette ja Romano 2017, Kish ja Newcombe 2015), vt ka Eesti uuringu tulemusi tekstikastist, lk 18. Kui uurida edasi, kuidas nad lapsi distsiplineerivad, siis selgub, et mõnda kergemat kehalise karistamise meetodit nad siiski kasutavad (nt väike laks lapse kätele, jalgadele või pepule), kuid nad ei pea seda kehaliseks karistamiseks. Siiski näitavad uuringud, et kerge kehaline karistus prognoosib tõsisemaid kehalise karistamise viise (*ibid*).

Sageli ei ole vanemad teadlikud füüsilise ja vaimse karistamise negatiivsest mõjust lapsele.

Kehalist karistamist saadab alati ka vaimne: vanem tõstab häält, süüdistab last, ähvardab kasutusele võtta rangemaid meetmeid, kui laps halba käitumist ei lõpeta, hirmutab ja alandab teda, tekitades süümeppiinu, hirmu ja alaväärsustunnet (kehalise ja vaimse karistamise tagajärgedest artikli teises pooles).

Vanemate hoiakud ja uskumused

Laste kehaline karistamine oleneb eelkõige lapsevanemate uskumustest ja karistamiskogemusest oma lapsepõlves. Enamik lapsevanematest siiralt armastab oma lapsi, hoolib neist ja nende tulevikust. Samal ajal on levinud ka arvamus, et laps, eriti väikelaps ei saa sõnadest aru, ta on rumal ja tema enda huvides on vaja kasutusele võtta sellised meetodid, mis on küll

¹ Distsiplineerimismeetodid viitavad olukordadele, kui vanem sunnib last tegema midagi, mida laps ise ei taha. Kirjanduses kasutatav mõiste „distsiplineerimine” on laiem kui piiride seadmine. See on ka korrale kutsumine, vanema tahte allutamine jne – autor.

Laste kehalisest karistamisest Eestis

Eestis suunatakse last õigesti käituma peamiselt julgustamise, selgitamise, kuid ka keelamise ja pahandamise kaudu. Füüsilist karistamist või sellega ähvardamist kasutatakse üldiselt harva. Siiski ütleb lausa kolmandik (33%) lapsevanematest, et on viimase aasta jooksul lapse korrale kutsumiseks ähvardanud või hirmutanud last vitsa, rihma või laksu andmisega, ligi viiendik vanematest (18%) tunnistab, et on oma last tutistanud ning 14% andnud vitsa, rihma või laksu. Ka küsitletud lastest (4.–11. klass) kümnendik (10%) ütleb, et viimase aasta jooksul on nad vähemalt korra saanud vitsa, rihma või laksu ning tutistamist on kogunud 14% lastest. Poistel on karmide karistusviiside kogemusi veidi enam kui tüdrukutel. Uuringu tulemused viitavad, et lapsevanemad kasutavad nooremate laste puhul peaaegu kõiki distsiplineerimise viise sagedamini kui vanemate laste puhul, sh ka füüsilist karistamist.

Eestis toetavad kehalist karistamist osati ka ühiskonna hoiakud, suur osa nii täiskasvanutest (42%) kui ka lastest (28%) peab laste füüsilist karistamist teatud olukordades vajalikuks ja mõistetaavaks toimeviisiks. Kehalisse karistamisse suhtuvad mehed sallivamalt: kui laste kehalist karistamist peab vägivaldaks 74% naistest, siis meestest arvab nii vaid 54%. Uuringust selgus veel, et täiskasvanud, kes on lapsepõlves kokku puutunud füüsilise karistamisega või näinud pealt vägivalda, on oluliselt sallivamad laste kehalise karistamise suhtes. Laste füüsilist karistamist pidas vajalikuks ja mõistetaavaks ise lapsena füüsilist karistamist kogunud täiskasvanutest ligi pool (49%), täiskasvanute vahelist vägivalda pealt näinutest 41%. Füüsilist karistamist mitte kogunud ega pealt näinud täiskasvanutest oli sellel seisukohal alla kolmandiku (29%). Uuringust selgus ka, et mehed on naistest sagedamini lapsena kehalist karistamist kogunud (67% meestest ja 56% naistest).

Enamik täiskasvanutest ütleb, et on üldiselt valmis abivajavat last aitama, kuid sageli tunnistatakse, et ei julgeta, taheta ega osata sekkuda olukordades, kus lapse enda vanem last kehaliselt karistab või teda alandab. Sealjuures arvab kolmandik täiskasvanutest, et see on lapsevanema enda asi, kuidas ta oma last kohtleb. Selline suhtumine soodustab laste ebaõiglast kohtlemist, mistõttu laps võib jääda tähelepanuta ning vajaliku abita.

Eestis kehtib laste kehalise karistamise keeld 2016. aastast, ometi polnud 2018. aastal küsitlustulemuste kohaselt sellest teadlik 1/3 täiskasvanutest ja ligi pool lastest.

Kehalise karistamise keelustamine on oluline samm, et muuta ühiskonna hoiakuid ja pakkuda lastele turvalisemat kasvukeskkonda. Veelgi tähtsam on aga teemast julgelt rääkida, lapsevanemaid toetada ja neile selgitada, kuidas ilma vitsata lapsi suunata ning kasvatada.

Lapse õiguste ja vanemluse uuringu (2018) tulemusi vahendas **Mari Sarv**

*Uuringu raportiga saab tutvuda sotsiaalministeeriumi kodulehel
www.sm.ee/et/uuringud-ja-analuusid*

valusad, aga tõhusad lapse käitumise muutmisel (Bensley jt 2004, Kish ja Newcombe 2015). Lapse füüsilist karistamist toetab just see müüt, millesse vanemad tihti usuvad (Bensley jt 2014, Chiocca 2017, Kish ja Newcombe 2015).

Lapse kehalist karistamist toetavad mitte ainult lapsevanemad ja täiskasvanud elanikkond, vaid ka osa lapsega tegelevatest spetsialistidest: õpetajad, hooldajad, arstid, kelle esmane kohustus peaks olema hoopis

märgata ja teavitada lastekaitset abivajavast lapsest² (Ashton 2000, Kenny 2004, Taylor jt 2017, Tirosch jt 2003).

Lapse kehalise karistamise lühi- ja pikaajaline mõju

Sageli ei ole vanemad (ja ilmselt ka spetsialistid) teadlikud füüsilise ja vaimse karistamise negatiivsest mõjust lapsele.

Autorid eristavad lapse kehalise karistamise lühiajalist ja pikaajalist mõju (Frechette ja Romano 2017; Gershoff 2002, 2010 ja 2013). Lühiajaliselt võib lapse kehaline karistamine anda näiliselt positiivse tulemuse ja seda ka ainult siis, kui samal ajal selgitatakse lapsele, miks teatud käitumine ei ole aktsepteeritav (Larzelere 2000, viidatud Frechette ja Romano 2015, 507–508 kaudu) st, laps käitub karistamise tulemusena nii, nagu vanem soovib. Kehalise karistamise pikaajalist kasu ei tõenda aga ükski uurimus. Isegi need autorid, kes oletavad, et lapse kehalisel karistamisel on lühiajaline mõju, on nõus sellega, et lapsed õpivad head käitumist eelkõige seletamise teel.

Laps peaks õigesti käituma sellepärast, et teab, miks on õige nii käituda, mitte aga hirmu pärast. Kehaline karistamine õpetab lapsele, et kui on karta, et vanemad saavad tema halvast käitumisest teada, peab ta käituma õigesti, aga kui vanem/hooldaja ei tea, mida ta teeb, võib ta käituda vastupidiselt sellele, mida nõuavad hooldajad. Lapsed, kes kogevad kehalist karistamist, räägivad oma hirmust, vihast ja kurbusest, mis on põhjustatud sellest, et inimesed (vanemad), keda nad armastavad, on neid löönud või neile muul moel valu ning

kannatusi tekitanud. Vaenulike suhetega kokku puutuvad lapsed õpivad, et vägivald abil on võimalik kätte saada seda, mida nad tahavad ning armastavate suhete juures on vägivald lubatud (Gershoff 2013, Knox 2010).

Uuringud näitavad, et lapse kehaline karistamine arendab lapses agressiivsust (Avinun jt 2018, Sheehan ja Watson 2008). Mitmed meta-analüüsid tõendavad, et lapse kehaline karistamine on otseselt seotud tema vaimse tervise probleemidega, hälbiva käitumisega teismelisena ja kriminaalse käitumisega täiskasvanuna; selle tagajärjel halvenevad lapse ja vanema suhted ning sama kasvatuse mudeli kasutamine tulevikus, st põlvkondadevahelised traditsioonid kinnistuvad isegi siis, kui täiskasvanul on negatiivsed mälestused

Lapse kehaline karistamine on otseselt seotud tema vaimse tervise probleemidega, hälbiva käitumisega teismelisena ja kriminaalse käitumisega täiskasvanuna.

lapsepõlve suhetest oma vanematega (Gershoff 2010, Gershoff ja Grogan-Kaylor 2016, Knox 2010). Lapsepõlve karme kasvatuse meetodeid kogunud täiskasvanutel on suur risk meeoleolu ja ärevushäirete, alkoholi ja narkootikumide liigtarvitamise ja isiksushäirete esinemise suhtes ja risk langeda vägivalda- ning muu kuriteo ohvriks (Afifi jt 2012, Frechette ja Romano 2015, Saukkonen jt 2016). Pikemaajalised uuringud näitavad, et lapsed, kes kogevad kehalist karistamist, kannatavad sagedamini

² Eri riikides on erinev teavitamiskohustus. Suuremas osas riikides lasub kohustus abivajavast lapsest teavitada eelkõige neil spetsialistidel, kes lastega iga päev kokku puutuvad ning kellel on seega suurem tõenäosus märgata lapse abivajadust. Osas riikides, nt Soomes, Norras, Rootsis, on ette nähtud ka sanktsioonid selle eest, kui spetsialist ei teavita abivajavast lapsest. Elanikkonnale üldiselt jääb vaid moraalne teavituskohustus. Eesti seadus kohustab kõiki ühtmoodi teavitama abivajavast lapsest, kuid mitteteavitamise puhul mingeid sanktsioone ei ole ette nähtud – autor.

vaimse tervise probleemide all, nende vaimne võimekus (IQ) on madalam võrreldes nende lastega, kel sellist kogemust ei ole (Font ja Cage 2018, Gershoff 2010). Rahvusvaheliste võrdlusuuringute kohaselt on lapse kehalisel karistamisel eri kultuurides samad tagajärjed (Gershoff 2013).

Uuringud näitavad ka seda, et lapse kehaline karistamine kui kasvatusmeetod on seotud vanema (eelkõige ema³) stressi, depressiooni ja suutmatusega asjakohaselt reageerida lapse ebasoovitavale käitumisele (Comb-Orme ja Cain 2008, Peltonen jt 2014). Seega selleks, et kaitsta lapsi kehalise karistamise eest, tuleb vanematele õpetada muid distsiplineerimis-meetodeid ja kanda hoolt vanemate vaimse tervise eest. Selline praktika on rakendatud nt Norras, kus lasteaias ja algkoolis julgustatakse lapsi mitte lubama vanematel enda peale karjuda ning end kehaliselt karistada.

Kui vanemad keeldude vastu eksivad, võib laps sellest õpetajat teavitada. Eesmärk ei ole võtta vanem vastutusele, vaid pakkuda talle abi lapse kasvatamisel teistsuguste meetoditega.

Lootust annavad nende uuringute tulemused, mis näitavad, et teadmised lapse kehalise karistamise negatiivsest mõjust lapse arengule muudavad vanemate hoiakuid ja käitumist (Clément ja Chamberland 2012, Holden jt 2014, Lansford jt 2015). Seega toetab muudatusi ka riikide kehtestatud keeld last kehaliselt karistada. Huvitav on seejuures tõsiasi, et see suund mõjutab ka nende riikide vanemate hoiakuid, kes ise pole kehalise karistamise keelustamist veel seadustanud (Zolotor ja Puzia 2010). Lapse kehalist karistamist keelustav seadus on lastekaitsepoliitika aluseks, mis aitab vanematel ja hooldajatel rakendada selliseid meetmeid, mis aitavad lapsi kasvatada ilma vägivaldta. **S**

Viidatud allikad

- Afifi, T. O., Mota, N. P., Dasiewicz, P., MacMillan, H. L., Sareen, J.** (2012). Physical punishment and mental disorders: Results form a nationally representative U.S. sample. *Pediatrics*, 130, 184–192. <http://dx.doi.org/10.1542/peds.2011-2947>.
- Ashton, V.** (2000). The relationship between attitudes toward corporal punishment and the perception and reporting of child maltreatment. *Child Abuse & Neglect*, 25, 389–399.
- Avinun, R., Davidov, M., Mankuta, D., Knafo-Noam, A.** (2018). Predicting the use of corporal punishment: Child aggression, parent religiosity, and the BDNF gene. *Aggressive Behavior*, 44, 165–175.
- Bensley L., Ruggles D., Simmons K. W., Harris C., Williams K., Putvin T., Allen, M.** (2004). General population norms about child abuse and neglect and associations with childhood experiences. *Child Abuse & Neglect*, 28 (12), 1321–1337.
- Chiocca, E. M.** (2017). American parents' Attitudes and Beliefs About Corporal Punishment: An Integrative Literature Review. *Journal of Pediatric Health Care*, 31, 372–383.
- Combs-Orme, T., Cain, D. S.** (2008). Predictors of mothers' use of spanking with their infants. *Child Abuse & Neglect*, 32(6), 649–657.
- Doek, J. E.** (2019). The Human Rights of Children: An Introduction. Kogumikus: Kilkelly, U., Liefwaard, T. (toim.) International Human Rights of Children. Singapoore: Springer, 3–29.
- Font, S. A., Cage, J.** (2018). Dimensions of physical punishment and their association with children's cognitive performance and school adjustment. *Child Abuse & Neglect*, 75(1), 29–40.
- Frechette, S., Romano, E.** (2017). How do parents label their physical disciplinary practices? A focus on the definition of corporal punishment. *Child Abuse & Neglect*, 71(1), 92–103.

³ Uuringute andmetel on stressi ja depressiooni all kannatavatel emadel suurem risk kasutada kehalist karistust – autor.

- Frechette, S., Romano, E.** (2015). Change in Corporal Punishment Over Time in a Representative Sample of Canadian Parents. *Journal of Family Psychology*, 29(4), 507–517.
- Gershoff, E. T.** (2013). Spanking and Child Development: We Know Enough Now to Stop Hitting Our Children. *Child Development Perspectives*, 7(3), 133–137.
- Gershoff, E. T.** (2010). More harm than good: A summary of scientific research on the intended and unintended effects of corporal punishment on children. *Law and Contemporary Problems*, 73, 31, 31–56.
- Gershoff, E. T.** (2002). Corporal Punishment by Parents and Associated Child Behaviors and Experiences: A Meta-Analytic and Theoretical Review. *Psychological Bulletin*, 128(4), 539–579.
- Gershoff, E. T., Grogan-Kaylor, A.** (2016). Spanking and Child Outcomes: Old Controversies and New Meta-Analyses. *Journal of Family Psychology*, 30(4), 453–469.
- Holden, G. W., Brown, A. S., Baldwin, A. S., Croft Caderao, K.** (2014). Research findings can change attitudes about corporal punishment. *Child Abuse & Neglect*, 38(5), 902–908.
- Kenny, M. C.** (2004). Teachers' attitudes towards and knowledge of child maltreatment. *Child Abuse & Neglect*, 28(12), 1311–1319.
- Kish, A. M., Newcombe, P. A.** (2015). „Smacking never hurt me!” Identifying myths surrounding the use of corporal punishment. *Personality and Individual Differences*, 87, 121–129.
- Knox, M.** (2010). On Hitting Children: A Review of Corporal Punishment in the United States. *Journal of Pediatric Health Care*, 24(2), 103–107.
- Lansford, J. E., Cappa, C., Putnick, D. L., Bornstein, M. H., Deater-Deckard, K., Bradley, R.** (2017). Change over time in parents' beliefs about and reported use of corporal punishment in eight countries with and without legal bans. *Child Abuse and Neglect*, 71(1), 44–55.
- Peltonen, K., Ellonen, N., Pösö, T., Lucas, S.** (2014). Mother's self-report violence toward their children: A multifaceted risk analysis. *Child Abuse & Neglect*, 38(12), 1923–1933.
- Saukkonen, S., Aronen, E. T., Laajasalo, T., Salmi, V., Kivivuori, J., Jokela, M.** (2016). Victimization and psychopathic feature in a population-based sample of Finnish adolescents. *Child Abuse & Neglect*, 60(1), 58–66.
- Sheehan, M. J., Watson, M. W.** (2008). Reciprocal influences between maternal discipline techniques and aggression in children and adolescents. *Aggressive Behavior*, 34, 245–255.
- Taylor, C. A., Fleckman, J. M., Lee, S. J.** (2017). Attitudes, beliefs, and perceived norms about corporal punishment and related training needs among members of the American Professional Society on the Abuse of Children. *Child Abuse & Neglect*, 71(1), 56–68.
- Tirosh, E., Shechter, S. O., Cohen, A., Jaffe, M.** (2003). Attitudes towards corporal punishment and report of abuse. *Child Abuse & Neglect*, 27(8), 929–937.
- UNICEF** (2014). Hidden in plain sight: A statistical analysis of violence against children. New York, NY: UNICEF.
- UNICEF** (2010). Child disciplinary practices at home: Evidence from a range of low- and middle-income countries. www.childinfo.org/files/report_Disipl_FIN.pdf (14.08.2019).
- ÜRO Laste Õiguste Komitee** (2006). General Comment No. 8, The right of the child to protection from corporal punishment and other cruel or degrading forms of punishment (arts. 19; 28, para. 2; and 37, inter alia) (Forty-second session, 2006), U.N. Doc. CRC/C/GC/8 (2006).

Vanemluskoolitused aitavad last ja lapsevanemat

Pirjo Turk

töö- ja pensionipoliitika nõunik, sotsiaalministeerium

Ly Kasvandik

perede ja vanemahariduse valdkonna juht, Tervise Arengu Instituut

Stina Suurväli

laste heaolu osakonna praktikant, sotsiaalministeerium

Lapsevanemate toetamine lapse kasvatamisel on üks paremaid viise, kuidas ennetada probleeme, mis võivad tekkida nii lapseas kui ka hilisemas elus. Ligi 30 riigis tulemuslikult rakendatud vanemlusprogrammi „Imelised aastad” koolitustest on viimastel aastatel saanud abi ka Eesti pered, koolitusi on korraldatud rohkem kui pooltes omavalitsustes.

Viimasel kümnendil on hakatud üha enam rääkima vanemlusprogrammidest. Miks peaks riik koos kohalike omavalitsustega vanemlike oskusi arendavaid koolitusi üldse pakkuma, kuni siiani on ju laste kasvatamisega alati peresiseselt hakkama saadud? Elu on aga muutunud ning sellega koos ka ootused lastele ja lapsevanematele.

2018. aastal korraldatud lapse õiguste ja vanemluse uuring näitas, et meie ühiskondlik hoiak lapsevanema rolli suhtes eeldab vanematelt teadlikkust ning oskusi last kasvatada ja lapse kasvatamisega seotud probleemidega iseseisvalt toime tulla. Nii leiab kaks kolmandikku täiskasvanutest, et iga lapsevanem peaks teadma, milline on õige viis lapsi kasvatada ja veidi rohkem kui pool täiskasvanutest leiab, et iga lapsevanem peaks iseseisvalt oma laste kasvatamisega seotud probleemidega toime tulema. (Anniste jt 2018).

Miks peaksid lapsevanemad lapse kasvatamisel abi küsima?

Eespool nimetatud uuringust selgus, et ligikaudu iga neljas (24%) lapsevanem on tundnud mõnikord või sageli, et ta vajaks nõu laste kasvatamisel, kuid ei söanda kellegi poole pöörduda. Kusjuures kõige kesisemaks hindavad lapsevanemad oma teadmisi sellest, kuidas lahendada konflikte pereliikmete vahel (28% hindab oma teadmisi väheseks või puudulikuks), aga ka laste internetiohutusest (27%) ja sellest, kuidas rahustada jonnivat last (26%). (Anniste jt 2018).

Niivõrd tähtsa ülesande puhul, nagu seda on lapse kasvatamine, ei piisa sageli vaid sisetundest või suisa instinktist. Autotki me üldiselt enne lubade saamist ei soeta ning enne seda sõitma ei hakka.

Lapsevanemate toetamine lapse

kasvatamisel on üks paremaid viise, kuidas ennetada probleeme, mis võivad lapsel tekkida nii lapseas kui ka hilisemas elus. Väikelapse eas on kasvatusviisidel lapse tulevikule suurem mõju, kui perekonna majanduslikel võimalustel, hariduslikul taustal või mistahes muul sotsiaalsel teguril (Graham 2011). Lapsevanema vaatenurgast võimaldab positiivne vanemlus ja vanemahariduse toetamine lapsevanematel paremini toime tulla lapse kasvatamise ning sellest põhjustatud stressiga. (Eurofound 2012)

2018. aastal korraldatud lapse õiguste ja vanemluse uuringust selgus, et kuigi enamik Eesti lapsevanematest rõõmustab oma laste üle ning on rahul oma pereeluga, tunneb ligi pool lapsevanematest sageli või mõnikord stressi ning masendust (Annsite jt 2018). Lapsevanemate madalam stressitase ja ühesugune arusaam lapse kasvatamisega seotud küsimustest on oluline nii lapsele kui ka vanemale ning aitab kaudselt ennetada pere purunemist.

Vanemlusprogramm „Imelised aastad”

Vanemlusprogrammi „Imelised aastad” on Eestis ellu viidud alates 2014. aastast. 2019. aasta kevade seisuga on kokku korraldatud 156 põhiprogrammi koolitusgruppi nii eesti- kui ka venekeelsetele lapsevanematele. Põhiprogrammi on lõpetanud kokku 1739 lapsevanemat. Toimunud on 16 jätkuprogrammi koolitusgruppi, mille lõpetasid 175 lapsevanemat.

Tegu on rahvusvaheliselt tunnustatud tõenduspõhise programmiga, mille koolitused on aidanud lastega peresid ligi 30 riigis. Vanemlusprogrammi „Imelised aastad” koolitusi on Eestis korraldatud ligemale viisi aastat, mistõttu saab hinnata ka tulemusi.

Vanemlusprogrammi lühiajaline eesmärk on suurendada lapsevanemate oskusi,

parandada suhteid lapse ja vanema vahel ning suhtlemisel kooliga, arendada lapse eneseregulatsiooni ja sotsiaalseid oskusi, suurendada koolivalmidust ning ennetada või vähendada käitumisprobleeme. Pikaajaline eesmärk on vähendada laste ja noorte käitumisprobleemidest põhjustatud koolist väljalangemist, vägivaldsust, õigusrikkumisi ning sõltuvusainete tarvitamist. Programmis omandatud praktilised oskused ja saadav tugi võimaldavad lapsevanematel paremini toime tulla laste kasvatamise probleemidega ning stressiolukordadega.

Lapsevanemate madalam stressitase ja ühesugune arusaam lapse kasvatamisega seotud küsimustest on oluline nii lapsele kui ka vanemale ning aitab kaudselt ennetada pere purunemist.

Eesti oludele kohandatud „Imelised aastad” koolituste põhiprogramm on mõeldud 2–8aastaste laste vanematele, kes soovivad kas ennetada laste võimalikke käitumisprobleeme, tulla toime perekriisiga või kelle peres kasvavad käitumishäire ilminguga lapsed. Eelkooliealiste laste vanematele mõeldud põhiprogramm pöörab tähelepanu lapse püsivusele, õpiedule, piiride seadmisele, vägivallatule enesekehtestamisele, probleemilahendusoskustele ning nii sotsiaalsele kui ka emotsionaalsele juhendamisele. Õpetatakse reeglite, tunnustamise, rutiini ja stiimulite kasutamist. Eesti lapsevanematele on kohandatud ka „Imelised aastad” jätkuprogramm, mis on mõeldud 4–12aastaste laste vanematele, kes on põhiprogrammi juba läbinud. Jätkuprogramm aitab vanematel kinnistada põhiprogrammis läbitud teemasid ja tugevdada pereliikmete omavahelisi suhteid

Programmi rakendamine

Vanemlusprogrammi koolitusi korraldab Tervise Arengu Instituut üle Eesti koostöös kohalike omavalitsustega. Kohalikud omavalitsused leiavad koolituseks ruumid, korraldavad lapsehoiu ja toitlustamise, koos valitakse välja sobivad grupijuhid ning koolitust vajavad lapsevanemad. Tervise Arengu Instituudi kanda on grupijuhtide väljaõpe ning regulaarsed supervisioonid/kovisioonid, osalemiskonkursside korraldamine kohalikele omavalitsustele, materjalide jagamine, suhtlusprogrammi arendajaga ning tulemuste hindamine ja levitamine. Koolitused toimuvad periooditi, uued rühmad alustavad kevadel ja sügisel. Vanemlusprogrammi koolitusi korraldatakse ka laste vaimse tervise keskustes Tallinnas ja Pärnus. Need koolitusgrupid on mõeldud keskustes ravil olevate laste vanematele.

Koolitust vajavad vanemad leitakse peamiselt lastekaitse- või sotsiaaltöötaja nimekirja alusel, kuid ka kohalike lasteaedade, koolide ja perekeskuste kaudu.

Vanemlusprogrammi on ellu viinud juba 48 kohalikku omavalitsust, mis tähendab, et veidi rohkem kui pooltel Eesti kohalikest omavalitsustest on vanemlusprogrammi korraldamise kogemus. Seni on kõik huvilised omavalitsused saanud programmist osa võtta. Nendest 32 on koolitanud rohkem kui ühe grupi. Põhiprogrammi rakendamiseks on kohalikel omavalitsustel võimalik taotleda rahalist toetust: Tervise Arengu Instituut katab kuni 50% programmi kuludest.

Lisainfo programmi rakendamise ja konkursside kohta on leitav veebilehelt: www.terviseinfo.ee.

ja suhteid toetusvõrgustikuga, sh suhteid ema ning isa vahel, suhteid vanemavanematega ja kooli- või lasteaia õpetajatega.

Millised tulemused on vanemlusprogrammil Eestis?

Eesmärkide saavutamise mõõtmiseks on koolituste käigus kogutud tagasisidet ja olukorra hinnanguid enne ja pärast koolitust. Koolitusel osalenud lapsevanemad täidavad enne koolitust ja vahetult pärast koolitust tagasisideankeedi, kus vastavad küsimustele, mis puudutavad rahulolu koolitusega, käsitletud teemade otstarbekust ning tunnetatud muudatusi pereelus. Pilootprojekti jooksul hinnati ka programmi mõju mõni aeg hiljem pärast programmi läbimist ja koguti osalejatelt tagasisidet 6 kuud peale viimase koolituse lõppu. Programmi kasulikkuse ja probleemkohtade väljaselgitamiseks korraldati esimeste koolituste lõppedes lisaks

fookusrühma intervjuud lapsevanematega ning intervjuud kohalike omavalitsuste esindajatega.

Vanemlusprogrammi „Imelised aastad” 2018. aasta tulemuste põhjal peavad lapsevanemad osa põhiprogrammi teemadest lihtsamini, teisi raskemini omandatavaks, kuid arvatakse, et kõik kasutatud koolitusmeetodid ning õpitud oskused on kasulikud; keskmine hinnang kasulikkusele on seitsmepallisüsteemis olnud vahemikus 5,8–6,5 (Trummal 2019).

2017. aasta teisel poolel elluviidud programmi hindamistulemuste kohaselt esines enne koolitust 59% lastest nende vanemate hinnangul käitumisprobleeme ning vahetult pärast koolitust 19% ehk kolm korda vähem. Seda, kui palju vanemad õpitud kasvatuseetodeid rakendasid, mõõdeti küsimustikuga, mille vastused koondati skoorideks. Vastustest nähtub, et vanemad olid muutunud lapse soovimatule käitumisele reageerimisel järjekindlamaks, konkreetsemaks, rahulikumaks

ja tasakaalukamaks. Kõige rohkem esines enne koolitust sõnaohtrust ehk liigset sõnade kasutamist olukordades, mis oleks nõudnud vanemalt konkreetseid käitumisjuhiseid lapsele, ning selle ebaefektiivse kasvatusmeetodi kasutamise vähenes koolituse lõpuks ka kõige enam. (Trummal 2017). Koolituse lõpuks kasvas vanema motiveeritus ja tõhusus lapsevanemana, kõik muudatused olid statistiliselt olulised (Trummal 2018).

2018. aasta programmi mõõtmistulemused näitasid, et kui tulemused rühmitada, võib täheldada, et enne koolitust esines lastel nende vanemate hinnangul kõige rohkem probleeme käitumisega (jonn, viha jmt), 40% lastest oli nende vanemate hinnangul suuri probleeme. Pärast koolitust oli see protsent 18, st üle kahe korra väiksem. (Trummal 2019)

*Programmis omandatud
praktilised oskused ja
saadav tugi võimaldavad
lapsevanematel tulla paremini
toime laste kasvatamise
proovikividega ning
stressiolukordadega.*

Pärast koolitusi koguti lapsevanematelt fookusrühma intervjuude teel koolituse kohta tagasisidet. Lapsevanemad kirjeldasid muudatusi, mida nad on oma lapses ja ka iseendas märganud koolitusel omandatud meetodeid praktiseerides. (Trummal 2017)

Lapsevanemate tähelepanekud lapse käitumise muutumise kohta:

- ♦ Laps suudab oma käitumist paremini reguleerida. Vähem on nutmist, kapriise ja agressiivset eneseväljendust.
- ♦ Laps teab, kuidas asjad käivad. Ta on sõnakuulelikum ja saab paremini aru.
- ♦ Pideva „ei” ütlemise asemel teeb laps vanemaga koostööd. Asju saab kokku leppida ilma vaidlusteta.

- ♦ Laps on rahulikum, rõõmsam, viisakam ja tähelepanelikum.
- ♦ Laps räägib rohkem oma tunnetest ning paranenud on eneseväljendusoskus ja sõnavara.
- ♦ Paranenud on lapse läbisaamine õdede-vennadega ning käitumine koolis või lasteaias. Rohkem on koostööd ja jagamist teistega.

Lapsevanemate tähelepanekud nende endaga toimunud muutuste kohta:

- ♦ Paranenud on oskus oma reaktsioone jälgida ja juhtida. Suurenenud on enesekontroll.
- ♦ Keskendumine positiivsele, mitte negatiivsele. Vähenenud on käsklused, domineerimine, hääle tõstmine ja järsud reaktsioonid.
- ♦ Suurenenud on enesekindlus lapsevanemana ning paranenud lapse suunamise oskused.
- ♦ Muutunud on mõttemaailm ja arusaamine teistest inimestest.
- ♦ Ka mehe poolt on tekkinud lapsekasvatamise vastu huvi ja toetus ning isa suhtleb lapsega rohkem.
- ♦ Kogu pere on tasakaalukam ja kasvanud on koostöö. Omavahel räägitakse rohkem ja veedetakse rohkem aega koos.

Miks peaks kohalik omavalitsus investeerima vanemluskoolitusse?

Eestis on tehtud programmi kulu-tulu analüüs, mis tõi ka välja rahvusvaheliste uuringute põhjal kinnitust leidnud seosed, et lastel, kelle puhul suudetakse ennetada käitumisprobleemide väljakujunemist, on edasises elus parem vaimne tervis, suurem edukus koolis ja tööturul, vähem sõltuvusainete tarvitamist, agressiivset käitumist ja õigusrikkumisi. See omakorda tähendab vähem sotsiaal- ja tervishoiuteenuste ning -toetuste kasutamist, väiksemaid kulusid kuritegude

kontrollimisele ja tagajärgedele, suuremaid sissetulekuid jmt. Eestis tehtud analüüsisist selgus, et vanemlusprogrammi „Imelised aastad” rakendamiseks kulutatud iga euro aitab pikas perspektiivis hoida kokku 14,40 eurot. (Civitta 2016) See tähendab, et näiteks programmi rakendamiseks kulutatud 5000 eurot võib aidata tulevikus kaudsetelt kuludelt kokku hoida orienteeruvalt 72 000 eurot. Kohalikele omavalitsustele on programmist kasu, sest selles osalemine aitab laste ja perede probleeme ennetada, nende tekkimist juba varakult välja selgitada ning vajaduse korral kiiresti abi pakkuda. Sel viisil hoitakse pikas perspektiivis ka raha kokku: kui nende laste ja peredega tegeleda hiljem, mil probleemid on süvenenud, läheb nende lahendamiseks vaja palju rohkem aega, inimesi ja raha.

Koolitusi korraldanud kohalikele omavalitsustelt saadud tagasiside on olnud igati positiivne: 2018. aasta tulemuste põhjal soovitatakse vanemlusprogrammi ka teistele

omavalitsustele – soovitamist hinnati kümnepallisüsteemis ning vastuste keskmine oli 9,6. Kui kardetakse, et sellega kaasnev korralduslik koormus on suur, siis kohalike omavalitsuste tagasiside näitas vastupidist – koormust ei peetud suureks. Kõige keerulisemaks hinnati lastevanemate rühma komplekteerimist. 75% koolitust korraldanud kohalikest omavalitsustest leidis, et nad võiksid kindlasti programmiga jätkata ning neljandik arvas, et pigem võiks jätkata. Mitte ükski polnud seda meelt, et programmiga ei peaks jätkama. (Trummal 2018)

Vanemlusprogrammis osalemine on üks tõhus viis vanemlike oskuste arendamiseks. Maailmas on lapsevanematele välja töötatud mitmesuguseid programme, kuid ainult mõnel neist on tõendatud positiivne mõju. Vanemlusprogrammi „Imelised aastad” hea mõju on praeguseks saanud kinnitust ka Eestis ning see tuleks teha kättesaadavaks võimalikult paljudele lapsevanematele. **S**

Viidatud allikad

- Anniste, K., Biin, H., Osila, L., Koppel, K., Aaben, L.** (2018). Lapse õiguste ja vanemluse uuring 2018. Uuringu aruanne. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- Civitta Eesti AS** (2016). Vanemlusprogrammi „Imelised aastad” mõjuvaldkondade ning kulude ja tulude analüüs.
- Eurofound** (2012). Parenting support. www.praxis.ee/wp-content/uploads/2014/03/2012-Parenting-support.pdf (23.08.2019).
- Graham, A.** (2011). Early Intervention: The Next Steps. An Independent Report to Her Majesty's Government. HM Government.
- Trummal A.** (2019). Vanemlusprogrammi „Imelised aastad” 2018. aasta tulemused. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.
- Trummal A.** (2018). Vanemlusprogrammi „Imelised aastad” tulemused 2017. aasta teise poole kokkuvõte. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.
- Trummal A.** (2017). Vanemlusprogrammi „Imelised aastad” pilootprojekti tulemused. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.

Lapse õigus osaleda abivajaduse hindamises: kuidas lastekaitsetöötajad seda tõlgendavad?

Karmen Toros, Ph.D

sotsiaaltöö professor, Tallinna Ülikool

Lastega seotud kaalutletud otsuste tegemine on keeruline protsess, mis mõjutab lapse heolu ja tema edasist elukäiku. Seetõttu eeldab terviklik lapse abivajaduse hindamine ja otsuste tegemine lapse kaasamist ning lapse osalust otsustusprotsessis. Artikkel käsitleb Harjumaa lastekaitsetöötajate tõlgendusi lapse osalusest abivajaduse hindamisprotsessis, tuginedes 2016. aastal korraldatud uuringu tulemustele.

Laste kaasamine ja nende õigus osaleda lastekaitseasutuste töös on kogu maailmas üha enam kõneainet pakkuv teema, sellele on pööratud erilist tähelepanu lapse õiguste konventsiooni artiklis 12 (Roesch-Marsh jt 2017). Lapse õigus osaleda teda puudutavate otsuste tegemisel on konventsiooni nurgakivi (Bennouna jt 2017).

Heimer, Näsman ja Palme (2018) rõhutavad, et konventsioon näeb last asjatundliku toimijana, kel on omad õigused. Uurimistulemuste põhjal on leitud, et lapse osalemine lastekaitse toimingutes, kui see on otstarbekalt korraldatud, võib avaldada soodsat mõju tema heaks tehtava töö tulemustele (Bouma jt 2018, Sæbjørnsen ja Willumsen 2017). Siiski on lapse hääl tema olukorra hindamisel ja otsuste tegemisel vaevu kuuldav (Cameron ja Freymond 2015, Munford ja Sanders 2016).

Mõtestatud osalemiseks peab lapsel olema võimalus avaldada oma arvamust (Cossar jt 2016, 106). Vis ja Thomas (2009) leiavad, et lapse elukäiku võib mõjutada see, kui talle antakse võimalus rääkida kaasa teda puutuvates sotsiaaltöö toimingutes. Lapse osalemise üle otsustavad täiskasvanud (Young jt 2014), seetõttu on lastekaitsetöötajatel lapsele hääl andmisel oluline roll. Lastekaitsetöötaja peab töötama nii lapse heaks kui ka koos lapsega (Rasmusson jt 2010). Veelgi enam, Coyne ja Harder (2011) rõhutavad, et lapsed vajavad võimalust õppida, mida tähendab osalemine otsuste tegemises. Artikkel vahendab Tallinna ja Harjumaa lastekaitsetöötajate¹ kogemusi ja arvamusi seoses laste osalemisega abivajaduse hindamisel ning tugineb kogumikus „The Child Welfare System: Perspectives, Challenges and Future Directions” avaldatud

¹ Artiklis kasutatakse ühist terminit lastekaitsetöötaja kõigi omavalitsustes lastekaitsetööd tegevate spetsialistide, nii lastekaitsetöötajate kui ka sotsiaaltöötajate kohta.

artiklile (Toros 2019). Uuringut rahastas hasartmängumaksu nõukogu.

Metoodika

Uuringus osales 26 Harjumaa, sh Tallinna lastekaitsetöötajat 23 omavalitsusest. Esialgses valimis olid kõigi kohalike omavalitsuste lastekaitsetöötajad/sotsiaaltöötajad, keda kutsuti uuringus osalema. Igast Tallinna kaheksast linnaosavalitsusest võeti ühendust ühe lastekaitsetöötajaga. Respondentide valiku kriteeriumid olid järgmised: ametikohaks kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja või lastekaitse ülesandeid täitev sotsiaaltöötaja (töö laste ja peredega); töökogemus oma ametikohal vähemalt pool aastat; abivajava lapse ja pere hindamise kogemus. Kui kohalikus omavalitsuses töötas rohkem kui üks lastekaitsetöötaja (suuremad keskused, linnad, sh Tallinn), paluti uuringus osaleda spetsialistil, kel on uurimisvaldkonnas suurim töökogemus. Lõplikust valimist jäi välja neli Harjumaa omavalitsust, kus lastekaitsetöötajal ei olnud suure töökoormuse tõttu osalemiseks aega või oli lastekaitsetöötaja ametikoht täitmata. Poolstruktureeritud intervjuud viidi ellu ajavahemikus 27.06–28.09.2016. Intervjuus käsitleti järgmisi põhiteemasid: kaasamise käik, takistused kaasamisel, kaasamist soodustavad asjaolud, näidisjuhtum lapse osaluse kohta. Artiklis esitatud tulemused on osa suuremast uuringust (vt Välba jt 2017).

Uuringu tulemused

Mis vanuses last tuleks kaasata?

Lapse kaasamise teemal arutledes viidatakse sageli „sobilikule” vanusele, justkui oleks selleks olemas kindel vanusepiirang. Kolmandik uuringus osalenud lastekaitsetöötajatest arvas, et last tuleks otsustamisse kaasata alates koolieast (6.–12. eluaastast). Mitmed uuringus osalejad selgitasid seda vanusepiirangut järgnevalt: nii on lihtsam,

laps mõistab olukorda, ta oskab juba oma mõtteid selgelt väljendada, varasemas eas ei ole võimalik probleemidest rääkida: „*Kooliealise lapsega on lihtsam rääkida/.../*” (Osaleja 6), „*Selles vanuses laps vastab, kui temalt küsida*” (Osaleja 13). Paar uuringus osalejat arvas, et last võiks kaasata alates eelkoolieast (3.–6. eluaastast).

Last peaks nägema aktiivse partnerina, kes annab panuse oma heaolusse ja olukorra hindamisse.

Sobivat vanust pakkudes viidati ka lastekaitseeadusele, mis näeb ette kohustust kaasata lapsi ja peresid hindamisse ning rõhutab, et seda tuleb teha iga lapse puhul. Mitmed uuringus osalejad väljendasid siiski kõhklust, kas kõiki lapsi on võimalik otsustamisse kaasata, eriti kui on tegu imiku või väikelapsega. „*Seadus näeb ette iga lapse kaasamist, sealhulgas ka imikute, aga ma ei kujuta ette, kuidas seda tegema peaks*” (Osaleja 4). Vaatamata sellistele küsitavustele ja kõhklustele leidis kolmandik lastekaitsetöötajatest, et iga last on võimalik protsessi kaasata sõltumata tema vanusest või väljendusoskusest.

Kuidas kaasata?

Enamik uuringus osalejatest arvas, et kõige tõhusamalt saab last kaasata siis, kui temaga koos arutleda ja talle küsimusi esitada. Teise viisina mainiti vanema ja lapse vahelise suhte ning lapse käitumise jälgimist, seda eriti nooremate laste puhul. Mõned osalejad mõtlesid tavalistest lähenemistest kaugemale, näiteks nimetati joonistamist, lapsega mängimist, emotsioonikaartide kasutamist. „*Olen tunnetanud olukorda lapsega joonistades ja mängides. See on hea viis lapse kaasamiseks /.../*” (Osaleja 7). Üks lastekaitsetöötaja uskus, et tal on lapse

kaasamiseks head oskused ja kogemused, sest on ise kolm last üles kasvanud. Ta kasutas väljendit „sisetunne”, mis tähendab, et tema puhul oleneb lapse kaasamine sellest, kuidas ta vastavalt oma sisetundele olukorda näeb.

Millal kaasata?

Laste kaasamisest rääkides kerkisid esile kaks vaatenurka: lapsi tuleks kaasata kas kõigi juhtumite puhul või olenevalt juhtumist. Paljud lastekaitsetöötajad avaldasid kindlat arvamust, et lapse kaasamine juhtumist olenemata on ainus valik. Sellele viitavad järgnevad arvamused: „/.../ Kõigi juhtumite puhul. Ma arvan, et muud võimalust ei ole” (Osaleja 8), „Pole mõeldav neid mitte kaasata /.../” (Osaleja 17), „Mulle ei meenu sellist juhtumit /.../” (Osaleja 18). Mõned uuringus osalejad arutlesid juhtumite üle, mil nad on valmis last kaasama. Enamik sellistest juhtumitest oli seotud kindla juhtumitüübiga, peamiselt perekonnaga seotud juhtumid, vaidlused lapse hooldusõiguse üle ja lapse käitumisega seotud juhtumid. Perekonnaga seotud juhtumid puudutasid suhteid pereliikmete vahel ja peresiseid konflikte. Lapse kaasamist peeti võimalikuks, kui lapsel on olukorra lahendamisel aktiivne roll. Lapse käitumisega seotud juhtumite alla kuulusid alaealiste õigusrikkumised, vaimse tervise ja käitumishäired ning koolist puudumine. Nende juhtumite puhul leidsid lastekaitsetöötajad, et lapse arvamuse kuulamine on väga tähtis.

Millal mitte kaasata?

Mõnel juhul ei peetud lapse kaasamist vajalikuks või sobivaks. Sellised juhtumid olid seotud perevägivaldaga, vanemate lahutuse ja lapse seksuaalse väärkohtlemisega. Laste seksuaalse väärkohtlemise juhtumite puhul täpsustasid uuringus osalejad, et sellised juhtumid antakse üle politsei spetsiaalsele lastekaitseüksusele. Perevägivald ja vanemate lahutusega seotud

juhtumitest rääkides väljendasid mõned osalejad arvamust, et kui need last otseselt ei puuduta, siis ei ole vaja last vanemate konflikti tirida. Uuringus osalejad arutlesid selle üle, kas mõnel juhul võib vastutuse lapse õlgadele veeretamine panna teda end ebamugavalt tundma: „Perevägivald juhtumite puhul me last ei kaasa. Ei oleks õige last sellises olukorras end vastutavana tundma panna. Kui küsimusi esitada, võib laps end halvasti tunda.” (Osaleja 24). Mõnel puhul arvasid uuringus osalejad, et last ei ole vaja hindamisse kaasata, kui sama juhtumiga tegeleenud teised spetsialistid on juba varem lapsega rääkinud. Sel juhul ei peetud lapsega suhtlemist vajalikuks, et teda liigselt mitte häirida.

Iga last on võimalik protsessi kaasata sõltumata tema vanusest või väljendusoskusest.

Kas kaasamine on kahjulik või mitte?

Kaks kolmandikku uuringus osalejatest pidas lapse kaasamist lapsele mõneti ka kahjulikuks. Peamiselt mainiti nelja tüüpi põhjusti, need olid seotud kohtuga, lapse vanusega, lapsevanematega ja väärkoheldud lastega. Kohtuga seotud kahjulikke mõjusid seostati pika kohtumenetluse ja vanemate vaidlustega hooldusõiguse üle. Vanemate probleemidest põhjustatud juhtumeid peeti sellisteks, kuhu last pigem mitte kaasata. Üks osaleja avaldas kahtlust, et see võib rikkuda suhet lapse ja vanema vahel: „Need [lapsele kahjulikud] on olukorrad, mis on seotud vanemate käitumisega. Kui räägime lapsega tema vanemate käitumisest, siis võib see lapse ja tema vanemate vahel konflikte tekitada ja nende omavahelist suhet kahjustada. Pole õige lapsele tema vanemate kohta halbu asju rääkida.” (Osaleja 21). Mõned lastekaitsetöötajad arvasid, et vaimselt või füüsiliselt

väärkoheldud lapsed ei tohiks hindamises osaleda: „*Ma arvan, et väärkoheldud last ei ole õige kaasata. Jätaksin ta pigem rahule. See on tundlik teema ja kardan, et see teeb lapsele haiget.*” (Osaleja 14). Sellele vaatamata kinnitas üks kolmandik uuringus osalejatest, et nad kaasavad lapsi juhtumist sõltumata ega pea seda lapsele kahjulikuks.

Laps kui pädev ja aktiivne osaline hindamisprotsessis

Smith (2018) viitab mõnele tõendile selle kohta, et laste õigus kaasa rääkida nende elu puudutavates otsustes leiab aina suuremat tunnustust. Siiski, vaatamata sellele, et lapse õiguste konventsiooni ratifitseerimisest on möödunud mitukümmend aastat, viitavad mõned artiklis toodud uurimistulemused sellele, et laste häält ei võeta lastekaitstes veel piisavalt kuulda. See toob päevakorda mitu olulist küsimust.

Esiteks, kas lapsi peetakse piisavalt pädevateks, et uurida, mida nad tahavad? Uurimuse tulemused näitavad, et laste käest tihti ei küsita ja neid ei kuulata. Lapse arvamust on aga alati vaja kuulda, sealjuures tuleb olukord hoolikalt läbi mõelda ja leida lapse kaasamiseks sobiv lähenemine/meetod. Last peaks nägema aktiivse partnerina, kes annab panuse oma heaolusse ja olukorra hindamisse. Fitzgerald ja Graham (2011) rõhutavad vajadust paradigmanihke järele selles, mis puudutab viisi, kuidas laste osalust mõistetakse ja praktikas ellu viiakse:

lapsi tuleks tunnustada asjatundlikena ehk suutelisena avaldama oma arvamust ning vajadusi kogu otsustusprotsessi ajal.

Lapse kaasamine juhtumist olenemata on ainus valik.

Teiseks, kas ei tehta haavatavatele lastele kasu asemel hoopis kahju, kui piiratakse nende osalemist hindamises? Uurimistulemused viitavad, et sageli põhjendatakse laste mittekaasamist sooviga lapsi kaitsta. Mitmed autorid nimetavad sellist lähenemist protektsionilistlikuks – rõhk asetatakse lapse kaitsmisele, soovides säästa teda võimaliku häiriva või ebameeldiva kogemuse eest, mitte lapse võimustamisele (Cheney 2011, Vis jt 2012). Winter (2010) aga väidab, et niikaua, kuni sotsiaaltöötajad näevad lapsi haavatavatena ja ilma võimeta olukorda mõista, jätkavad nad laste eest otsustamist. Fern (2014) toob välja, et laste eemal hoidmine aruteludest ja otsuste tegemisest muudab laste positsiooni veelgi nõrgemaks, sest nad on infosulus ning neil ei teki võimalust mõjutada seda, mis nendega toimub. Selle asemel, et näha lapsi tulevaste, mitte praeguste inimestena, tuleks uurida, kuidas on seotud lapse eest hoolitsemine ja tema kaitsmine ning teiselt poolt lapse õigus osaleda sotsiaalabi pakkumises. Last tuleks tunnustada täisväärtusliku inimesena juba praegu, et temast sirguks täisväärtuslik kodanik (Heimer, Näsman ja Palme 2016, 317). **S**

Viidatud allikad

- Bennouna, C., Mansourian, H., Stark, L.** (2017). Ethical considerations for children's participation in data collection activities during humanitarian emergencies: A Delphi review. *Conflict and Health*, 11(5).
- Bouma, H., López López, M., Knorth, E. J., Grietens, H.** (2018). Meaningful participation for children in the Dutch child protection system: A critical analysis of relevant provisions in policy documents. *Child Abuse & Neglect*, 79, 279–292.
- Cameron, G., Freymond, N.** (2015). Accessible service delivery of child welfare services and Differential Response Models. *Child Abuse & Neglect*, 39, 32–40.

- Cheney, K. E.** (2011). Children as ethnographers: Reflections on the importance of participatory research in assessing orphans' needs. *Childhood*, 18(2), 166–179.
- Cossar, J., Brandon, M., Jordan, P.** (2016). 'You've got to trust her and she's got to trust you': Children's views on participation in the child protection system. *Child & Family Social Work*, 21, 103–112.
- Coyne, I., Harder, M.** (2011). Children's participation in decision-making: Balancing protection with shared decision-making using a situational perspective. *Journal of Child Health Care*, 15, 312–319.
- Fern, E.** (2014). Child-directed social work practice: Findings from an action research study conducted in Iceland. *British Journal of Social Work*, 44, 1110–1128.
- Fitzgerald, R., Graham, A.** (2011). „Something amazing I guess”: Children's views on having a say about supervised contact. *Australian Social Work*, 64(4), 487–501.
- Heimer, M.H., Näsman, E., Palme, J.** (2016). Vulnerable children's rights to participation, protection, and provision: The process of defining the Problem in Swedish child and family welfare. *Child and Family Social Work*, 23, 316–323.
- Lapse õiguste konventsioon** (1991). RT II 1996, 16, 56.
- Munford, R., Sanders, J.** (2016). Understanding service engagement: Young people's experience of service use. *Journal of Social Work*, 16, 283–302.
- Roesch-Marsh, A., Gillies, A., Green, D.** (2017). Nurturing the virtuous circle: Looked After Children's participation in reviews, a cyclical and relational process. *Child & Family Social Work*, 22, 904–913.
- Smith, R.** (2018). Reconsidering value perspectives in child welfare. *British Journal of Social Work*, 48, 616–632.
- Sæbjørnsen, S. E. N., Willumsen, E.** (2017). Service user participation in interprofessional teams in child welfare in Norway: Vulnerable adolescents' perceptions. *Child & Family Social Work*, 22, 43–53.
- Toros, K.** (2019). Child protection workers' reflections of child engagement within child protection practice assessment contexts. Kogumikus: Wolfe, B. (toim), *The Child Welfare System: Perspectives, Challenges and Future Directions*, 47–69.
- Vis, S.A., Arild M., Thomas, N.** (2009). Beyond talking - children's participation in Norwegian care and protection cases. *European Journal of Social Work*, 12, 1369–1457.
- Vis, S.A., Holtan, A., Thomas, N.** (2012). Obstacles for child participation in care and protection cases – why Norwegian social workers find it difficult. *Child Abuse Review*, 21, 7–23.
- Välba E., Toros K., Anne, T.** (2017). Family engagement within the context of assessment in child protection practice: The case of Estonia. *Child & Family Social Work*, 22, 1506–1514.
- Winter, K.** (2010). The perspectives of young children in care about their circumstances and implications for social work practice. *Child and Family Social Work*, 15, 186–195.
- Young, S., McKenzie M., Schjelderup L., Omre C., Walker, S.** (2014). What can we do to bring the sparkle back into this child's eyes? Child rights / community development principles: key elements for a strengths-based child protection practice. *Child Care in Practice*, 20, 135–152.

Üksinda otsustamine lastekaitse sotsiaaltöös

Miks tuleb lapse parima huvi põhimõtte rakendamisel partneritega aru pidada

Asgeir Falch-Eriksen

Oslo Metropolitan University/SVA/NOVA

Lastekaitse on eriline avalik süsteem, mis kaitseb lapsi väärkohtlemise eest. Riigiti on lastekaitse ülesehitus erinev, kuid kõik selle toimingud on avalik-õiguslike teenustena õiguslikult reguleeritud, sest kätkevad sekumist kõige isiklikumasse – vanemlusse ja pereellu. Mõnikord tuleb vanemate loodud kasvukeskkond kahtluse alla seada ning abistada vanemaid kas koduteenustega või paigutada laps asendushooldusele.

Riikides, kus järgitakse lapse õiguste konventsiooni (LÕK), on lastekaitse õigusliku korralduse juhtpõhimõtteks *lapse parim huvi* (LÕK, artikkel 3.1) ning sellest lähtudes teevad oma otsuseid ka lastekaitsetöötajad. Last mõjutava mistahes otsuse puhul on esmaseks kaalutluseks lapse parim huvi. Iga otsus peab asetuma lapse eetilisse eluilmale – teenima tema huve. Seeläbi muutub iga otsus väärtuseliseks: kõne all on just selle lapse kõige olulisema huvi asetamine kõrgemale kõigist muudest huvidest.

Konks on selles, ning see polnud saladus ka enne lapse parima huvi esiletõstmist LÕKis, et kuigi lastekaitsetöötaja ei või iial teada, mis oleks just selle lapse parim huvi, kuid igal juhul tuleb otsus teha selle vaimus. Mitte keegi ei suuda hoomata inimese kujunemist just neis

oludes, seda, kes ta praegu on ja mis temast saab. Võime küll üsna veenvalt põhjendada vahetut tulevikku puudutavaid otsuseid, kuid lastekaitstes tuleb teha ka kaugemale ulatuvaid otsuseid, mis mõjutavad lapse arengut ja tervist kogu lapsepõlve ning kauemgi. Selle paradoksi taga on asjaolu, et lapse parima huvi põhimõte on n-ö määramatu (Elster 1987; Mnookin 1973, 1985). Ei ole võimalik täpselt teada kõikmõeldavaid huve, mis võivad lapsel olla või tekkida, ning puudub ka eetilise võti, mis aitaks eristada parimat huvi tähtsuselt järgmisest. Selle artikli eesmärk on selgitada, et lastekaitsetöötaja ei tohi otsustada üksinda, eriti hoolduse korraldamise ja koduteenuste küsimustes.

Probleem, proovikivi ja komistuskivi

Lapse parima huvi põhimõtte tõstatab tänapäeva lastekaitse ette tõsise probleemi: lapse parimat huvi nimetades ei saa teha nägu, et see põhimõte ei ole määramatu – paraku on määramatus tõsiasi, mis kuulub lapse parima huvi juurde. Mitte tegelda määramatuse probleemiga kas erialases töös või koostades lastekaitse juhiseid või kujundades poliitika, tähendab otsuste langetamist pimedas usus ning põhjendamatu tegutsemist lapse olukorra

kohta teadasaadud faktide põhjal, samastades need lapse parima huviga. Arendades lastekaitsemeetodeid või mistahes muid praktikaid lapse parima huvi vaimus, tuleb tõsiselt tegelda määramatuse probleemiga. Ainult nõnda on võimalik toimida põhjendatult, mitte lasta end juhtida pimedal usul. Ei leidu teadmist, kohtulahendit ega õiguskäsitust, poliitilist või filosoofilist lähenemisviisi, mis suudaks lapse parima huvi kontseptsioonist vabastada määramatusest: see ei ole mõiste ebaselgusest johtuv semantiline probleem, küsimus on ühe inimese eetilises otsustuses. Seda probleemi ei ole võimalik lahendada.

Proovikiviks on seejuures seadusega pandud kohustus rakendada lapse parima huvi põhimõtet, vaatamata selle määramatusele. Olukord on paradoksaalne. Tavaliselt on LÕKi põhimõtted kirjutatud sisse kas riiklikesse õigusaktidesse või on riik võtnud endale kohustuse austada ja järgida rahvusvahelisi inimõigusi (Sandberg 2018). Niisiis, kui lähtutakse inimõigustest, tuleb lastekaitse süsteemis rakendada lapse parimat huvi, vaatamata selle määramatusele. Keeruline on leida lapse parimale huvile alternatiivseid käsitusi, mis samalaadset parima huvi põhimõttega võimaldaksid iga üksiku lapse inimõigustel põhinevat põhiseaduslikku kaitset, viitamata just selle lapse parimale huvile. Siin ongi proovikiviks kohustus rakendada lapse parima huvi põhimõtet, ning selle ületamine nõuab lapse parima huvi määramatuse tunnistamist ja sellega tegelemist, mitte selle eiramist. See võib õnnestuda enam või vähem edukalt, kuid määramatust eirates langeme pimedale usu ja ebamõistlike otsuste tasemele.

Komistuskiviks on ka asjaolu, et lapse parima huvi põhimõttele vastavat praktikad arendatakse paljudes eri suundades ning neist soodsaima kasuks otsustada on lootusetu. Kuid leidmata soodsaimat viisi lastekaitse

korraldamiseks ilmselgelt lapse parima huvi vaimus, on lastekaitsetöö hukule määratud, kuna jääb sõltuma arututest, pimedal usul põhinevatest otsustest. Ükski otsus ei saa iial samaväärseks selles kätkevate arenguvõimalustega, sestap tuleb raskustest võitu saada ning leida lahendus, mis sobib nii praktikasse kui ka kujundama riiklikku lastekaitse süsteemi.

Nõue põhjendada lapse parimat huvi

Lapse seisukohalt sõltub tema parim huvi teistest inimestest, kes teevad tema nimel väärtuselisi otsuseid, ehkki mitte keegi ei *tea ex ante*¹ (eelhinnanguliselt), mis on lapse parim huvi – ei vanemad, naabrid, sotsiaaltöötaja, psühholoog, psühhiaater, advokaat ega ka laps ise. Ometi võib neil kõigil ja teistelgi inimestel olla olulisi tähelepanekuid, mis aitavad jõuda lapse parimale huvile vastava otsuseni, ning nad kõik võivad esitada paikapidavaid väiteid. Mistahes väide võib mõjutada otsustamisprotsessi, et lõppotsus kujuneks lapsele soodsaimaks ja oleks nii õige kui võimalik.

Teise lastekaitse süsteemi jaoks olulise seisukoha järgi peab otsustamine edendama lapse parimat huvi mittediskrimineerival moel, järgides võrdsust seaduse ees. Rakendada tuleb Aristoteelse põhimõtet kohelda võrdsete juhtumite osalisi võrdselt ja ebavõrdsete omi erinevalt. Eeldades, et pole põhjust uskuda iga lapse huvideringi sarnasusse, saab lapse parimat huvi edendada reeglilitatud otsustamisprotseduuri abil, mis on kooskõlas seadusega. Seega tuleb iga lastekaitse juhtumi puhul tähelepanekute ja väidete esitamine, käsitlemine ja lõplikku otsustamisse kaasamine korraldada reeglipärase protsessina.

Niisiis sõltub õige otsuseni jõudmine igast osalisest, kelle väited on mõistlikud ja põhjendatud. Seejuures ollakse ka mingil määral

¹ Toetudes oletustele ja ennustustele, mis paratamatult tähendab subjektiivsust ja hinnangulisust – tõlkija.

otsustamisprotsessi eesmärgi mõjuväljas või siis kaasatud asjasse puutuva isikuna, et kujuneks õiguspärane ja mõistlik otsus. Iga esitatud väite keskmis peab olema kõnealune laps ning iga väide peab kuidagi haakuma lapse parima huviga, mõistes seda tema õigusena. Näiteks puudutab tehtud otsus mingil viisil lapsevanemat, meditsiinitöötaja mõjutab seda otsust oma vaatenurgast, õpetaja võib mitte eriti asjasse puutuda, ent vanavanemad võivad olla väga tähtsal kohal.

Kui mingi väide on esitatud ja on näha, et see ei sobi kokku lapse parima huviga, tuleb uurida, kas sellel väitel võib olla mõistlik põhjendus. Sestap peab otsustamisprotseduuri olema nõnda korraldatud, et iga väite paikapidavust ja õiguspärasust kaalutakse võrdluses teiste samasuunaliste või vastandlike väidetega, kuni koorub välja lõplik, võimalikult soodne vastus.

Mõistatuse lahendamiseks on vaja praktilist tarkust²

Üksikväide, olgugi esitatud lapse parima huvi vaimus, on selle inimese isiklik arvamus või tema suu läbi öeldu. Ütlejaks võivad olla lapsevanemad, laps ise või lastekaitsetöötaja. Seesugune üksikväide ei saa olla aluseks lõplikule või soodsaimale, st kõige õigemale tegutsemisviisile, kuna on pelgalt ühe inimese või inimrühma arvamus. Eriti juhul, kui teistel asjaosalistel on teistsuguseid ja miks mitte sama häid mõtteid selle kohta, mida see laps oma healuks vajab. Üks inimene

või inimrühm võib pidada oma väärtuselist otsust ainuõigeks, kuid ikkagi on see vaid üks paljudest. Kui teised esitavad samaväärseid väiteid ning peavad oma väiteid samavõrra põhjendatuiks, ei saa ka neid enne kuulda võtta, kuni pole selge, kuivõrd põhjendatud need on, ning kuivõrd üks või teine väide üldse väärib otsustamisel arvesse võtmist.

Väidet saab lugeda otsuse õigustatud alusena piisavalt põhjendatuks, kui kõik asjasse puutuvad pooled on selle põhjalikult läbi kaalunud ja heaks kiitnud. Samas võib iga juhtumi puhul olla kaalumisel väga erinevaid põhjendatud ja seaduslikult pädevaid tegevusjuhiseid. Sestap ei saa soodsaimat lõppotsust langetada üks inimene, vaid see peab kujunema avatud arutlemis- ja kaalutlemisprotsessi tulemusena.

Et tulla toime eetilise ülesandega, st leida lahendus ilmselgelt normatiivsele³ küsimusele, tuleb algusest peale kasutada praktilist mõistust erilisel normatiivsel moel. Põhiküsimus kõigile asjaosalistele oleks: „Mis on see, mida peaksime tegema lapse parima huvi põhimõttest lähtudes just selle lapse heaks?“ Vastusest seesugusele praktilisele probleemile leiame ka vastuse küsimusele, mida meil *tuleks* teha. Sel hetkel on teemaks lapse huvide kaitse, mis ei puutu faktide tuvastamise ega tõendamisse. Kui selles küsimuses on jõutud selgusele, siis saab selle põhjal otsustada, kuidas tagada soodsaimal viisil lapse parim huvi nüüd ja tulevikus.

Lahendus probleemile peitub Kanti poolt viidatud objektiivse praktilise mõistuse vallas,

² Sotsiaaltöötaja praktiline tarkus on intuiitiivne, kogemuslik, kontekstiga seotud ning tekib interaktsioonis klientide ja koostööpartneritega – tõlkija.

³ Sageli vaieldakse, kas sotsiaaltöö on profession. Üks professionaalsuse kriteeriume on võime vastata pealtnäha lihtsale küsimusele: „Millised on hea töö kriteeriumid ja kuidas neid praktikas täita?“. Need on normatiivsed küsimused, kuna neile vastates lähtume teaduslikest teadmistest, inimõigustest, seadustest ja kutse-eeskikast, aga ka ilumeelset, kohalikest tavadest ja konkreetsetest oludest ja inimeste ootustest. Vastused ka täiesti praktilistele normatiivsetele küsimustele ei saa küpseda ühe inimese peas, parimad vastused leitakse kollektiivselt, koos klientide, kolleegide ja koostööpartneritega. Nõnda ei jää ka kogu vastutus ühe inimese kanda. Normatiivsest professionaliseerumisest on kirjutanud Hans van Ewijk kogumikus „Mõtisklusi sotsiaaltööst“ (2016), lk 15–19. – tõlkija.

mis „kehtib iga aruka olendi tahte kohta” (Kant 2002/1781). Nagu eespool rõhutatud, võib iga osalise väidet pidada üksnes subjektiivselt paikapidavaks, kuni see väide ei ole kõiki asjaosalisi kaasavas arutelus kummutatud, kinnitust leidnud või kõrvale lükatud. Ainult kõiki väiteid erapooletult kaaludes on võimalik jõuda otsuseni, mis vastab kõigi protsessis osalevate mõistuslike olendite tahtele.

Lastekaitseprotseduuride peamised osalised on laps ise, lapsevanemad, kaebajad, lepitajad, tervishoiutöötajad, psühholoogid, naabrid ja sõbrad, kuid see ei ole ammendav loetelu. Vanema seisukohta tuleb käsitada kui ühte subjektiivset praktilist väidet, mis on samaväärne näiteks arsti või sotsiaaltöötaja omaga. Kuna on vaja saavutada iga arukat olendit rahuldav tulemus, on kohustus kõik olulised väited ära kuulata ja üksipulgi läbi arutada. Mitte keegi ei saa täie kindlusega väita, et teab, mis on lapse parim huvi, ning kuna lapse parima huvi põhimõte on oma olemuselt määratu, on ülioluline kehtestada kindel otsustamisprotseduur, milles võetakse kaalumisele kõik just sellesse lapsesse puutuvad väited.

Kokkuvõtteks

Et otsus kujuneks võimalikult lapse parima huvi vaimus, tuleb järgida kolme olulist

asjaolu. *Esiteks*, kellelgi ei ole ainuõiget vastust praktilisele probleemile, mida teha just selle lapsega ja tema hooldusega. *Teiseks*, kaalumisele tuleb võtta iga väide, mis näib asjakohane – sestap tuleb kaasata kõik asjasse puutuvad osapooled. *Kolmandaks*, protseduur peab suutma õiglaselt käsitleda asjakohaste väidete kaugemat mõju. Need kolm asjaolu nõuavad reeglstatud otsustusprotseduuri, mis kindlustab ausa arutelu.

Kuna protseduur võib sisaldada väidete konflikti normatiivsetel (eetilistel, juriidilistel) alustel, tuleb lapse parima huvi optimaalseks tagamiseks kaaluda kõiki väiteid nii õiglaselt ja nii korralikult kui võimalik. Kuna lapse parima huvi põhimõte on määratu, on tähelepanu keskmes jõudmine sellisele otsusele, milles väljendub õiguspärane kokkulepe. See tähendab, et kõikvõimalikud olulistena näivad väited tuleb võtta kaalumisele ja läbi arutada, nii et kokkuleppena tekiks otsus, mis on võimalikult lähedal lapse parimale huvile.

Lapse parima huvi järgimist võib takistada rahapuudus, kuna nõuetekohane kaalutlemisprotsess on aja- ja rahakulukas. Aga reeglstatud, põhjendatud otsuseni viiv kaalutlemisprotsess võiks olla kasulik vähemalt kõige tõsisemate juhtumite lahendamisel, näiteks kui küsimuse all on lapse hoolduskorraldus ja ulatuslikum sekkumine pereellu. **S**

Tõlkinud ESTA eetikakomitee liige Marju Selg

Viidatud allikad

- Elster, J. (1987). Solomonic Judgments – against the Best Interest of the Child. *University of Chicago Law Review*, 54(1), 1–45. doi: 10.2307/1599714.
- Kant, I. (2002/1781). *Critique of Pure Reason*. Dent: Everyman.
- Mnookin, R. (1973). Foster Care: In Whose Best Interests? *Harvard Educational Review*, 43, 599–638.
- Mnookin, R. (1985). *In the interest of children. Advocacy, law reform, and public policy*. New York: W.H. Freeman Company.
- Sandberg, K. (2018). Children’s Right to Protection under the CRC. Raamatus: Falch-Eriksen, A., Backe-Hansen, E. (toim). *Human Rights in Child Protection. Implications for Professional Practice and Policy*. London: Palgrave Macmillan.

Lapsesõbralik lastekaitse – lastekaitsetöötajate vaade

Helika Saar

lapse õiguste programmi koordinaator, MTÜ Lastekaitse Liit

Tulevik kuulub neile, kes usuvad oma unistuste ilusse!

Inimõiguste edendaja Eleanor Roosevelt

Lastekaitsetöötajate seas korraldatud uuring „Lapsesõbralik lastekaitse – lastekaitsetöötajate vaade” aitas välja selgitada, milline on lapsesõbralik lastekaitsetöö töötajate endi hinnangul ja mida on neil vaja, et teha oma igapäevatööd parimal võimalikul moel. Esile on toodud ka kitsaskohad ja vajadused ning ettepanekud, kuidas lastekaitsetöötajate hinnangul lastekaitset lapsesõbralikumaks muuta.

Lastekaitsetöötaja igapäevatööks kohalikus omavalitsuses on laste ja pere asjatundlik abistamine, ta vastutab abivajavate laste õiguste ja huvide kaitse eest. Selleks hindab ta lapse abivajadust ja selgitab välja, kuidas see mõjutab tema huvisid ning heaolu ning pakub lapse ja perekonna toetamiseks vajalikku tuge. Lastekaitsetöötaja korraldab abivajava lapse juhtumit, ja püüab selleks saada võimalikult tervikliku ülevaate lapse olukorrast ja vajadustest ning temaga kokku puutuvast võrgustikust. Juhtumitöö raames on lastekaitsetöötaja ülesanne last ja perekonda nõustada ning pakkuda neile vajalikku tuge nii riiklike kui ka kohaliku omavalitsuse teenuste ja toetuste näol. Lastekaitsetöös on väga olulisel kohal koostöö – seda nii lapse ja perekonnaga kui ka teiste spetsialistidega, kes lapsega kokku puutuvad.

Selles, kui hästi on võimalik lapsi aidata ja toetada, mängivad väga suurt rolli lapsega

kokku puutuvate spetsialistide suhtumine ja hoiakud. Igale lapsele ja perele tuleb leida individuaalne lähenemine ning osata asju vaadata lapse vaatenurgast. ÜRO lapse õiguste konventsiooni artiklite 3 ja 12 suuniste kohaselt saavad kõik asjaomased ametkonnad, sh lastekaitse aidata tagada lapse õigusi, seades alati esikohale lapse huvid ning võttes arvesse lapse arvamust. Selleks tuleb rakendada kõiki meetmeid, sh kindlustada, et vastavates teenistustes oleks piisavalt sobivaid töötajaid.

Lastekaitse tekitab palju emotsioone, sest see on üks väheseid ametialasid, kus tuleb sekkuda perede otsustusõigusesse ja isikuvabadusse ka inimeste tahtvastast. See töö nõuab mitmekülgseid oskusi ja teadmisi ning pidevat enesetäiendamist ja õppimist. Sotsiaaltöö kolme elemendi printsiibi (Payne 1995)¹ kohaselt tuleb välja selgitada ja tagada nii lapse kui ka lastekaitsetöötaja vajadused. Eesti vajab pädevaid ja

¹ Sotsiaaltöö kolm elementi Payne'i järgi on: sotsiaaltöötaja, klient ja nende kohtumise kontekst; igäüks neist on sotsiaalselt konstrueerinud ootuste, kultuurinormide ja käitumismustrite kaudu.

pühendunud lastekaitsetöötajaid, kellel on piisavalt ressursse, et teha oma tööd kvaliteetselt ja lapsesõbralikult. Need ressursid on teadmised, oskused, aeg, teenused, toetavad ja rakendatavad seadused, toimiv koostöövõrgustik, kohaldatavad töövahendid jpm.

MTÜ Lastekaitse Liidu eestvedamisel ja koostöös sotsiaalkindlustusameti, Eesti Advokatuuri ja Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsiaalkaitse suunaga korraldati mullu novembris lastekaitsetöötajate XI seminar sarjas „Samal poolel – lapse poolel”, mille alateemaks oli lapsesõbralik lastekaitse. 138 seminaril osalenud spetsialistist 57% vastas küsitlusele lapsesõbralikust lastekaitsest. Artiklis ilmestavad uuringu tulemusi vastajate tsitaadid. Uuringu „Lapsesõbralik lastekaitse – lastekaitsetöötajate vaade” (Lastekaitse Liit 2018) eesmärk oli selgitada välja, milline on lapsesõbralik lastekaitse lastekaitsetöötajate arvates ja mida on vaja, et nad saaksid oma tööd paremini teha.

Lapsesõbraliku lastekaitse tunnused

Vastanute hinnangul iseloomustavad lapsesõbralikku lastekaitset seda tööd tegevate spetsialistide asjatundlikkus, mitmekülgsed teadmised ja oskused ning vajalikud isikoomadused – ennekõike empaatilisus, hoolivus ja inimlikkus: „sa oled ennekõike inimene ja siis ametnik”; „võime näha maailma läbi lapse silmade”.

Tuleb olla sõbralik, südamluk, positiivne: „lapsega suheldes tuleb olla sõbralik isegi siis, kui juhtunud midagi väga keerulist/rasket lapse elus. Ei pea õigeks kurjustamist, vaid julgustamist, arusaamist ja mõistmist. Hea sõna alati lõpetuseks”. Tuleb olla ka mõistev: „kliendi võrdväärne kohtlemine – ka mina võin kunagi sellesse situatsiooni sattuda. Mina kui ametnik ei ole mitte kuidagi parem kui minu kliendid”.

Lapsesõbralik lastekaitsetöötaja on aus, siiras, usaldusväärne ja sisendab turvatunnet; ta on rahulik, kannatlik ja tasakaalukas. Lastekaitsetöötajad peavad oluliseks sallivust, hoidumist eelarvamustest: „ükski laps ei ole paha. Vaja on välja selgitada, aru saada, miks ta just praegu nii käitub”. Vaja on võrdset kohtlemist: „Soovin, et kõik lastega töötavad spetsialistid oleks alati mõistvad ja lähtuks igast lapsest kui indiviidist, isiksusest. Et spetsialist ei annaks lihtsalt hinnanguid ja usuks oma töö tulemusse.”

Lapsesõbraliku lastekaitse jaoks on kõige tähtsam laps ja tema huvidega arvestamine, aga ka lapsest lähtuv ning lapsekeskne lähenemine.

Lapsesõbralik lastekaitsetöötaja on kliendi jaoks olemas, ta on toetav, jõustav ja julgustav: „on lapse jaoks olemas, kuulab last; tal on oskus tugevdada kliendis enesejuhtimist”. Et soovitud saavutada, tuleb endal olla julge, aga ka teotahteline, loov, leidlik, aktiivne, tähelepanelik, ennetusele suunatud ja abivalmis märkaja.

Vastanute hinnangul on lapsesõbraliku lastekaitse jaoks kõige tähtsam laps ja tema huvidega arvestamine, aga ka lapsest lähtuv ning lapsekeskne lähenemine. See eeldab lapsesõbralikku keskkonda ja menetlust ning sedagi, et lastekaitsetöötaja oskab lapsega suhestuda. Üks vastaja seostas lapsesõbralikkust ka töötaja sisemise lapsega ehk lapsepõlvest kaasa tulnud kogemuste ning lapsele omase loovuse ja mängulisuse kasutamisega.

Väga oluliseks peeti iga lapse kuulamist (kuulab lapse ära nii, et laps tunneb toetust) ja tema arvamuse väljaselgitamist ja sellega arvestamist (lapse vajaduste ja soovide arvestamine, vastupidisel puhul alati lapsele

selgitamine). Lapsesõbralikku lastekaitsjat iseloomustavad seega aktiivse kuulamise oskus ja hea suhtlemisoskus, samuti austus lapse suhtes (*suhitleb lapsega lugupidavalt – täiskasvanu ei ole automaatselt kõige targem*), avatud olek ja valmisolek selgitada. Lapsesõbralik lastekaitsetöötaja on professionaalne, objektiivne, pühendunud ja põhjalik (*kohtub lapse ja perega päriselus, mitte telefoni teel*); ta on asjatundlik ja suunatud uute teadmiste omandamisele. Tal on head ajajuhtimise, planeerimise ja analüüsisioskused; ta keskendub lahenduste leidmisele (*ei otsi süüdlasi, vaid lahendusi ning pakub lapsele ja perele mitmesugust tuge*). Samuti peeti oluliseks, et lastekaitsetöötaja näeks laia pilti, oleks süsteemne, koostööaldis ja kaasav (*oskab näha olukorda mitme külje pealt ja teeb mitmekülgset koostööd võrgustiku, lapse ja perega*) ning annaks oma tegevustest võrgustikule ja kliendile tagasisidet.

Mida oleks veel vaja lapsesõbralikuks tööks?

Lapse aitamine ja toetamine oleneb muu hulgas ka lastekaitsetöötaja heaolust (Toros 2012). Merike Aasmäe magistritööst (2019) selgus, et lastekaitsetöötajate hinnangul soodustavad läbipõlemist ülekoormatus ja tööülesannete hägusad piirid, emotsionaalne kurnatus, negatiivne meediakuvand, ületunnitöö, puudulikud tugiteenused, vähene toetus töökohas, klientide negatiivne suhtumine, ebakindel tööõhkkond, paberitöö rohkus ning madal töötasu. Ka Soome 2018. aasta küsitlusest (Wilén 2018) ilmsnes, et lastekaitsetöötajatele teevad muret liiga suur klientide hulk, halb töökorraldus, probleemid juhtimises ning ebaselge tööjaotus. Lastekaitse Liidu uurimus osalenud lastekaitsetöötajate arvates on selleks, et teha oma tööd võimalikult hästi, vaja toetavat töökeskonda, häid kolleege ja tugiteenuseid. Lastekaitsetöötajal peab olema

oma töö jaoks piisavalt aega ja teenuseid, mida abivajajatele pakkuda.

♦ Rohkem aega ja väiksem töömaht, rohkem lastekaitsetöötajaid

45% vastanutest kinnitas, et lastekaitsetöötajad vajavad lapsesõbraliku lastekaitsetöö tegemiseks ennekõike täiendavat aega: „*aega, et tegeleda juhtumitega süvendatult*”; „*võimalust süsteemselt ja ennetavalt tööd teha, mitte ainult „tulekahju” kustutada*”; „*Suur puudulik ressurs on aeg, nii lastekaitsetöötajatel kui vanematel. Tänapäeva üha kiirenevas ühiskonnas on aeg suur defitsiit. Aja puudumine mõjutab vanemate ja laste omavahelist suhtlust, laste enesehinnangut kui ka lastekaitsetöötajate läbipõlemist*”.

Paljud lastekaitsetöötajad kurtsid, et on tööga ülekoormatud ja vajaksid töömahu vähendamist: „*soovin teha tööd 2000 lapsega, aga mitte nii nagu praegu, st kuni 3500 last*”; „*Lastekaitsetöö on muutunud liiga bürokraatlikuks, vähe on aega tegeleda abivajajatega isiklikult, ei jätku aega süsteemseks tööks*”.

Lastekaitsetöötajal peab olema oma töö jaoks piisavalt aega ja teenuseid, mida abivajajatele pakkuda.

Kui töökoormus on liiga suur, võib langeda töö kvaliteet ja laps ei pruugi saada kohast abi õigel ajal. Näiteks võib tekkida olukord, kus lastekaitsetöötajal ei ole piisavalt aega põhjaliku arvamuse kujundamiseks ja kohtule esitamiseks, seetõttu ei pruugi kohtuni jõuda oluline info, millega arvestada lapse parima huvi väljaselgitamisel.

Ajapuudus ja ülekoormatus on leidnud äramärkimist ka sotsiaalministeeriumi uuringus „Kohaliku tasandi lastekaitsetöö tulemuslikkuse suurendamine ja jätkusuutlik

arendamine” (Viira 2017). Probleemile on korduvalt viidanud ka Lastekaitse Liidu 2018–2019 koolitustel „Koostöös lapse heaks” (Saar 2019) osalenud lapse heaolu toetavate multidistsiplinaarsete võrgustike liikmed.

Ajapuuduse leevendamiseks ja töömahu vähendamiseks on vaja rohkem lastekaitsetöötajaid. ÜRO Lapse Õiguste Komitee soovitas 2017. aastal tehtud lõppjäreldestes Eesti teise kuni neljanda perioodilise aruande kohta (Sotsiaalministeerium 2017), et riik peaks täiendavalt reguleerima kohalike omavalitsuste kohustusi lastekaitsetöötajate ametikohtade loomisel.

Haldusreformi kavandamisel tuletas Lastekaitse Liit osustajatele korduvalt meelde, et muudatuste elluviimisel tuleb pöörata piisavalt tähelepanu lastele ja laste sotsiaalsete põhiõiguste tagamisele. Paraku tuleb tõdeda, et haldusreformi järel on lastekaitsetöoga tegelevate spetsialistide arv vähenenud. Jääb loota, et kehtivas koalitsioonilepingus (Vabariigi Valitsus 2019) seatud eesmärk „võtta koostöös omavalitsustega suund, et igas omavalitsuses oleks vähemalt 1 lastekaitsetöötaja 1000 lapse kohta” realiseerub peagi.

♦ **Rohkem teenuseid kohalikul tasandil**
Küsitlus kinnitas teenuste kättesaadavuse regionaalset erinevust: „*vaja on maapiirkondades kohapeal olevaid teenuseid, sest mitmed abivajajad ei ole suutelised käima abi saamas Tallinnas*”. 41% vastanutest kinnitas, et lapsesõbralikuks lastekaitseks on tarvis rohkem teenuseid, mida abivajavatele lastele ja peredele kohtadel pakkuda: „*suuremaid võimalusi kliente teenustele suunata, et nad saaksid kiiresti abi ja ei peaks mitu kuud ootama*”; „*Kesk-Eestis pole piisavalt teenuseid, mida võime pakkuda peredele, lastele toetamiseks nende toimetulekut*”; „*eelkõige tervishoiu, vaimse tervise teenuseid, mis on*

kohapeal kättesaadavad ja mõistliku ajaga nt lastepsühhiaater, logopeed”. Märgiti, et ei jätku tugisikuid ja tugispetsialiste: „*et oleks olemas vajalikud toetavad spetsialistid, võimalus varakult teenusele saada – psühhiaatrid, psühholoogid, pereterapeutid*.” Puudust tuntakse ka peretööst ja vanemaid toetavatest programmidest.

♦ **Toetav keskkond, toetav ülemus ja mõistvad ning toetavad kolleegid**

Rääkides lapsesõbralikuks lastekaitseks vajalikest töötingimustest, mainiti kõige rohkem lapsesõbralikke ruume lapsega vestlemiseks, konkurentsivõimelist töötasu, täiendavaid abi- ja töövahendeid ning ühiseid üritusi: „*lastekaitmine peab olema ka töötaja suhtes sõbralik*”. Lisaks toetavale füüsilisele keskkonnale nimetab 24% vastajaist olulise tegurina toetavat ülemust: „*kindlasti toetavat ülemust, aga mitte ainult, vaid ka toetavat asutuse hoiakut, suhtumist, toetust*”. 26% vastanute hinnangul on väga olulised mõistvad ning toetavad kolleegid: „*kuna olen alles oma tööd alustanud, siis mõistan, et hetkel oleks kõige rohkem vaja toetavat kollektiivi, olen ainuke lastekaitse spetsialist oma vallas ja vald on väga suur*”.

Lastekaitsetöötaja vajab ka seda, et keegi teda kuulaks ja suunaks. Ennekõike soovisid küsitluses osalenud saada individuaalset nõustamist ja supervisiooni: „*aeg-ajalt ka endale vajalik psühholoogiline nõustamine, et end välja elada ja nn mitte endasse hoida*”. Samuti peetakse oluliseks kovisiooni, kogemusnõustamist, tööõnustamist, aga ka *coaching*’ut ja mentorlust.

♦ **Asjakohased ja kättesaadavad koolitused**
33% vastajaist peavad oluliseks pidevat enesetäiendamist, et muutuvate oludega kursis olla. Vajatakse võimalusi omandada uusi teadmisi ja praktikaid ning jagada neid kolleegidega.

Endiselt² oodatakse koolitusi ennekõike suhtlemis- ja õigusteemadel: „erinevaid koolitusi, kuivõrd lastekaitse spetsialist peab tundma psühholoogiat, juriidikat, peremudeleid ja mõju pereliikmetele, hariduse teemaatikat jms”. Koolitused peaksid olema tasuta ja praktilise suunitlusega.

Positiivne on see, et Tervise Arengu Instituut pakub 2016. aastast lastekaitsetöötajatele süstemaatilist täiendkoolitusvõimalust. Osaleda saab ka eri asutuste korraldatavatel tasulistel koolitustel. Samas on MTÜ Lastekaitse Liidu sarja „Samal poolel – lapse poolel” seminaridel 2013–2019 osalenud lastekaitsetöötajad oma tagasisides korduvalt viidanud täiendavale koolitusvajadusele. Kitsaskohtadena toodi välja koolituste liigset Tallinna-kesksust, ebapiisavat toetust juhtkonnalt, tasumisraskusi ja seda, et osalemiseks pole ülekoormuse tõttu aega.

♦ Tõhus koostöö ja ühtne arusaam lastekaitsetööst

37% vastajatest peavad koostööd, sh multidistsiplinaarset koostööd lapsesõbraliku lastekaitsetöö puhul väga tähtsaks: „koostöö teiste KOVidega, perearstid, Töötukassa (väga jäik), psühhiaatrid, psühholoogid”. Oluliseks peetakse võrgustiku ühtset lähenemist laste huvidele ja lastekaitsetööle. Sama on kinnitanud „Koostöös lapse heaks” koolitusel osalejad (vt Saar 2019). Üks koolitusel osaleja kirjeldas seda järgmiselt: „Multidistsiplinaarne koostöö on oluline, sest üks spetsialist ei saa hinnata

abivajava lapse puhul kõiki valdkondi, mis on olulised ära määratleda, abivajava lapse abistamisel jaguneb võrgustikutöös koostöö ja vastutus ühtlaselt, mis aitab vältida spetsialistide läbipõlemist, võrgustikutöös osalevad spetsialistid saavad jagada oma parimaid praktikaid ja kogemusi, mis teevad lapse abistamise operatiivsemaks ja efektiivsemaks”.

♦ Tööd toetav meediakajastus ja mainekujundus

Müüdid (nt valearvamus, et lastekaitsetöötaja ei ole kaitsja, vaid karistaja) on visad kaduma, ettekujutus lastekaitsetööst võib jääda aastakümnete taha. Samal ajal tehakse nii meedias kui ka ühiskonnas tervikuna kergekäeliselt üksikjuhtumitel tuginevaid üldistusi, mis puudutavad kogu valdkonda. Halb maine ja valearusaamad mõjuvad kurvalt, eriti siis, kui töö ei ole kõik korras, näiteks on liiga kiire, kliente on liiga palju, ülemused ei toeta või palk ei ole kooskõlas töökoormusega. Kordub küsimus: kes kaitseb lastekaitsetöötajat?

Halb maine maksab kätte nii, et valdkonnas töötajad vahetuvad tihti ja uusi inimesi ei tule juurde. Samuti võib maine olla takistuseks abi küsimisel: „Negatiivne meediakajastus kujundab meie klientide koostöösoovi meiega, on negatiivseid hoiakuid lastekaitse suhtes”.

Vaja on positiivset mainekujundust: „Lastekaitse vajab mainekampaaniat: teenuste ja toe laiemat tutvustamist ja selgitustööd ühiskonnas”.³

² Juba 2011. aastal selgus K. Küti magistritööst, et lastekaitsetöötajad vajavad tuge juriidilistes küsimustes, koolitust käitumis- ja sõltuvusprobleemidega ning puuetega laste ja nende peredega töötamiseks. Vajadust õiguslaste koolituste ja nõustamise järele kinnitavad nii Riigikontrolli 2013. a audit „Laste hoolekande korraldus valdades ja linnades” kui ka Lastekaitse Liidu ja Tallinna Ülikooli sotsiaaltöö instituudi uuring „Lapse heaolu hindamine”, vt Saar 2013 – autor.

³ Sotsiaalministeerium tegi tänavu lastekaitsepäeva puhul algust positiivsete lugude avaldamisega. 31.05.19 Õhtulehes ilmus artikkel „Ükski laps ei tohi jääda abita! Lastekaitsetöötajate imelised lood sellest, kuidas lapsi kaitsta” ja Perejakodu.delfi.ee portaalis sai 01.06.2019 täita testi „Kuidas käituisid Sina lastekaitsetöötajana?” – toim.

Lõpetuseks

Lastekaitse peab olema kvaliteedilt selline, et see tagab lapse õiguse turvalisele kasvukeskkonnale, tasakaalus ja mitmekülgsel arengule ja erilisele kaitsele. Kvaliteetne lastekaitsetöö eeldab hästi toimivat süsteemi, pädevaid spetsialiste, aega ning piisavaid finants- ja inimressursse. Lapsesõbralikkus sõltub paljuski lastega töötavate inimeste teadlikkusest ja häälestatusest. Nagu ütleb 2019. aastal Soomes ametisse valitud lasteombudsman Elina Pekkarinen, on

väljastpoolt tulevat pinget võimalik taluda, kui lastekaitsetöötajatele pakutakse piisavalt tuge, neil on parajalt kliente ning võimalus koolituseks ja supervisiooniks. Meie ühiskonnal peab olema rohkem julgust ja tahet investeerida sellesse, et lapsed ning pered saavad abi võimalikult varajases etapis ja ilma viivitusega. Samal ajal peavad olema tagatud kvaliteetse lastekaitsetöö eeldused. Ainult nii saab parimal viisil aidata lastekaitse teenust vajavaid lapsi ja peresid kooskõlas nende vajadustega. **S**

Viidatud allikad

- Aasmäe, M.** (2019). Lastekaitsetöötajate läbipõlemisest ja selle põhjustest. Magistritöö. Käsikiri. Tallinna Ülikool.
- Lapse õiguste konventsioon** (1991). RT II 1996, 16, 56.
- Lastekaitse Liit** (2018). Lapsesõbralik lastekaitse – lastekaitsetöötajate vaade. www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2018/11/Lapses%C3%B5bralik-lastekaitse-lastekaitset%C3%B6%C3%B6rajate-vaade.pdf (29.08.19).
- Payne, M.** (1995). Tänapäeva sotsiaaltöö teooria: kriitiline sissejuhatus. Tallinn.
- Saar, H.** (2019). Koolitus „Koostöös lapse heaks” toetab kohalikke koostöövõrgustikke. *Sotsiaaltöö*, 1, 85–88. www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2019/03/Sotsiaaltoe_nr1_2019_85kuni88.pdf (29.08.19).
- Saar, H.** (2013). Lapse heaolu hindamise uuring. *Sotsiaaltöö*, 6, 32–36.
- Sotsiaalministeerium** (2017). Lõppjärelused Eesti teise kuni neljanda perioodilise aruande kohta. ÜRO Lapse Õiguste Komitee, Genf. www.sm.ee/et/lapse-oigused-ja-heaolu-0 (29.08.19).
- Toros, K.** (2012). Lapse heaolu hindamisest Eesti lastekaitsetöö praktikas. *Sotsiaaltöö*, 3, 24–28.
- Viira, A.** (2017). Kohaliku tasandi lastekaitsetöö tulemuslikkuse suurendamine ja jätkusuutlik arendamine. Sotsiaalministeerium. www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Ministeerium_kontaktid/Uuringu_ja_analysid/Sotsiaalvaldkond/kohaliku_tasandi_lastekaitsetoo_tulemuslikkuse_suurendamine_ja_jatkusuutlik_arendamine.pdf (29.08.19).
- Wilén, L.** (2018). Kohtaamisia? – lastensuojelun arki työntekijöiden näkökulmasta. Mitä kuuluu lastensuojelu? Julkaisusarja osa 2. *Verkköjulkaisu* 4/2018. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto. www.lskl.fi/materiaali/lastensuojelun-keskusliitto/mitakuuluulastensuojelu2_19.8.pdf (29.08.19).
- Vabariigi Valitsus** (2019). Eesti Keskerakonna, Eesti Konservatiivse Rahvaerakonna ning Isamaa Erakonna valitsusliidu aluspõhimõtted 2019–2023. www.valitsus.ee/sites/default/files/content-editors/pictures/eesmargid/eesti_keskerakonna_eeesti_konservatiivse_rahvaerakonna_ning_isamaa_erakonna_valitsusliidu_aluspohimotted_2019-2023.pdf (29.08.19).

Lapsesõbralik menetlus. Lapse õigused vanemate vahelistes hooldus- ja suhtlusõiguse vaidlustes

Kristi Paron

laste ja noorte õiguste vanemnõunik, Õiguskantsleri Kantslei

Lapsel on õigus olla ära kuulatud ja saada teavet teda puudutava menetluse kohta. Seejuures tuleb kohelda last väärikalt ning lapsesõbralikult. Euroopa Nõukogu selgituse kohaselt on lapsesõbralik menetlus kättesaadav, eakohane, kiire, hoolas, keskendub lapse vajadustele ning on nende järgi kohandatud.

ÜRO lapse õiguste konventsioon (edaspidi LÕK) sätestab artiklis 40 lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtte. Selle põhituum on lapse õigus väärikale kohtlemisele teda puudutavas menetluses. Kuigi konventsioon, mis võeti vastu 1989. aastal, keskendub artiklis laste õigustele kriminaalmenetluses, hõlmab lapsesõbraliku õigusemõistmise tänapäevane rahvusvaheline käsitlus lapse õigusi kõigis kohtumenetlustes. Euroopa Nõukogu lapsesõbraliku õigusemõistmise juhised (Euroopa Nõukogu 2010) seavad eesmärgiks, et igas kohtumenetluses tuleb austada lapse õigusi, võttes arvesse lapse küpsust ja arusaamisvõimet ning juhtumi asjaolusid.

Euroopa Nõukogu selgituse kohaselt on lapsesõbralik menetlus kättesaadav, eakohane, kiire, hoolas, keskendub lapse vajadustele ning on nende järgi kohandatud. Juhised näevad ette lapsesõbraliku õigusemõistmise neli põhi-printsipi: õigus olla ära kuulatud, õigus saada teavet, õigus kaitsesele ja diskrimineerimiskeeld.

See artikkel keskendub lapse õigustele vanematevahelistes hooldusõiguse ja suhtlusõiguse vaidlustes. Eesti kohtud lahendavad aastas üle tuhande hooldus- ja suhtlusõiguse vaidluse. Seega on paljud lapsed selliste vaidluste osalised ning kõigist vaidlust lahendavatest spetsialistidest oleneb, milliseks kujuneb lapse kokkupuude kohtusüsteemi ja õigusemõistmisega laiemalt. Kuigi kõik lapsesõbraliku menetluse põhimõtted on tähtsad, keskendub artikkel kahele menetluslikule õigusele: õigus olla ära kuulatud ja õigus saada teavet. Neid põhimõtteid peavad järgima kõik kohtumenetluse jooksul lapsega kokku puutuvad spetsialistid – lastekaitsetöötajad, advokaadid, kohtunikud. Mõned põhimõtted on põhjalikumalt lahti seletatud lastekaitsetöö osas.

Õigus olla ära kuulatud

Laste õigus olla ära kuulatud ning õigus sellele, et nende arvamust võetaks tõsiselt, on üks

LÕKi neljast üldpõhimõttest. LÕKi artikli 12 kohaselt peavad osalisriigid tagama lapsele, kes on võimeline iseseisvaks seisukohavõtuks, õiguse väljendada vabalt oma vaateid kõigis teda puudutavates küsimustes. Selleks tuleb anda lapsele võimalus avaldada arvamust, eriti igas teda puudutavas kohtumenetluses. Lapse õigus olla ära kuulatud on tihedalt põimunud lapse parimate huvide esikohale seadmise põhimõttega (LÕKi artikkel 3). Lapse parimate huvide väljaselgitamiseks peab laps olema ära kuulatud. LÕKi artiklist 12 tulenev ärakuulamiskohustus on sätestatud ka Eesti lastekaitseaduse (edaspidi LasteKS) § 21 lg 2 punktis 2.

Eesti kohtud lahendavad aastas üle tuhande hooldusõiguse ja suhtlusõiguse vaidluse.

Lapse Õiguste Komitee rõhutab üldkommentaaris nr 12, et konventsiooni artiklis 12 sätestatud põhimõte tähendab lapse ärakuulamist nii varases eas, kui võimalik (isegi kui laps ei ole veel võimeline ennast verbaalselt väljendama). Komitee kutsub konventsiooni osalisriike üles mitte sätestama seadustes ega praktikas vanusepiire, mis kitsendavad lapse õigust olla ära kuulatud teda puudutavas asjas. LasteKS ei näe ette vanusepiiri, millest alates tuleb laps ära kuulata. Tsiiviilkohtumenetluse seadustiku (edaspidi TsMS) § 552¹ kohaselt peab kohus last puudutavas asjas ära kuulama vähemalt 10aastase lapse isiklikult. Kohus võib ära kuulata ka noorema lapse. Nooremate kui 10aastaste laste ärakuulamine hooldusõiguse ja suhtlusõiguse kohtuvaidlustes on kohtunike sõnul üha enam levinud.

Kuigi LasteKSi § 21 kohaselt on lapse ärakuulamine last mõjutava otsuse tegemisel kohustuslik, ei saa välistada, et mõnikord võib lapse ärakuulamine olla lapse parimate

huvidega vastuolus. Lapse ära kuulamata jätmist peab eraldi põhjendama. Ära kuulamata jätmise alus peab olema seotud kindla lapse ja kindla juhtumiga.

Ärakuulamise elluviimine

Seadus ei näe ette ärakuulamise üksikasjalikke nõudeid. LasteKS § 21 lg 2 p 2 kohaselt tuleb laps ära kuulata tema vanust ja arengutaset arvesse võttes sobival viisil. LasteKSiis sätestatud üldisi lapse kohtlemise põhimõtteid peavad järgima kõik lastega kokku puutuvad spetsialistid (LasteKS § 3). Iga valdkonna spetsialistid peavad lähtuma ka oma kutseala reguleerivatest käitumispõhimõtetest ja heast tavast.

„Lapse heaolu hindamise käsiraamatu” (Sotsiaalkindlustusamet 2017) kohaselt tuleb lapsel lasta ise rääkida oma olukorrast, tunnetest ja soovidest. Lapsele ei tohi peale suruda oma arvamust ega panna teda liiga keeruliste valikute ette. Käsiraamatus soovitatakse lähtuda lapsega vestlemisel „Lapse küsitlemise käsiraamatus” (Liivamägi-Hitrov ja Kask 2016), mis annab üksikasjalikke juhiseid, kuidas last küsitleda/intervjuerida. „Lapse ja perekonna hindamise juhendis” (Sotsiaalministeerium 2009) osutatakse, et hindamine õnnestub paremini, kui lapsel on võimalus katsetada ja valida omale meelepärased väljendusviise: vestlust, joonistamist, voolimist, piltide järgi jutustamist, kirjutamist, mängu jne. Samuti tuuakse juhendis välja, et peresuhetest ja elukorraldusest on vaja vestelda vanematega ning lapsega koos ja eraldi. Hindamise peategelane on laps, mistõttu tuleb ühise perevestluse ajal väga tähelepanelikult kuulata lapse juttu ja jälgida teemade käsitlemisel tema reaktsioone (täiskasvanute juttu sekkumine, tähelepanu kõrvalejuhtimine, näoilme, kehakeel, kohale tardumine või motoorne rahutus, ruumist lahkumine vms). Lapse käitumisilmingud

tuleb üles märkida ja hinnata neid kui olulist infot.

Laste hooldusõiguse üle toimuvate kohtuvaidluste korral on vanemate suhted enamasti konfliktised. Sellises olukorras peab last küsitlev spetsialist oskama lapsega vestelda nii, et laps ei tunneks end vanemate konflikti segatuna. Lapsele ei tuleks esitada neid küsimusi, mida peavad lahendama kohus ja ametnikud. Lapselt saab küsida tema üldise eluolu, suhete, rõõmude, murede, vajaduste ja mõtete kohta. Lapse vastuste põhjal on võimalik teha järeldusi ja anda hinnanguid selle kohta, milline on lapse suhe kummagi vanemaga. Selline lähenemine annab üldiselt paremat infot ning on lapsesõbralikum, kui lapselt otse tema vanemate konflikti kohta küsida või küsida, milline hooldusõiguslik lahendus oleks lapse arvates talle hea. Mõistagi sõltub lapsega vestlemise viis ja teemade käsitlemise detailsus lapse vanusest.

Lapse käitumisilmingud tuleb üles märkida ja hinnata neid kui olulist infot.

Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti (edaspidi FRA) analüüsist (2017a) selgus, et laste jaoks on väga tähtis, mil viisil spetsialistid nendega suhtlevad. Laste arvates oleneb just spetsialistide käitumisest see, et menetlus oleks lapsesõbralik ning et lapsed saaksid tunda end turvaliselt ja mugavalt. Analüüs kinnitab, et „Kui lapsed tunnevad, et spetsialistid kohtlevad neid austusega, on avatud ja sõbralikud, kuulavad neid ning suhtuvad neisse tõsiselt, teatavad nad tõenäolisemalt, et neid on koheldud õiglaselt ja kooskõlas nende parimate huvidega.” (samas, lk 2).

Lapse arvamuse küsimist puudutavas sotsiaalkindlustusameti näidisdokumendis on kirjas, et vestluse võiks korraldada lapsele

tuttavas ja turvalises keskkonnas. FRA (2017a) analüüsis tuuakse välja laste arvamus selle kohta, milline on lapsesõbralik ruum: see peab asuma väljaspool kohturuume ja olema heledates värvides, kujunduses peab olema lapsesõbralikke elemente (nt laste joonistusi) ning seal peab olema taimi või lilli.

Lapse arvamuse dokumenteerimine

LasteKSi § 29 lg 5 kohaselt peab lastekaitsetöötaja lapse arvamuse dokumenteerima. Dokumenteerimise üks eesmärk on muuta teave ühtmoodi kättesaadavaks kõigile, kes peavad oma töös seda teavet kasutama. Seetõttu on soovitatav dokumenteerida kogu vestlus. Dokumenteerides ainult lastekaitsetöötaja kokkuvõtte või mõned katked vestlusest, on oht, et oluline teave võib kaotsi minna.

Nagu eespool viidatud, tuleb lapsega vestlemisel jälgida ka tema reaktsioone küsimustele, näiteks tardumine, ehmumine, ilmne häiritus mõne küsimuse peale jms. Ka neid tähelepanekuid on oluline dokumenteerida koos lapse jutuga, sest need võivad anda teistele asjassepuutuvatele spetsialistidele olulist infot.

LasteKS ega TsMS ei nõua otsesõnu, et kohtule tuleks esitada lapse arvamus või ärakuulamise dokument. Lapse ärakuulamine on lapse parimate huvide väljaselgitamise kohustuslik osa, seetõttu tuleks siiski pidada heaks tavaks, et kohalik omavalitsus esitab kohtule lapse arvamuse ehk lapse ärakuulamise dokumenteerituna koos oma seisukohaga. Nii saab kohus hinnata kohaliku omavalitsuse seisukohta ja lapse arvamust, millele see tugineb. Lastekaitsetöötajal võib olla pere ja lapsega pikemaajalisem kontakt ning vahetum suhe kui kohtunikul ning laps ei tarvitse kohtus ärakuulamisel korrata kõike, mida ta varem on rääkinud.

Korduv küsitlemine

Hooldusõiguse ja suhtlusõiguse kohtuvaidlustes küsitleb last mitu spetsialisti: kohtuvaidlusesse kaasatud valla või linna lastekaitsetöötaja, lapsele riigiõigusabi korras määratud esindaja ja kohtunik. Lapse parimate huvide hindamisel peab vältima olukorda, kus eri spetsialistid küsivad lapselt samu küsimusi. Lapse huve saab kaitsta läbimõeldud ja koordineeritud tegevusega. Väga tähtis on spetsialistide koostöö. Näiteks on mõistlik, et kohtunik, lastekaitsetöötaja ja lapsele määratud esindaja mõtlevad kohtumenetluse algfaasis üheskoos läbi, mis küsimusi lapsele esitada, ning analüüsivad, kas neil on võimalik last ära kuulata ühel ajal. See ei tähenda, et last kuulab ära spetsialistide meeskond. Selle asemel võib kasutada tehnilisi lahendusi: näiteks videokonverentsi vahendusel lapsega kõneldes ei taju laps, et teda kuulab mitu inimest korraga. Kui ruumis on spetsiaalne klaassein, võib lapse ja kohtuniku vestlust jälgida ning kuulata kõrvaltoas. Samuti saab lapse vastused salvestada ning selle salvestusega tutvumine võib anda spetsialistile piisavalt teavet, et koos muu infoga hinnata lapse parimaid huve. FRA (2017a) soovitab, et lapse küsitlemise salvestamine võiks olla ELi liikmesriikides hea tava. Lapse korduvat ärakuulamist aitab vältida ka see, kui lastekaitsetöötaja esitab kohtule lapse ärakuulamise detailse protokoll¹.

Lapse huve saab kaitsta läbimõeldud ja koordineeritud tegevusega.

Lapsega kõnelev spetsialist peaks selgitama lapsele oma rolli ning seda, miks

on vaja laps ära kuulata. Ka lapsed ise on puudusena välja toonud, et nad sageli ei tea, kes on need inimesed, kes neid küsitlevad (Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet 2017b). Kui last küsitletakse mitmendat korda, tuleb lapsele sedagi põhjendada. Lapsele saab ka selgitada, et uus vestlus ei tähenda, et ta on varem midagi valesti öelnud või peaks nüüd vastama teisiti.

Lapse arvamusega arvestamine

Lapse ärakuulamine ei tohi olla pelgalt formaalsus. LÕKi ja LasteKSi nõuete kohaselt tuleb lapse arvamust arvesse võtta, lähtudes lapse vanusest ja küpsusest. ÜRO Lapse Õiguste Komitee (2009, p 30) on selgitanud, et lapse küpsus on võime väljendada oma vaateid ratsionaalselt ja sõltumatult. Lapse arvamusega arvestamise kohustus ei tähenda, et last puudutava otsuse tegemisel tulekski lähtuda ainult sellest, mida laps soovib. Oma elu puudutavate otsuste eest kogu vastutuse lükkamine täiskasvanutelt lastele ei ole konventsiooni eesmärk.

Lapse võime iseseisvalt toime tulla areneb pidevalt ning vanemad ja lapsega töötavad spetsialistid peavad oma käitumist ning otsuseid kohandama sellega kooskõlas. LÕK mõtestab seda protsessi kui lapse arenevate võimete kontseptsiooni (artiklites 5 ja 14). „Mida rohkem laps ise teab, mõistab ja on kogenud, seda rohkem peavad lapsevanemad, eestkostjad ja teised isikud, kes lapse eest vastutavad, asendama lapse suunamise ja juhtimise nõu andmise ja tähelepanu osutamisega, kuni lõpuks toimub nende vahel võrdne suhtlus. Selline muutus ei toimu kindlal momendil, vaid aja jooksul, vastavalt sellele, kuidas last julgustatakse kaasa mõtlema ja arvamust

¹ Kui ärakuulamise protokoll on kohtu hinnangul piisavalt detailne, võib kohtunik loobuda alla 10aastase lapse ärakuulamisest (TsMS § 552).

Laste soovitusel lapsesõbraliku info tagamiseks

- teavet tuleb anda lapsesõbralikul viisil
- spetsialistid peaksid olema vähem ametlikud, rääkima aeglaselt ja selgitama, kui lapsele jäi midagi arusaamatuks
- spetsialistid peavad võtma aega, et selgitada lastele menetluse üksikasju ja otsuste põhjendusi
- kasutada tuleb lapsesõbralikku keelt, õiguskeelt tuleb vältida
- teave peab olema kohandatud lapse vanusele
- lastele võiks korraldada kohut tutvustavaid õppekäike (näiteks koolides)
- spetsialistid peaksid õpetama vanematele, kuidas lastele toimuvast kohtumenetlusest rääkida
- kohus peaks saatma lapsele teavet, mis on lapsesõbralik nii sisult kui ka kujunduselt, kohtu kirjad tuleks adresseerida lapsele.

ALLIKAS: EUROOPA LIIDU PÕHIÕIGUSTE AMET 2017b

avaldama” (ÜRO Lapse Õiguste Komitee 2009, p 84). Seega, mida vanem ja küpsem on laps, seda suurem kaal on tema arvamusel.

Lapse õigus saada teavet

Lapse õiguse infole sätestab LÕKi artikkel 17. Lapsele asjakohase teabe andmine on ärakuulamisõiguse realiseerimise eeltingimus (*ibid*, p 82). Laps ei saa asjatundlikult kaasa rääkida ja arvamust avaldada, kui talle pole antud teavet selle kohta, kuidas kavandatav otsus tema elu puudutab ning milline on selle otsuse tegemise protsess. LasteKSi § 21 lg 1 ja 2 kohaselt tuleb kõigi last mõjutavate otsuste ning toimingute tegemisel selgitada välja lapse parimad huvid. Selle käigus tuleb lapsele selgitada kavandatava otsuse sisu ja põhjuseid.

FRA (2017b) analüüsisist selgus, et hooldeõiguse vaidlustes soovivad lapsed, et neile antaks taustainfot vaidluse kohta, kuid nad ei soovi, et see oleks liiga detailne. Näiteks ei taha lapsed teada vanemate konflikti üksikasju. Siiski peab teave olema piisav, et mõista asja sisu. Lapsed rõhutasid ka, et infot

tuleb kohandada vastavalt lapse vanusele või emotsionaalsele seisundile. Kui lapsed peavad osalema kohtuistungil, soovivad nad enne seda saada teavet kohtusaali väljanägemise, kohtuistungil ajakava ja korralduse kohta. Lapsed tahavad teada, kus keegi peab koh-tusaalis istuma ja kuidas käituma.

Eestis kurtsid lapsed selle üle, et neile pole antud piisavalt teavet kohtuistungil korralduse ja reeglite kohta, mis on põhjustanud ebameeldivaid olukordi (Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet 2017b). Näiteks rääkis üks 14aastane hooldeõiguse vaidluses osalenud poiss, et kohus tõstis tema peale häält, sest ta ei teadnud, et kohtunikuga rääkides tuleb püsti tõusta. Lastele ei meeldinud ka see, kui neid küsitleti koolis või kodus, ilma et neid oleks sellest varem teavitatud.

Kohtuistungitega seoses soovivad lapsed, et istungit korraldavad ametnikud tutvustaksid end, selgitaksid oma ülesandeid ja istungi praktilist korraldust ning annaksid käitumisjuhiseid. Samuti soovivad lapsed saada tagasisidet istungi lõpus, näiteks selle kohta, kuidas neil läks ja kuidas nende ütlused

võivad mõjutada asja lahendamist. Enamik FRA uuringus osalenud lastest ütles, et nad ei olnud teadlikud otsuse mõjust ning istungi käigus saadud ebapiisava info tõttu oli lahend neile ootamatu.

Ühesugune arusaam koostööst

Lastele teabe andmisel on oluline, et lapsega kokkupuutuvatel spetsialistidel oleks ühesugune arusaam oma ja teiste kohustustest. Spetsialistid peavad tegema koostööd ning

sõlmima asjaomased kokkulepped. Kui pole selge, kelle ülesanne on lapsele selgitusi jagada, võib laps jääda infota, sest iga menetlusosaline arvab, et selgituskohustus on kellelgi teisel. Näiteks selgus Eestis tehtud uuringust, et spetsialistidel on eri arusaamad selle kohta, kes peaks last tema õigustest teavitama: 77% lastekaitsetöötajatest arvas, et see on nende ülesanne, 66% kõigist vastajatest (nii lastekaitsetöötajad kui ka advokaadid) arvas aga, et seda peaks tegema lapse esindaja ehk advokaat (Luhamaa jt 2019). **S**

Viidatud allikad

- Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet** (2017a). Lapsesõbralik õigusemõistmine – laste ja spetsialistide seisukohad ja kogemused. Kokkuvõte. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2017-child-friendly_justice-summary_et.pdf (19.07.2019).
- Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet** (2017b). Child-friendly justice. Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States. Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2017-child-friendly-justice-children-s-perspective_en.pdf (19.07.2019).
- Euroopa Nõukogu** (2010). Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. Strasbourg: Council of Europe Publishing. <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5f031e5d-9f09-11e5-8781-01aa75ed71a1/language-et> (19.07.2019).
- Liivamägi-Hitrov, A., Kask, K.** (2016). Lapse küsitlemise käsiraamat. Tallinn: Justiitsministeerium. www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/lapse_kusitlemise_kasiraamat_2016_0.pdf (19.07.2019).
- Luhamaa, K., Strömpl, J., Linno, M., Murakas, R.** (2019). Lapse perest eraldamisel last esindavate spetsialistide professionaalne suutlikkus. *Juridica*, 2.
- Sotsiaalkindlustusamet** (2017). Lapse heaolu hindamise käsiraamat. www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Lastekaitse/Noustamisteenused/lapse_heaolu_hindamise_kasiraamat.pdf (19.07.2019).
- Sotsiaalministeerium** (2009). Lapse ja perekonna hindamise juhend. Tartu. www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Sotsiaalteenused/Abiks_spetsialistile/lapse_ja_perekonna_hindamine_2009.pdf (19.07.2019).
- ÜRO Lapse Õiguste Komitee** (2009). Üldkommentaar nr 12. www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC-C-GC-12.pdf (19.07.2019).

Lapse õiguste kaitse suhtluskorra kohtulahendite täitmisel

Birgit Siigur

lastekaitse osakonna Lõuna piirkonna juht, sotsiaalkindlustusamet

Andra Olm

õiguspoliitika osakonna eraõiguse talituse nõunik, justiitsministeerium

Andres Aru

laste ja noorte õiguste osakonna juhataja, Õiguskantsleri Kantselei

Aastas lahendavad Eesti kohtud umbes 300 vaidlust vanemate vahel lapse suhtlusõiguse küsimuses. Selline kohtuvaidlus kestab keskmiselt 137 päeva, kuid on ka vaidlusi, mis kestavad 4–5 aastat. Kui vanemad ei jõua last puudutavas suhtluskorras kokkuleppele ja otsus tehakse kohtus „sundlahendusena“, on tõenäoline, et suhtluskorra täitmisel tekib probleeme. Artiklis tuleb juttu sellest, mis laadi probleeme suhtluskorra kohtulahendite täitmisel esineb, milline peaks olema lastekaitsetöötaja osa suhtluskorra kohtumääruse täitmisel ning mis muudatusi on probleemide lahendamiseks kavas ellu viia.

Vanemad keskenduvad kohtuvaidlustes sageli oma probleemide lahendamisele ning lapse huvid jäävad tagaplaanile. Paratamatult mõjutab vanematevaheline kohtuvaidlus ja sellega kaasnev pingeline negatiivselt lapse vaimset tervist ning arengut. On teada juhtumeid, kus vanemate vahel aastaid kestnud konflikti tõttu on lapsel tekkinud rasked psüühikahäired. Lapse heaolu arvesse võttes oleks hea, kui vanemad suudaksid last puudutavates küsimustes jõuda kokkuleppele kohtusse pöördumata.

Puudub toimiv kohtueelne lepitusmenetlus

Kokkuleppele jõudmiseks võivad vanemad vajada professionaalse lepitaja abi. Näiteks Norras ei saa lahutavad vanemad lapse edasist

elukorraldust puudutavate erimeelsuste lahendamiseks enne kohtusse pöörduda, kui nad ei ole läbinud kohtueelset lepitusmenetlust. Ka Leedus on 2020. aastast kavas rakendada kohustuslikku kohtueelset lepitusmenetlust lapse elukorraldust puudutavate kokkulepete vahendamiseks. Väljaõppinud spetsialist aitab vanematel leida lapse jaoks parima lahenduse.

Paraku napib Eestis väljaõppinud lepitajaid. Samuti viiakse Eestis lepitusmenetlus ellu alles siis, kui üks vanem soovib algatada suhtluskorra kohtulahendit rikkuva vanema suhtes täitemenetluse. Kui siis lepitusmenetluses kokkuleppele ei jõuta, tunnistab kohus lepitusmenetluse ebaõnnestunuks ja otsustab, mis sunnivahendeid tuleb suhtluskorda rikkuvale vanemale kohaldada.

Kui vaidlus vanemate vahel on kestnud juba kaua ja erimeelsused nii suured, et vanemad ei täida isegi kohtu määratud suhtluskorda, ei ole lepitusmenetluses kokkuleppele jõudmine enam kuigi tõenäoline. Vanemate kokkulepete vahendamine võiks ka Eestis aset leida enne kohtusse pöördumist või vaidluse võimalikult varajases staadiumis, mitte siis, kui kohus on suhtluskorra kindlaks määranud ja üks vanem seda rikub.

Praegused täitemenetluse meetodid ei ole alati tulemuslikud

Kohtu määratud suhtluskorra täitmine on keeruline, sest tavalised täitemenetluse meetodid ei sobi selliste kohtulahendite täitmiseks (vt Õiguskantsleri märgukiri... 2015). Peale vanemate osaleb täitemenetluses ka laps, kelle huvid ei tarvitse kattuda kummagi vanema huvidega. Paraku ei käsitle kehtiv täitemenetluse seadustik last iseseisva õiguste kandjana ega võimalda kohtutäituril lapse huvisid kindlaks teha ning neid arvesse võtta.

Suhtluskorra asjades saab kohus anda kohtumenetluses küll põhimõttelise hinnangu, et lapse suhtlemine temast lahuse elava vanemaga on lapse parimates huvides, kuid ei saa võtta etteulatuvalt seisukohta, et lapse suhtlemine vanemaga on ka edaspidi tingimata lapse parimates huvides. Täitemenetluse seadustik ei võimalda aga täituril keelduda täitetoimingu tegemisest ka siis, kui täitmine oleks vastuolus lapse parimate huvidega. Tal ei ole õigust kohtu määratud juhustest kõrvale kalduda. Täituril ei ole küll lubatud kasutada lapse suhtes jõudu, kuid tal on kohustus kasutada kõiki muid kohtu lubatud abinõusid, et tagada suhtluskorra täitmine. Mõnel juhul on kohtutäitur määranud iga ära jäänud kohtumise järel lapsega koos elavale vanemale sunniraha ning vanemalt nõutud kogusumma on olnud nii suur, et see on

seadnud ohtu vanema ja temaga koos elava lapse majandusliku toimetuleku. Kuid ka sel juhul ei andnud äärmuslikud abinõud tulemust, st ei viinud suhtluskorra täitmiseni, vaid järjekordse kohtuvaidluseni, seekord sunniraha mõistliku suuruse üle.

Vanemate kokkulepete vahendamine võiks aset leida enne kohtusse pöördumist.

Suhtluskorra kohtulahendite täitmisel on probleemiks veel see, et lahendeid tuleb tihti täita väljaspool tavapärast tööaega, st õhtusel ajal, nädalavahetustel ja riigipühadel. Praegu ei ole toimivat süsteemi, mis tagaks kõikjal Eestis kohtutäituri teenuse kättesaadavuse väljaspool tavalist tööaega.

Kohaliku omavalitsuse esindaja osalemine täitetoimingu

Lastekaitsetöötaja võib olla kaasatud vanemate erimeelsuste lahendamisse suhtluskorra vaidluse eri staadiumides: enne kohtuvaidlust, kui vanemad pöörduvad nõu ja abi saamiseks kõigepealt lastekaitsetöötaja poole; kohtumenetluse jooksul, kui kohus küsib linna- või vallavalitsuse arvamust lapse jaoks parima lahenduse kohta; pärast kohtu määratud suhtluskorra jõustumist, vajaduse korral toetades vanemaid ja last suhtluskorra täitmisel ning täitemenetluses, osaledes täitetoimingu tegemises koos kohtutäituriga.

Täitemenetluse seadustik näeb ette, et kohtutäitur teeb lapse üleandmise ja lapsega suhtlemise võimaldamise asjas täitetoimingu lapse elukohajärgse või erandina kohustatud isiku elukohajärgse kohaliku omavalitsuse esindaja osavõtul, kellel on eriteadmised lastega suhtlemises. Neis menetlustes on linna- ja vallavalitsuse esindajateks enamasti

lastekaitsetöötajad. Kuigi seadus kohustab kohaliku omavalitsuse esindajat täitetoimingu tegemises osalema, tuleb paraku ette juhtumeid, kus lastekaitsetöötajad sellest keelduvad. Sarnaselt kohtutäituritele, on ka lastekaitsetöötajatel keeruline täita suhtluskorra määrust väljaspool tavalist tööaega. Paljudes linnades ja valdades ei ole praegu n-ö valvelastekaitsetöötajaid, kes oleksid valmis täitetoimingu osalema ka õhtusel ajal, nädalavahetustel ja riigipühadel.

Lastekaitsetöötaja roll suhtluskorra täitmisel

On ette tulnud, et lastekaitsetöötaja küll osaleb täitetoimingu, kuid ei paku täiturile mingit sisulist tuge lapsega suhtlemisel ja lapsesõbraliku lahenduse leidmisel. Samas peaks just lastekaitsetöötajal olema rohkem oskusi ja teadmisi lapsega suhtlemisel ning lapse heaolu puudutavates küsimustes. Võimalik, et põhjus on olnud lastekaitsetöötajate väheses teadlikkuses oma rollist täitetoimingu teostamisel.

Lapse toetamisel ja ettevalmistamisel peaks laps tundma, et temaga arvestatakse.

Lastekaitsetöötaja peab esikohale seadma laste heaolu ja kokkulepped vanemate vahel laste edasise elu korraldamisel. Lapse jaoks on oluline säilitada side lahus elava vanemaga ning mõlema vanema toetus selle sideme hoidmisel, välja arvatud siis, kui see kahjustab last.

Kui lapse ja vanema suhtluskord on kindlaks määratud kohtulahendiga, aitab lastekaitsetöötaja lapse heaolu arvesse võttes suunata vanemad ja laps kohtumääruse täitmisele, toetab ja valmistab neid selleks ette. Täitemenetluses peab lastekaitsetöötaja pakkuma kohtutäiturile toimingu tegemisel

lapse heaolu arvesse võttes professionaalset nõu ja abi.

Arvesse tuleb võtta, et olukord on stressi tekitav, mistõttu võivad inimesed olla tundlikumad ja nende tähelepanu võib olla häiritud ning see omakorda võib põhjustada vääriti mõistmist. Suhtlemisel nii vanematega kui ka lapsega on oluline olla lugupidav, mõistev ja hooliv. Kasuks tuleb oskus luua rahulik õhkkond, suutlikkus osalistele asjade käiku selgitada ja neid infoväljas hoida. Arvesse tuleks võtta vanemate suhteid ja koostööviimeid, emotsioonidega toimetulekut, suhteid lapse ning vanemate vahel ja pere võimalikku toetusvõrgustikku.

Tugi nii vanematele kui ka lastele

Lapse toetamisel ja ettevalmistamisel peaks laps tundma, et temaga arvestatakse. Lapsele tuleb olukorda selgitada ja teda julgustada. Kui vähegi võimalik, teha lapse ettevalmistamiseks koostööd mõlema vanemaga. Lapse jaoks on tähtis kuulda, et vanemad arvestavad tema soovidega, on mõlemad tema jaoks olemas ning korraldavad edasise elu nii, et laps saab korrapäraselt suhelda ka lahus elava vanemaga.

Lastekaitsetöötaja ülesanne on selgitada vanematele lapse huvide esikohale seadmise tähtsust. Hea vanemlik koostöö eeldab paindlikkust ning lapse arenguvajaduste, arvamuse ja soovidega arvestamist. Viimse üksikasjani ei ole võimalik lapse elukorraldust kavandada ega suhtluskorras fikseerida, mistõttu on oluline, et vanemad suudaksid lapse huvidest lähtudes kokkulepitud suhtluskorras vajaduse korral muudatusi teha.

Täitemenetluses on väga tähtis selgitada lapsele asjaajamise olemust, sh kes osalevad, millised on nende rollid, milline see välja näeb ja mis edasi saab. Last tuleks julgustada küsimusi esitama, eeldamata, et laps ise küsib, kui talle on midagi arusaamatuks jäänud.

Iga olukord, millega puudub varasem kokkupuude, võib olla hirmutav. Mida rohkem suudab lastekaitsetöötaja lapsele toiminguid selgitada, seda vähem on lapsel hirme ja seda kergem on tal olukorras orienteeruda.

Vanemate ettevalmistamisel ja koostööle innustamisel saab ära kasutada motiveeriva intervjuerimise ning lahenduskeskse lähenemise tehnikaid.

Kui laps ja vanemad on määruse täitmiseks ette valmistatud, viibib lastekaitsetöötaja sageli ka lapse üleandmiste juures. Lastekaitsetöötaja saab last toetada ja julgustada ning leevendada konflikti vanemate vahel. Hea oleks kavandada lapse üleandmine asjaosaliste jaoks neutraalses kohas. Võib ka kokku leppida, et üks vanem toob lapse lastekaitsetöötaja juurde ja lastekaitsetöötaja annab lapse teisele vanemale üle nii, et vanemad omavahel ei kohtu. Seda võimalust saab kasutada, kui lapsel on tekkinud lastekaitsetöötajaga väga hea ja usalduslik suhe.

Laps soovib olla lojaalne mõlemale vanemale.

Ka lapse ja vanema suhte taastamisel võib lastekaitsetöötaja viibida lapse ning vanema kohtumise juures, toetades ja julgustades last. Seegi variant eeldab, et lapse ja lastekaitsetöötaja vahel on usalduslik suhe.

Lastekaitsetöötaja saab täitetoimingu elluviimisel ka kohapeal toetada last ja motiveerida lapsevanemaid. Ta saab aidata kohtutäituril luua lapse jaoks võimalikult turvalise õhkkonna ja olla abiks lapse ja vanematega läbirääkimisel.

Kui kokkulepet täita ei saa, tuleks otsida muid lahendusi

Täitemenetlus ei ole kerge lapsele, vanematele ega ka lastekaitsetöötajale. Oluline on mõista,

mis pere selleni viis, et vanemad kokkuleppele ei jõua ja lapse arengulist vajadust kontakti järele mõlema vanemaga täita ei suuda. Laps soovib olla lojaalne mõlemale vanemale. Sageli jääb laps keerulises lahutusprotsessis vanemate tüli vahele ning üks vanem kihutab last teise vastu üles. Häid nõuandeid sellises olukorras lapsega vestlemiseks ja tema soovide ning vajaduste väljaselgitamiseks võib leida „Lapse küsitlemise käsiraamatust” (Liivamägi-Hitrov ja Kask 2016).

Vanemate suunamisel kohtumääruse täitmisele on lastekaitsetöötajal võimalus vajaduse korral lapse heaolu nimel toimida ka otsustavamalt. Lastekaitseaduse kohaselt saab lastekaitsetöötaja teha vanematele ettekirjutuse ja kohustada vanemat tegema koostööd lastekaitsetöötajaga. Enne ettekirjutuse tegemist tuleks vanemaid kutsuda lastekaitsetöötajaga koostööle ning hoia-tada ettekirjutuse tegemise võimalusest. Ettekirjutuse tegemisel (vt näidisevormi, Sotsiaalkindlustusamet s.a) näidatakse ära ka ettekirjutuse mittetäitmisel kohaldatava sunniraha määr.

Kui vaidlused vanemate vahel on kestnud aastaid ja konflikt leevendust leidnud ei ole, tuleks kaaluda, kas sellise olukorra jätkumine on lapse huvides.

Lepitus ja suhtluse hooldus

Teiste riikide kogemus näitab, et vabatahtlikult sõlmitud suhtlusõiguse kokkuleppeid täidetakse meelsamini, kui kohtu antud juhiseid. Seega võiks olla üheks suhtlusõiguse vaidluste rahumeelse lahendamise võimaluseks toimiv lepitusmenetlus. Nagu eespool märgitud, peaks vanemate kokkulepete vahendamine toimuma võimaluse korral enne kohtusse pöördumist, mitte siis, kui üks vanem soovib algatada suhtluskorra kohtulahendit rikkuva vanema suhtes täitemenetlust. Sotsiaalministeeriumis on ettevalmistamisel

Kavandatud muudatused täitemenetluses

Eespool kirjeldatud probleemide leevendamiseks on justiitsministeeriumis ja sotsiaalministeeriumis viimastel aastatel suhtlusõiguse teemadega aktiivselt tegeldud. Novembris 2017 valmis justiitsministeeriumi tellimusel sel teemal võrdlev analüüs (Göttig ja Uusen-Nacke 2017) ning 2019 kevadel koostati eelnõu väljatöötamise kavatsus (VTK, *Perekonnaseaduse...* 2019). Sotsiaalministeerium valmistab ette ka lepitusmenetluse reformi.

Suhtlusõiguse vaidlused on enamasti väga emotsionaalsed ning alati ei pruugi olla võimalik kõigile probleemidele head lahendust leida, sest seadusega ei saa inimsuhteid lõpuni reguleerida. VTKs on siiski tehtud mitmeid ettepanekuid seaduste muutmiseks. Suurima muudatusena pakutakse välja, et kohtul peaks olema suhtlusõiguse vaidlustes senisest aktiivsem roll nii kohtukui ka täitemenetluses. See tähendab, et kohus saaks ka omal algatusel (ilma vanema avalduseta) lapse huvides suhtlusõigust reguleerida ning kohtutäituri asemel asuks kohus ise suhtluskorra täitmise asjades täitemenetlust juhtima. Ettepaneku mõte on, et kohus saaks probleemidele reageerida senisest paindlikumalt ja kiiremini.

Mõnikord on kohtutäituri määratud ebamõistlikult suur sunniraha seadnud ohtu lapse heaolu (vt nt Kaukvere 2017), seetõttu on tehtud ettepanek loobuda sunniraha rakendamisest. Edaspidi võiks kohus suhtlust takistavale vanemale vajaduse korral karistusena hoopis rahatrahvi määrata. Seejuures oleks lapsega koos elaval vanemal võimalus tõendada, et tema ei ole suhtlust takistanud.

lepituse reform, mille tulemusena olukord mõne aasta pärast loodetavasti paraneb.

Ehkki uue lepitussüsteemi ellu rakendamist tuleb veel oodata, ei ole mõistlik jätkata senise süsteemiga, kus kohtu määratud suhtluskorra sundtäitmiseks on vaja kohustuslikus korras uuesti kohtusse pöörduda ning lepitusmenetlus läbida. Lepitusmenetlus võiks VTK kohaselt olla vaid üks võimalus, mida kohus saab kasutada suhtluskorra toimimise saavutamiseks, mitte kohustuslik etapp.

Eespool kirjeldatakse põhjalikult lastekaitsetöötaja rolli ja panust lapsega suhtlemise vahendamisel. VTKs on praegu kasutusel olevale erieestkostja määramisele¹ ja kolmanda isiku juuresolekul suhtlemisele lisaks pakutud välja keerulisemate juhtumite korral nn

suhtluse hooldaja määramine. Võrreldes erieestkostja määramisega oleks see leebem võimalus, sest see ei nõuaks hooldusõiguse piiramist. Erinevalt senisest kolmanda isiku juuresolekul suhtlemisest võiks suhtluse hooldajal olla lisaks lapse saatmisel vanemaga kokkusaamisele ka üldisem suhtlemist korraldavat roll. Justiitsministeerium on VTKs rõhutanud, et suhtluse hooldajaks sobiks kõige paremini erialaste oskustega isik.

Suhtlusõiguse vaidlused on väga aeganõudvad, kuid pikk paus suhtluses võib kahjustada vanema ja lapse lähedast suhet pöördumatult. Mida väiksem on laps, seda kiiremini tuleks tegutseda. Praktikas tuleb aga ette väga pikki suhtlusõiguse vaidlusi. Võttes arvesse viivitamisest põhjustatud suurt ohtu lapse

¹ Lapsele võib määrata erieestkostja nendeks toiminguteks, mida vanemad ei saa teha või milles vanemad ei jõua omavahel kokkuleppele. Vanema hooldusõigus on piiratud neis lapsega seotud valdkondades, mille jaoks on määratud erieestkostja. Kohus saab määrata erieestkostja ka lapse ja lahus elava vanema suhtlemise korraldamiseks.

heaolule, pakub justiitsministeerium VTKs välja tähtaja kehtestamise kohtule osaliste ära kuulamiseks. Tuleb tunnistada, et menetluse kiirendamiseks ideaalset lahendust ei ole, sest vaidluste lahendamise kiirus on kohtute töökoormusest, aga kui pooled kuulatakse ära võimalikult vara, siis võiks see ehk kaasa aidata ka kohtuasja kui terviku kiiremale lahendamisele.

Praegu ei ole veel teada, kas ja millised VTKs esitatud ettepanekud eelnõuks vormitakse, kuid kindlasti jätkub töö eri ametkondades selleks, et leida lapse jaoks parimad lahendused.

Praeguse praktika parandamine

Kuni ei ole ellu viidud muudatusi seadustes, tuleb parandada praegust suhtluskorra lahendite täitmise praktikat. Suhtluskorra kohtulahendi täitmise edukus on muu hulgas sellest, kui hästi kohtutäitur oskab vahendada vanemate kokkuleppeid. Kokkulepete vahendamise oskuste parandamiseks võiks kohtutäituritele pakkuda koolitust. Lastekaitsetöötajad peavad osalema täitetoimingute tegemises ning pakkuma kohtutäituritele lapsesõbralike lahenduste leidmisel sisulist nõu ja abi. **S**

Viidatud allikad

- Göttig, T., Uusen-Nacke, T.** (2017). Lapsega suhtlust korraldav kohtulahend ja selle täitmine, võrdlev analüüs. www.just.ee/sites/www.just.ee/files/suhtlusoiguse_uuring27112017.pdf. (26.08.2019).
- Kaukvere, T.** (2017). Tuli lapse pärast tekitas hiigelvõla. *Postimees* 01.03.2017. <https://leht.postimees.ee/4029599/tuli-lapse-parast-tekitas-hiigelvola>. (26.08.2019).
- Liivamägi-Hitrov, A., Kask, K.** (2016). Lapse küsitlemise käsiraamat. Tallinn: Justiitsministeerium. www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/lapse_kusitlemise_kasiraamat_2016_0.pdf. (26.08.2019).
- Perekonnaseaduse, tsiviilkohtumenetluse seadustiku ja täitemenetluse seadustiku muutmise seaduse eelnõu väljatöötamise kavatsus.** 15.04.2019. www.just.ee/sites/www.just.ee/files/vtk_suhtlusoigus_15.04.19_1.pdf. (19.08.2019).
- Sotsiaalkindlustusamet (s.a).** Ettekirjutuse näidivorm. www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Lastekaitse/ettekirjutuse_vorm.docx (26.08.2019).
- Õiguskantsleri märgukiri täitemenetluse seadustiku kooskõlla viimiseks põhiseadusega,** 27.03.2015. www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/6iguskantsleri_margukiri_taitemenetluse_seadustiku_kooskolla_viimine_pohiseadusega.pdf. (26.08.2019).

Lapseröövi ja elatisega seotud küsimused – fookuses on Soome

Merli Laur

lastekaitse osakonna peaspetsialist, sotsiaalkindlustusamet

Rahvusvaheliste lastekaitsejuhtumite arv suureneb iga aastaga. See nõuab lastekaitse spetsialistidelt rohkem teadmisi selliste juhtumite lahendamisel, et nad oskaksid anda pingelisse olukorda sattunud lapsevanematele selgeid juhiseid ja asjakohast nõu, mis ametkonna poole nad võiksid oma murega pöörduda. Sagedastele elatise ja lapserööviga seotud küsimustele vastavad justiitsministeeriumi rahvusvahelise justiitskoostöö talituse nõunikud **Anastasia Antonova** ja **Marii-Elisa Pärna**.

Sotsiaalkindlustusameti peamine ülesanne rahvusvaheliste lastekaitse üksikjuhtumite puhul on vahendada juhtumeid kohaliku omavalitsuse üksustele ja neid nõustada. Aeg-ajalt pöörduvad meie poole abi ja nõu saamiseks ka vanemad ise ning teised lapse lähisugulased. Keerulised juhtumid nõuavad head koostööd eri ametkondade vahel.

Kõige sagedamini on rahvusvahelised lastekaitsejuhtumid seotud Soomega. Edastame Soomest tulnud lapse heaolu kontrolli taotlusi Eesti omavalitsustele, samuti küsitakse infot Soomes korraldatud juhtumimenetluste kohta või on vaja teha kiireloomulist riikidevahelist koostööd.

Millised on peamised õigused ja kohustused, millest lapsevanemad peaksid olema teadlikud olukorras, kus üks vanematest soovib kolida oma lapsega Eestist välisriiki, nt Soome, kuid vanematel on ühine hooldusõigus oma lapse suhtes?

Kui lapsevanematel on lapse suhtes ühine hooldusõigus ja üks vanem soovib kolida lapsega

välisriiki, peab ta selleks küsima teiselt vanemalt loa, soovitatavalt kirjalikult taasesitatavas vormis, et vältida võimalikke vaidlusi. Kui teine lapsevanem luba ei anna, võib vanem taotleda kohtu kaudu hooldusõiguse jagamist, näiteks taotleda omale ainuotsustusõigus lapse elukoha üle otsustamisel. Kui kolimisega on kiire, saab vanem põhjendatud juhul taotleda kohtult ka esialgse õiguskaitses korras lahendit, mis reguleeriks olukorra menetluse ajal.

Eestis on lapseröövide ja elatistaotluste puhul keskasutuseks justiitsministeerium.

Kui vanem lahkub riigist koos lapsega ilma teise hooldusõigusliku vanema loata, on maha jäänud vanemal õigus esitada lapse tagastamise taotlus Haagi 1980. a konventsiooni alusel. Taotlus tuleb esitada lapse senise elukohariigi keskasutusele, kes edastab taotluse selle riigi keskasutusele, kuhu laps viidi. Kui vanem ei

tea täpset aadressi välisriigis, piisab sellest, kui märkida riik.

Eestis on lapseröövide ja elatistaotluste puhul keskasutuseks justiitsministeerium, kelle õigused ning kohustused on sätestatud asjaomaste õigusaktidega – määruste ja Haagi konventsioonidega.

Kui palju menetluses olevatest lapseröövi juhtumitest on seotud Soomega?

2004. aastast on justiitsministeeriumi vahendusel liikunud Eesti ja Soome vahel 47 lapse tagastamise taotlust. Kuigi elatisemenetlustes on Soome enim esindatud riik, on lapse tagastamise menetlustes viimasel ajal ülekaalus menetlused Ühendkuningriigi, Venemaa või Hispaaniaga.

Palun kirjeldage mõnda tüüpilisemat lapseröövi juhtumit.

Tüüpilisi juhtumeid on raske välja tuua, sest iga menetlus erineb nii oma kulult kui ka lahenduselt. Meie praktikas on taotlusi esitatud vahetult või 1–2 kuu jooksul pärast lapse välisriiki viimist. Aga on ka juhtumeid, kus laps ja vanem on juba pool kuni peaaegu aasta elanud teises riigis, enne kui teiselt vanemalt saabub lapse tagastamise avaldus. Enamasti on sellistel puhkudel vanemad kokku leppinud, et välisriigis viibitakse ajutiselt ning laps ja vanem naasevad peagi, kuid seda ei ole siiski tehtud.

Nii Haagi konventsiooni kui ka Euroopa Nõukogu määruse nr 2201/2003 alusel muutub lapse harilik viibimiskoht (lapse alaline elukoht), kui ta on elanud teises riigis ühe aasta või kauem. Praktikas tõlgendatakse seda iga juhtumi puhul erinevalt, olenevalt lapse vanusest ning tema kohanemisest uues elukeskkonnas. Kui lapse huve kaitsvad institutsioonid leiavad menetluse käigus, et laps on uues keskkonnas niivõrd kohanenud, et sellest on saanud tema kodu ning sellest

keskkonnast lahkumine võib kahjustada tema huve, võib kohus küll nõustuda, et toimunud on lapserööv, kuid lapse parimates huvides on jätta ta tagastamata. Menetluses kuulatakse ära ka laps ja võetakse arvesse tema arvamus, v.a siis, kui lapse vanuse või küpsusastme tõttu on peetud ära kuulamist sobimatuks. Neid asjaolusid arvesse võttes on oluline, et maha jäänud vanem reageeriks kohe, kui laps on ära viidud.

Millised on olnud kõige pingelisemad ja huvitavamad kaasused teie praktikas?

Justiitsministeeriumil on olnud menetlusi, mis kestavad väga pikalt ning suhtlus osaliste vahel on pingeline ja vaevaline. Kauem aega võtavad eelkõige menetlused eksootiliste riikidega ning menetlused, kus taotlejal on vaid aimdus, mis riigis laps ja teine vanem asuvad. Teada ei ole aadress ega muud kontaktandmed.

Meenub juhtum, kus välisriigi kohus tegi tagastamise otsuse, kuid otsuse täitmine osutus võimatuks. Kaasati psühholoogid ning välisriigi kohtutäiturid leidsid, et toetudes psühholoogi arvamusele ei tuleks last siiski tagastada.

Teisel juhul ei olnud välisriigi keskasutus nõus lapseröövi menetlema, toetudes riigis kehtivatele väärtustele. Keskasutus leidis, et kuivõrd laps on tulnud riiki koos vanemaga ja neil on ka seal riigis pere, siis ei ole lapseröövi menetlemiseks alust.

Lisaks oli üks lapseröövi juhtum, kus välisriik edastas Eestile lapse tagastamise taotluse, kuid meie kohus jättis taotluse rahuldamata ning otsustas, et last ei tagastata taotleja riiki. Menetluse tegi aga keeruliseks asjaolu, et välisriigi kohus oli varasemalt teinud lapseröövi menetluses otsuse, mille kohaselt tuli laps tagastada sinna riiki.

Menetluses ühe riigiga oli vanematel kolm last ning üks vanem elas välismaal, teine Eestis. Kuivõrd vanemad ei suutnud jõuda kokkuleppele, kelle juures peaksid lapsed

Kommentaar

Vanemad sageli ei mõtle sellele, et nad võiksid olla lapseröövliid, iseenda lapse röövijad. Eesti saatkond on Helsingis kokku puutunud enamasti väga emotsionaalsete lugudega: vanem ei taha vahel oma eelarvamuste tõttu mõista, et lapsel on tegelikult õigus suhelda mõlema vanemaga ka pärast vanemate omavahelise suhte lõppemist. Tore, kui leitakse üheskoos lapse jaoks parim lahendus. Olenemata sellest, kas vanemad teevad seda iseseisvalt, lepitaja vahendusel või pöörduvad kohtu poole, nõuab see alati kõigilt osalistelt palju. Me ei tohi unustada, et kõige selle keskmes on laps, kes soovib olla õnnelik.

Liina Viies, konsulaartalituse direktor Eesti saatkonnas Helsingis detsembrist 2015 juulini 2019

elama, oli umbes pooleteise aasta jooksul vahetatud asjaomase välisriigiga mitu lapse tagastamise taotlust.

Oli ka juhtum, kus oli teada, et üks vanem läks välisriiki koos lapsega ilma teise vanema nõusolekuta ning sellesse riiki edastati ka asjakohane taotlus. Paraku ajal, mil välisriik menetles lapse tagastamise taotlust, läks lapse ära viinud vanem koos lapsega juba kolmandasse riiki ning seetõttu menetleti lapseröövi paralleelselt kolmes riigis.

Vanemate laste puhul mõjutavad vanemad sageli lapsi otsustama erisuguste hüvedega, näiteks võtavad neile kodulooma või lubavad tegeleda põnevate hobidega.

Justiitsministeeriumi vahendatud menetlustest üks on jõudnud ka Euroopa Inimõiguste Kohtusse.

Kui palju on justiitsministeeriumi menetluses elatise nõudeid, mis puudutavad koostööd Soomega?

Soomega on Eestil kõige enam elatise pii-riülese sissenõudmise menetlusi. Seejuures väljaminevate ning sissetulevate taotluste koguarv on peaaegu sama. Kokku on 2019. aasta mai seisuga Eesti justiitsministeeriumil 1336 aktiivset elatise menetlust ning nendest 1027 menetlust on seotud Soomega.

Teistest välisriikidest võib esile tuua Rootsi, Ühendkuningriigi, Saksamaa ning USA.

Kui ühelt lapsevanemalt on Eesti kohus elatise välja nõudnud, aga see vanem elab Soomes ning ta ei täida oma kohustust lapse ees, kas siis Soomest elatise välja nõudmiseks peab lapsega koos elav vanem pöörduma justiitsministeeriumi poole?

Kui ühelt vanemalt on teise vanema kasuks lapse ülalpidamiseks mõistetud välja elatis, kuid isik ei täida oma kohustust ning elab välismaal, näiteks Soomes, on sissenõudjal võimalik pöörduda justiitsministeeriumi poole kaasabi saamiseks menetluse algatamiseks välisriigis. Elatise võib seejuures olla välja mõistnud kohus, kuid samuti on välisriiki võimalik edastada kohtulikud või notariaalsed kokkulepped.

Selleks et oleks võimalik edastada taotlus elatise riikidevahelise sissenõudmise menetluse algatamiseks Soome justiitsministeeriumile, peab sissenõudja pöörduma kõigepealt lahendi teinud kohtu poole ning paluma väljastada kohtulahendi kinnitatud ärakiri ja EN määruse 4/2009 kohane sertifikaat. Sissenõudjal tuleb koostada taotlus välisriigi asjaomasele asutusele ja võlgnevuse kalkulatsioon vastavalt kohtulahendile. Kõik dokumendid tuleb esitada paberil ning käsitsi allkirjastatuna.

Kui elatis on välja mõistetud notariaalse kokkuleppe alusel, tuleb ärakirja ning sertifikaadi saamiseks pöörduda asjaomase notari poole. Nõuded dokumentidele võivad erineda vastavalt riigile, kohtulahendi tegemise ajale ning õigusaktile.

Kui dokumendid on jõudnud justiitsministeeriumisse, vaadatakse need läbi 30 päeva jooksul ning kui kõik on korrektselt koostatud, edastatakse need Soome justiitsministeeriumile. Kui elatise väljamõistmise lahend on tehtud enne 18.06.2011, peab Soome kohus kõigepealt tunnistama Eesti lahendi täidetavaks. Selline protsess võtab enamasti aega 6–12 kuud. Kui lahend on tehtud pärast nimetatud kuupäeva, edastatakse dokumendid asjaomasele täitevasutusele täitemenetluse algatamiseks. Kui täitemenetlus välisriigis on algatatud ja teine vanem ei ole hakanud elatist tasuma, saab avaldaja taotleda Eesti riigilt elatisabi.

Kui kaua võtab aega teiselt vanemalt elatise väljanõudmine Soomest, kui võla sissenõudja elab Eestis ja võlgnik Soomes? Tegu on välisriiki edastatava taotlusega, mille esitamine ja menetlus võtavad sageli aega. Välisriigis algatatud menetlus allub asjaomase riigi seadustele ning vastamistähtaegadele. Enamasti võtab Eesti lahendi täidetavaks tunnistamine Soomes aega kuus kuud kuni

aasta. Kui lahend on Soomes täidetavaks tunnistatud ning kohustatud isik ei tasu elatist vabatahtlikult, algatatakse täitemenetlus ning rakendatakse seadusest tulenevaid sunnimeetmeid. Pärast täitemenetluse algatamist võib minna 3–6 kuud enne, kui hakkavad laekuma esimesed elatismaksed. Seejuures ei saa välisriigis algatatud menetluse puhul tagada, et elatismaksed hakkavad laekuma korralikult või väljamõistetud suuruses. Maksete laekumine oleneb muu hulgas kohustatud isiku varalisest olukorrast ning seaduses ettenähtud elatusmiinimumist, mis peab isikule igal kuul kätte jääma.

Kui täitemenetlus on Soomes algatatud, kuid elatismakseid ei laeku või laekuvad maksed väiksemas summas, on sissenõudjal võimalik paluda justiitsministeeriumi kaudu järelepärimise edastamist välisriiki. Väljakujunenud praktika kohaselt edastatakse pöördumine siis, kui makseid ei ole laekunud kuni neljal järjestikusel kuul.

Millised on peamised raskused kahe riigi lastekaitse juhtumite lahendamisel?

Mõnikord võib osutuda keeruliseks pädeva asutuse leidmine; välisriigis asuva menetlusosalise leidmine, kui tema asukoht ei ole teada; tõlgete kiire organiseerimine; erinevused riigisisestes seadustes. **S**

Lisainfot ja koostamist vajavate dokumentide näidised rahvusvaheliste menetluste kohta on võimalik leida veebiportaalist <https://v1.juristaitab.ee>.

Linnupesa-hooldus kui lapsekeskne lähenemine jagatud hooldusõiguse korral

Rafaela Lehtme, MA

Tallinna Ülikool

Karmen Toros, Ph.D

sotsiaaltöö professor,

Tallinna Ülikool

Vanemate lahutuse negatiivsed mõjud lastele ja mõistmine, et laps vajab mõlemat vanemat ka pärast lahutust, on pannud vanemaid otsima loomingulisemaid lähenemisi hooldusele ja suhtluskorraldusele. Üks võimalus on kasutada elukorraldust, kus lapsed jäävad elama oma koju ning hooldusõigust jagavad vanemad elavad koos nendega kordamööda. Sellist lahendusviisi nimetatakse linnupesa-hoolduseks.

Linnupesa-hooldus (ingl *birds-nest custody, birdnesting custody, birdnesting arrangement, bird's nest parenting*) on küllaltki uus, lapsekeskne lahendusviis lastekasvatuses pärast lahutust, mis seab esikohale lapse huvid ja heaolu (Hurwitz 2016, Greenough ja Greenough 2003). Linnupesa-hoolduse eesmärk on tagada lapsele vanemate lahutusest hoolimata harjumuspärane elukorraldus, sh võimalus säilitada oma kodu, kool ja sõbrad, samuti jagada oma igapäevaelu mõlema vanemaga (Kruk 2013a). Eestis on lastega perede lahutuste ja lahkuminekute määr Euroopa kõrgemaid (Eurostat 2018), mistõttu väärib teema diskussiooni ka meie ühiskonnas.

Linnupesa-hooldus on kooskõlas ÜRO lapse õiguste konventsiooniga (1989), mille kohaselt tuleb igasugustes lapsi puudutavates ettevõtmistes seada esikohale lapse huvid. Lääne ühiskonnas peetakse lapse parimat huvi peamiseks kriteeriumiks, mille alusel

teha hooldusõigust puudutavaid otsuseid pärast lahutust (Kruk 2013b).

Linnupesa-hooldus kui jagatud hooldusõiguse elukorraldusmudel

Vanemate lahkumineku korral praktiseeritakse üha enam jagatud hooldusõigust (Cancian jt 2014, Newnham 2015), mistõttu lapsed ja noored satuvad sageli olukorda, kus kaotavad ühe kindla kodu ning neil tuleb liikuda pidevalt mitme elamise vahel (Cashmore jt 2010, Nielsen 2014, Vanassche jt 2013). Selline elukorraldus võib süvendada lahutusega kaasnevat kohanemisküsimust ning sotsiaalseid, emotsionaalseid ja psühholoogilisi probleeme (Jensen 2009, Fehlberg jt 2011, McIntosh jt 2011), mis tõstatab küsimuse, kui hästi on suudetud tagada jagatud hooldusõiguse puhul lapse parim huvi. Mitmed autorid on seisukohal, et jagatud hooldusõigust teenib

eelkõige vanemate huve, andes neile lapse suhtes võrdsed õigused, lapse vajadused jäävad aga tagaplaanile (Kaspiew jt 2011, Harris-Short 2010, Haugen 2010, Mason 2002).

Kiindumussuhted ja pidev kontakt lapse ning vanema vahel on hooldusõiguse puhul väga tähtsad (Sroufe ja McIntosh 2011). Linnupesa-hooldus võib aidata kaasa positiivse kiindumussuhte kujunemisele mõlema vanemaga, sest vähendab lapse jaoks survet valida vanemate vahel ning hõlbustab kiindumussuhte säilitamist ja arengut mõlema vanemaga (Flannery 2004). Üks selliselt korraldatud hoolduse eesmärk on ka vähendada lapse jaoks lahkuminekuga kaasnevaid raskeid muudatusi (Kruk 2013a). Lääne ühiskonnas teeb üha rohkem peresid valiku linnupesa-hoolduse kasuks, et säästa last lahutuse ja kolimistega kaasnevatest pingetest (Dalton ja Hoult 2016, Driscoll 2017).

Mudelit saab kasutada mitmel moel. Üks võimalus on luua lastele uus kodu, kus vanemad oleksid nendega kordamööda. Kõige tavapärasem on kolme kodu mudel, kus lapsed jäävad senisesse koju ning mõlemal vanemal on linnupesa-kodu lähedal oma elukoht. Kasutusel on ka alternatiivsed lahendused, sh teise pinna jagamine endise partneriga, pere või sõprade juures viibimine jne. Linnupesa-hooldus võib olla ka ajutine lahendus, et muuta lapse jaoks üleminek uuele elukorraldusele sujuvamaks, see sobib nii lühi- kui ka pikaajalise hoolduskorraldusena (Silverman ja Higgins 2003, Hurwitz 2016, Luscombe 2011).

Nii Kruk (2013a) kui ka Heath (2013) toovad välja, et vaatamata vanemate eri elukohtadele ei tarvitse linnupesa-hooldus olla kulukam. Seda eelkõige seetõttu, et lapsele ei pea soetama igapäevaseid tarbeesemeid mõlema vanema koju (nt riided, mänguasjad, raamatud), samuti ei pruugi lapsevanema nõuded uuele elukohale olla samaväärsed linnupesa-koduga.

Oluline on leppida kokku reeglid, ning pidada meeles, et kodu peab olema lapsele turvaline. Elatise maksmise asemel jagavad vanemad majapidamiskulusid ning räägivad läbi majapidamistöõde ja -kulutuste korralduse (tavapärase on, et „linnupesas” elav vanem vastutab korra eest ning jätab endast maha korras kodu), arvete maksmise (üldiselt avavad pered pesakulutustele eraldi pangaarve), lastekasvatuse küsimused, sh ühesuguste reeglite järgimine (nt une-, arvuti- jms ekraaniajad, kodutööde kohustused jt kasvatuspõhimõtted). Kokku lepitakse ka teiste inimeste ööbimine – enamasti külalised ja uued elukaaslased lahkuvad uneajaks. Nagu teiste jagatud hooldusõiguse lahenduste puhul, nii on ka linnupesa-hoolduse toimimiseks oluline, et vanemad suudaksid omavahel suhelda ja koostööd teha ning järgida ühesuguseid kasvatuspõhimõtteid (Heath 2013, Kruk 2013a, Driscoll 2017).

Linnupesa-hooldusel võib olla vanemate suhteid lepitav efekt.

Linnupesa-hooldus ei tähenda, et mõlemad vanemad peavad olema laste juures võrdse aja. Siiski on seda otstarbekam kasutada, kui vanemad saavad laste eest hoolitseda enam-vähem võrdselt (Kruk 2013a). Linnupesa-hooldus ei sobi enamasti kärghperedele, uute partnerite olemasolu korral võib selline elukorraldus olla keeruline (Flannery 2004, Silverman ja Higgins 2003).

Uurimuse eesmärk ja meetodika

Teaduslikes uurimustes on seda teemat veel vähe kajastatud, kuid linnupesa-hooldust kasutanud perede kogemust USA-s on uurinud näiteks Hurwitz (2016). Tema uurimistulemused näitasid, et vanemad valisid selle

lahenduse eelkõige oma laste heaolu pärast ning hindasid mudeli mõju positiivseks nii lapsele kui ka endale. Eestis ei ole linnupesa-hooldust varem uuritud, mistõttu soovisime välja selgitada, kuidas lastekaitsetöötajad hindavad selle sobivust meie oludesse.

Kvalitatiivse uuringu¹ käigus korraldati semistruktureeritud intervjuud üheksa Tallinna lastekaitsetöötajaga nii linnaosavalitsustest kui ka sotsiaalkindlustusametist juulist oktoobrini 2017. Valimi moodustamisel lähtuti asjaolust, et Tallinna lastekaitsetöötajad käsitlevad võrreldes teiste omavalitsustega lahutuse ja hooldusõigusega seotud juhtumeid aastas kõige enam (Statistikaamet 2018).

Kutsed, milles paluti spetsialistidel uurimuses osaleda, ei sisaldanud ühtegi otsust viidet linnupesa-hooldusele, teema kirjeldamiseks kasutati mõistet „elukorraldus-mudelid jagatud hooldusõiguse korral”. Sellega tagati intervjuul vahetud reaktsioonid linnupesa-hoolduse kontseptsioonile ning varasemale kokkupuutele linnupesa-hooldusega n-ö teoorias ja praktikas. Andmeanalüüsi meetodina kasutati tematiseerimist (Braun ja Clarke 2006), mis koosnes korduvate muustrite otsimisest koodide ja teemade leidmiseks. Allpool esitatud tulemused on osa uuringu andmetest.

Linnupesa-hooldus praktikas

Ükski intervjuueeritust ei olnud oma tööpraktika ajal linnupesa-hooldusega otseselt kokku puutunud ega ka kuulnud sellekohaseid ingliskeelseid termineid või eestikeelset sõna. Siiski meenusid spetsialistidele arutelu käigus üksikud juhtumid, kus sarnaselt korraldatud hooldust oli juba ka Eestis kasutatud. Infosellistest juhtumitest on nendeni jõudnud peamiselt koolituste, töökaaslaste või tuttavate

kaudu. Ka teati, et kohtud on taolist elukorraldust vanematele välja pakkunud.

Samas rõhutasid kõik spetsialistid, et nad on ka ise vanematele välja pakkunud, et lapse asemel võiks kolida lapsevanem. Seda peamiselt selleks, et panna vanemaid lapse olukorda paremini mõistma – pidev kolimine on lapsele enamasti kurnav ja ebasobilik. Spetsialistid leidsid, et linnupesa-hooldust ei ole seni reaalselt toimiva lahendusena pakutud, pigem on selle idee kaudu püütud mõjutada lapsevanemat lapse huve arvesse võtma. Paraku on vanematel mõte neist endist kolijatena tekitanud pigem pahameelt. Lastekaitsetöötajate seas on linnupesa-hooldus olnud kui mõte, millest isekeskis räägitakse, kuid selle täpset algust ja kohta ei tea keegi.

Hinnangud kontseptsioonile

Linnupesa-hoolduse kontseptsioonis nähti positiivset nii lapsele kui ka vanematele. Spetsialistid pidasid linnupesa-hooldust väga lapsesõbralikuks ning vastandasid seda elukorraldusele, mille puhul laps peab pidevalt liikuma ema ja isa elamiste vahel. Muret valmistas laialt levinud suhtumine, et lapse pidev kolimine on normaalne ja sel ei ole negatiivset mõju lapse tervisele. Kolivatest lastest rääkides kasutasid lastekaitsetöötajad kõnekaid sõnu „külalised”, „katkised lapsed”, „kodutus”, „juurtetus”. Linnupesa-hooldust peeti aga last säästvaks. Leiti, et mudel lähtub eelkõige lapse huvidest ning see võib olla lapse seisukohast parim lahendus, sest pakub ühe kindla kodu turvalisust ja stabiilsust; ära jääb pidev rändamine, asjade pakkimine, kohanemine ning ümberkohanemine. Linnupesa-hooldus aitab vältida ka olukordi, kus laps peab

¹ Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis k. a jaanuaris kaitstud Rafaela Lehtme magistritöö „Linnupesa-hooldus kui lapsekeskne lähenemine jagatud hooldusõiguse kontekstis”, juhendaja Karmen Toros. Magistritöö aluseks on teadusartikkel, mis on avaldatud kogumikus „The Child Welfare System: Perspectives, Challenges and Future Directions” (Lehtme ja Toros 2019).

vanemate vahel valima, ja ta saab samapalju suhelda mõlema vanemaga.

Kasu leiti ka vanematele. Näiteks aitab linnupesa-hooldus tagada vanematele võrdsemad tingimused lapsega suhtlemisel ning tuua tähelepanu tülidelt tagasi lapsele ja üksmeele leidmisele. Sel võib olla vanemate suhteid lepitav efekt.

Linnupesa-hoolduse sobivus Eestisse

Spetsialistid leidsid, et linnupesa-hooldus võib Eestiski tasapisi levida. Kui mudel on end juba teistes riikides tõestanud, peaks see toimima ka meil, sest põhimõttelisi erinevusi ühiskondade vahel ei ole. Tegu ei ole lahendusega, mis võiks kiirelt laiemat kasutust leida, kuid mõnele perele võib see hästi sobida. Tõenäoliselt hakkab uudne lahendus üksikute näidete kaupa levima ja tuntust koguma üha enam ning siis julgeb rohkem peresid seda ka ise proovida.

Spetsialistid leidsid, et linnupesa-hooldus oleks ühiskonnale kasulik ning aitaks pikemas plaanis kaasa üldisele rahvateravise paranemisele, sest toetab laste heaolu. Leiti mitmeid tugevaid külgi, mis võiksid innustada vanemaid linnupesa-hooldust kasutama, eelkõige võimalus säilitada lapse senine elukorraldus, stabiilsus ja turvalisus. See aitaks ennetada lapsel ka lahkuminekuga seotud terviseprobleeme, nt psüühilisi ja psühhosomaatilisi häireid, ülemäärast ärevust ning närvilisust.

Linnupesa-hoolduse soodsad küljed üldiselt kasutuskohast ei olene, kuid leiti ka Eesti kontekstist lähtuvaid eeliseid, näiteks on väikeses riigis vahemaad vanemate jaoks küllaltki kiiresti läbitavad. Ka on Eesti inimesed küllaltki altid katsetama uusi võimalusi.

Teisalt on eestlased loomult oma isiklikus omandis kinni ning elamispinna jagamine

endise partneriga võib seetõttu tunduda võõras. Kui algupärase mudeli kohaselt jääb laps elama senisesse koju, siis arutelu käigus tundus mitmele vastajale, et perele võib pigem sobida lahendus, kus lapsele seatakse sisse kolmas, neutraalne pind. See ennetaks võimalikke pingeid, mis võivad tekkida kunagise ühise kodu kasutamisega. Linnupesa-hooldust peeti last säästvaks ajutiseks lahenduseks. See võib sobida ka lahkuminekuga alguses, kui pere ei ole veel otsustanud, kuidas elu edasi korraldada, kuid vanemad ei suuda ega soovi enam koos elada ning lapsele soovitakse säilitada üks püsiv elukoht. Linnupesa-hoolduse kasutamine üleminekuperioodil vahetult pärast vanemate lahkuminekut tagab lapsele turvalise kodu ja võimaluse olla mõlema vanemaga ajal, mis on täis keerulisi muutusi ning ebakindlust.

Kõik uurimuses osalenud rõhutasid vajadust tõsta teadlikkust linnupesa-hooldusest ka ühiskonnas laiemalt.

Nimetati ka mitmeid linnupesa-hoolduse kasutuselevõttu takistavaid asjaolusid. Mudel on vanematele ebamugav ja nõuab eneseületust. Tarvis on koostööoskust ja -tahet, vastastikust usaldust ja austust, mis lahku läinud paaridel pahatihti puudub või on nõrk. Kuigi kirjandusest selgus, et linnupesa-hooldus ei tarvitse olla kulukam elukorraldus, pidasid spetsialistid lahenduse miinuseks just majanduslikku kulukust ning nägid seda ka peamise takistusena mudeli laiemal levikul Eestis. Linnupesa-hoolduse kasutamine võib olla vanemale takistuseks ka uue suhte loomisel ning leiti, et kärgperede puhul selline elukorraldus ei sobi.

Eeldused edukaks rakendamiseks

Üheks peamiseks eelduseks selle lahenduse laiemaks levikuks peeti üldist mõtteviisi muutmist ja teadlikkuse suurenemist kogu ühiskonnas – kuigi lapse huvidest ja heaolust räägitakse aina enam, ei pruugi Eesti vanemad olla valmis niivõrd lapsekeskseks lähenemiseks. Linnupesa-hoolduse kasutamine eeldab ka vanemate järjepidevat nõustamist ja teavitustööd, et nad oleksid sellisest lapsesõbralikust võimalusest teadlikumad. Mitmed intervjueritavad tõdesid, et pärast linnupesa-hoolduse põhimõtete tutvumist soovivad nad seda ka ise klientidele julgelt.

Kõik uurimuses osalenud rõhutasid vajadust tõsta teadlikkust linnupesa-hooldusest ka ühiskonnas laiemalt. Seda võiks järjepidevalt tutvustada sotsiaalmeedias, foorumites, ajakirjanduses, televisioonis ja raadios, et info jõuaks inimesteni. Lastekaitsetöötajatele lisaks vajaksid linnupesa-hoolduse teemal koolitusi ja infopäevi perenõustajad, -terapeudid, psühholoogid, lapse esindajad, advokaadid ning kohtunikud, tugirühmade eestvedajad.

Linnupesa-hoolduse levik Eestis eeldab ka muudatusi sotsiaalsüsteemis. Vanematel peaks olema võimalus saada õigel ajal piisavalt tuge erisuguste nõustamisteenuste ning teraapiate abil, et nad ei jääks oma muredega üksi. See eeldab tugiteenuste süsteemset korraldust ja head kättesaadavust. Paremaks peab muutuma ametnike suhtumine abivajavasse perekonda. Linnupesa-hoolduse levimise eelduseks peeti ka elatusaseme tõusu ja perede paremat majanduslikku kindlustatust.

Kokkuvõtteks

Linnupesa-hoolduse olulisus avaldub eriti selgelt laste õiguste ja kolivate laste kontekstis. Nagu Lääne ühiskonnaski, nii ka Eestis

rakendatakse spetsialistide hinnangul jagatud hooldusõigust aina enam, laste koliva elustiili aga kaasnevad mitmed probleemid, sh on lastel rohkem tervisemuresid. Ühiskonnas on tekkinud vastuoluline olukord: püüe tagada lapsele jagatud hooldusõiguse kaudu pidev kontakt mõlema vanemaga on viinud lapse põhiõiguste ja huvide eiramiseni. Kui vanema ja lapse huvid lahknevad, kipuvad vanemad valima lahendusi, mis sobivad paremini eelkõige neile endile. Linnupesa-hooldus pakub sellele vastuolule ühe võimaliku lahenduse, sest väärtustab mõlema vanema õigust olla oma lastega, tagades samal ajal lapsele stabiilse ja harjumuspärase elukorralduse.

Linnupesa-hooldus väärtustab mõlema vanema õigust olla oma lastega, tagades samal ajal lapsele stabiilse ja harjumuspärase elukorralduse.

Pered on väga erinevad ning vajavad ka probleemide korral erisuguseid lahendusi. Mida rohkem valikuid saab spetsialist peredele pakkuda, seda paremad on võimalused leida igale lapsele ja perele parim lahendus. Kuigi linnupesa-hooldus ei ole universaalne mudel, mis sobiks kõigile, võib see olla osadele peredele abiks. Seda meelt olid ka uurimuses osalenud Eesti lastekaitsetöötajad, kelle käest uuriti mudeliga seotud kogemusi ja hinnanguid. Ometi on linnupesa-hoolduse mudelil suurem tähendus, kui vaid sobiv lahendus mõnele perele. Selle lahenduse tutvustamine aitab suurendada üldist teadlikkust lapse parimast huvist, kolivate laste probleemist ja võimalikest alternatiivsetest lahendustest ning liikuda seega tervema ühiskonna poole. **S**

Artikli autorite jätku-uurimus keskendub perede kogemusele linnupesa-hoolduse või sellele sarnase elukorralduse kasutamisel Eestis. Kui lugejal on kokkupuuteid või infot selliste perede kohta, palume võtta ühendust Rafaela Lehtmega e-posti aadressil rlehtme@tlu.ee või telefonil 5620 7271.

Viidatud allikad

- Braun, V., Clarke, V.** (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77–101.
- Cancian, M., Meyer, D. R., Brown, P. R., Cook, S. T.** (2014). Who Gets Custody Now? Dramatic Changes in Children's Living Arrangements After Divorce. *Demography*, 51, 1381–1396.
- Cashmore, J., Parkinson, P., Weston, R., Patulny, R., Redmond, G., Qu, L., Baxter, J., Rajkovic, M., Sitek, T., Katz, I.** (2010). Shared Care Parenting Arrangements since the 2006 Family Law Reforms: Report to the Australian Government Attorney-General's Department Sydney. Social Policy Research Centre, University of New South Wales.
www.ag.gov.au/FamiliesAndMarriage/Families/FamilyLawSystem/Documents/SharedCareParenting-Arrangementsincethe2006FamilyLawreformsreport.PDF (02.09.2019).
- Dalton, E., Hout, L.** (2016). 'Birds-nest' Custody Takes off in the UK.
www.co-operative.coop/media/news-releases/birds-nest-custody-takes-off-in-the-uk (02.09.2019).
- Driscoll, A.** (2017). Nesting: The Modern Era Convenience for Divorce.
http://lawdebsmith.com/nesting-modern-era-convenience-divorce (02.09.2019).
- Eurostat.** (2018). Marriage and Divorce Statistics.
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Marriage_and_divorce_statistics (02.09.2019).
- Fehlberg, B., Smyth, B., Maclean, M., Roberts, C.** (2011). Caring for Children After Parental Separation: Would Legislation for Shared Parenting Time Help Children? *Family Policy Briefing*, 7. University of Oxford. Department of Social Policy and Intervention.
https://trove.nla.gov.au/work/152907803?q&versionId=166641670 (02.09.2019).
- Flannery, M. T.** (2004). Is Bird Nesting in the Best Interest of Children. *SMU Law Review*, 57, 295–352.
- Greenough v. Greenough.** (2003). CanLII 2363. Ontario Superior Court of Justice, Family Court.
www.canlii.org/en/on/onsc/doc/2003/2003canlii2363/2003canlii2363.pdf. (02.09.2019).
- Harris-Short, S.** (2010). Resisting the March Towards 50/50 Shared Residence: Rights, Welfare and Equality in Post-separation. *Journal of Social Welfare & Family Law*, 32, 257–274.
- Haugen, G. M. D.** (2010). Children's Perspectives on Everyday Experiences of Shared Residence: Time, Emotions and Agency Dilemmas. *Children & Society*, 24, 112–122.
- Heath, P. S.** (2013). Birdnesting Custody: Hooray for Alternative Custody Arrangements.
http://divorcedmoms.com/articles/birdnesting-custody-hooray-for-alternative-custody-arrangements (02.09.2019).
- Hurwitz, V. A. K.** (2016). Bird's Nest Parenting: Parents' Perceptions of Their Nesting Process. *Diss., Fuller Theological Seminary*. ProQuest (Psych0371E).
- Jensen, A.-M.** (2009). Mobile Children: Small Captives of Large Structures? *Children & Society*, 23, 123–135.
- Kaspiew, R., Gray, M., Weston, R., Moloney, L., Hand, K., Qu, L., the Family Law Evaluation Team.** (2011). The AIFS Evaluation of the 2006 Family Law Reforms. A Summary. *Family Matters*, 86, 8–18.
https://aifs.gov.au/publications/family-matters/issue-86/aifs-evaluation-2006-family-law-reforms (02.09.2019).
- Kruk, E.** (2013a). 'Bird's Nest' Co-Parenting Arrangements: When Parents Rotate In and Out of the Family Home. *Psychology Today*.
www.psychologytoday.com/blog/co-parenting-after-divorce/201307/birds-nest-co-parenting-arrangements (02.09.2019).

- Kruk, E.** (2013b). *The Equal Parent Presumption: Social Justice in the Legal Determination of Parenting after Divorce*. Montreal & Kingston, London, Ithaca: McGill-Queen's University Press.
- Lapse õiguste konventsioon* (1991). RT II 1996, 16, 56.
- Lehtme, R., Toros, K.** (2019). Bird's Nest Parenting as a Child-Centered Solution in the Context of Shared Parenting. Kogumikus: Wolf, B. (toim.) *The Child Welfare System: Perspectives, Challenges and Future Directions*. Nova Science Publishers.
- Luscombe, B.** (2011). Latchkey Parents. Divorcing Couples Have an Unexpected Answer to the Age-old Question of Who Gets the House: The Children. *Time*.
<http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,2093312,00.html> (02.09.2019).
- Mason, M. A.** (2002). *The Equality Trap*. New York: Routledge.
- McIntosh, J. E., Smyth, B., Kelaher, M., Wells, Y., Long, C.** (2011). Post-separation Parenting Arrangements: Studies of Two Risk Groups. *Family Matters*, 86, 40–48.
- Newnham, A.** (2015). Shared Parenting, Law and Policy: Considering Power Within the Framework of Autopoietic Theory. *International Journal of Law in Context*, 11, 426–443.
- Nielsen, L.** (2014). Shared Physical Custody: Summary of 40 Studies on Outcomes for Children. *Journal of Divorce & Remarriage*, 55, 614–636.
- Silverman, R. E., Higgins, M.** (2003). When the Kids Get the House in a Divorce: To Ease Disruption of Splits, Children Live in Family Home While Parents Alternate Stays. *The Wall Street Journal*.
www.wsj.com/articles/SB106374829921566600 (02.09.2019).
- Sroufe, A., McIntosh, J.** (2011). Divorce and Attachment Relationships: The Longitudinal Journey. *Family Court Review*, 49, 464–473.
- Statistikaamet.** (2018). Rahvastikusündmused. Abielulahutused. www.stat.ee/34272 (02.09.2019).
- Vanassche, S., Sodermans, A. K., Koen, M., Swicegood, G.** (2013). Commuting Between Two Parental Households: The Association Between: Joint Physical Custody and Adolescent Wellbeing Following Divorce. *Journal of Family Studies* 19: 139–158.

Abivajava lapse märkamine esmatasandi tervishoius

Maarja Kärson

laste heaolu osakonna nõunik,
sotsiaalministeerium

Valeria Bida

haldus- ja ärikorralduse BA,
füsioterapeut

ÜRO lapse õiguste konventsiooni kohaselt on igal lapsel õigus võimalikult heale tervisele ja igakülgsele arengule, samuti õigus olla kaitstud kehalise ning vaimse vägivalda, vigastuste, väärkohtlemise ja hooletusse jätmise eest. Laste väärkohtlemine on aga niivõrd keerukas ja peidetud nähtus, et abivajavat last ära tunda ja olukorda sekkuda ei ole lihtne isegi õppinud tervishoiutöötajal.

Lapse abivajaduse üks peamisi põhjusi on väärkohtlemine. Selleks peetakse lapse vaimset, emotsionaalset, kehalist või seksuaalset väärkohtlemist või lapse hooletusse jätmist. Väärkohtlemist ei ole enamasti võimalik välja selgitada ühe kindla tunnuse põhjal, vaid tuleb panna tähele erinevaid märke. Sageli on ohver kogenud mitut liiki väärkohtlemist.

Emotsionaalne (ka vaimne) väärkohtlemine on lapsele emotsionaalse pingeseisundi tekitamine, mis võib kahjustada lapse tundeelu arengut. Selle alla kuuluvad hirmutamine, ähvardamine, karjumine, söimamine, solvamine, mõnitamine, manipuleerimine jms.

Kehaline väärkohtlemine on vanema või hooldaja tahtlik, mitte kogemata juhtunud füüsilise jõu kasutamine lapse suhtes (sh lapse löömine käe ja/või jalaga, esemega viskamine, raputamine, kägistamine, näpistamine, väänamine ja pigistamine, hammustamine, tõukamine, juustest tirimine, uputamine, põletamine, mürgitamine), mis võib last vigastada ja jätta jälje psüühikale.

Seksuaalne väärkohtlemine tähendab lapse kaasamist seksuaalsesse tegevusse, mille sisu ta täielikult ei mõista, mille suhtes ta ei ole võimeline andma adekvaatset nõusolekut ning mis eirab seadustega kehtestatud või sotsiaalseid norme.

Lapse hooletusse jätmine seisneb vanema või hooldaja kohustuste mittetäitmisel lapse kehalise, vaimse, emotsionaalse ja sotsiaalse arengu eest hoolitsemisel, mis võib kahjustada lapse eakohast arengut ning tervist.¹

Tervishoiutöötaja roll lapse abivajaduse märkamisel

Kuigi abivajavast lapsest peab teatama igäiks, kes sellist last märkab, on lastega iga päev töötavatel spetsialistidel, näiteks õpetajal, treeneril või arstil mõnevõrra suurem võimalus ja seega ka vastutus lapse probleeme märgata ning neile reageerida.

Laste väärkohtlemise märkamises ja sekumises on tähtis osa esmatasandi tervishoiutöötajatel, kes puutuvad ühe ja sama pere lastega kokku korrapäraselt, seda eriti imiku- ja

¹ Vt väärkohtlemise liikide kohta täpsemalt: www.kriminaalpoliitika.ee/perevagivald/laste-vaarkohtlemine-peres.

eelkoolieas, mil lastel on suurim oht langeda väärkohtlemise ohvriks (Caneira ja Myrick 2015). Ameerika Pediaatrite Akadeemia on avaldanud väärkohtlemise teemal poliitika-soovitusi, näidates, et väärkoheldud laste väljaselgitamine ja abistamine on lahutamatu osa esmatasandi tervishoiutöötaja või lastearsti tööst (Flaherty ja Stirling 2010). Eesti Lastearstide Selts märkis 2015. aasta avalikus pöördumises, et lastearstide kohus on olla laste kui enim haavatava ühiskonna osa advokaatideks, märgata laste tervise ohustamist, nende hooletusse jätmist ja väärkohtlemist ning vajaduse korral teavitada lastekaitsetöötajaid ja politseid.

Perearstid märkavad ja diagnoosivad väärkohtlemise tunnuseid vägagi erinevalt.

Hiljuti kinnitas ravijuhendite nõukoda Eestis uue lapse tervise jälgimise juhendi (2019). See on mõeldud eelkõige esmatasandi tervishoiutöötajatele, kes teevad regulaarselt laste tervisekontrolli. Uues juhendis on senisest rohkem rõhku pandud ennetusele ja varajasele märkamisele, sealhulgas lapsevanemate toetamisele. Juhendi kohaselt peaks tervisekontrolli tegija pöörama igal visiidil tähelepanu pere toimetulekule ja sellele, kas vanemad suudavad piisavalt laste eest hoolitseda. Vajaduse korral tuleb kaasata lastekaitse- või sotsiaaltöötaja, kes suunab lapsevanemad vanemlusprogrammi. Ebapiisavad vanemlikud oskused võivad olla laste väärkohtlemise põhjuseks. USAs 2009. aastal korraldatud uuring vanemlusprogrammi Triple P mõju kohta näitas, et teenusega kaetud piirkonnas vähendas vanemlike oskuste arendamine vanemlusprogrammi abil oluliselt laste väärkohtlemise juhtumeid (Prinz jt 2015).

Lapse tervise jälgimise juhendis

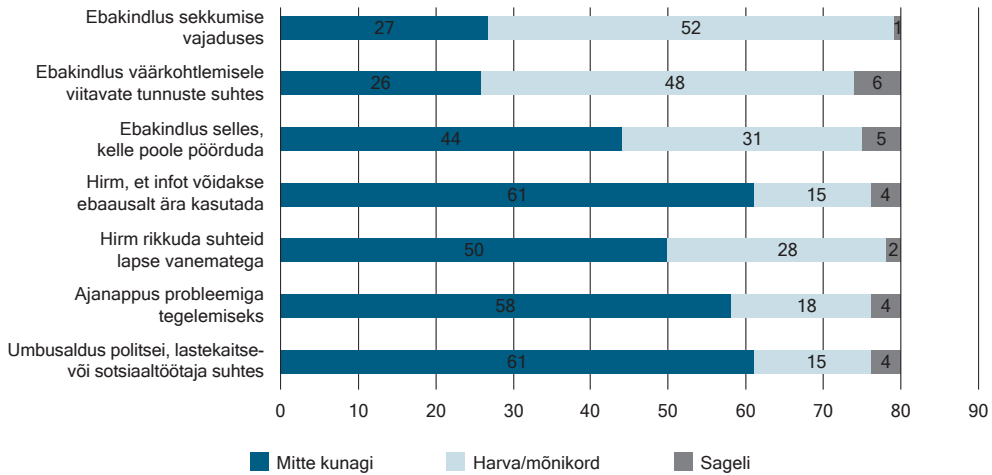
rõhutatakse, et lapsega töötaval isikul, sh arstil on lapse abivajaduse märkamisel ja sellest teavitamisel eriti suur vastutus. Arst või õde ei pea lapse väärkohtlemises isiklikult veendumata või andma sellekohast õiguslikku hinnangut, vaid peaks võimalikust abivajavast lapsest teavitama, kui tekib ka üksnes kahtlus väärkohtlemises. Ei ole täpsustatud, mis olukorras peaks selline kahtlus tekkima, mistõttu peab tervishoiutöötaja toetuma oma professionaalsele kogemusele ja hinnangule.

Spetsialistid ei teata alati oma kahtlustest

Eestis lastega töötavate spetsialistide seas korraldatud uuringust (Soo jt 2009) selgus, et 63% vastanutest ei olnud väärkoheldud lapsest mingil põhjusel teatanud. Kõige sagedamini (45%) oli põhjuseks lapsega töötava isiku ebakindlus probleemi tõsiduse suhtes. Küsitluses osalenud lastekaitse- ja sotsiaaltöötajad töid välja, et peamiselt saavad nad infot väärkoheldud lastest teiselt lastekaitse- või sotsiaaltöötajalt või kooli personalilt, harvem meditsiinitöötajalt: 13,8% said perearstilt teateid sageli, 51,3% mõnikord ja 35% väga harva või mitte kunagi. Veelgi harvem saadi infot haiglast ja kiirabitöötajalt.

Tervishoiutöötaja võiks lapse väärkohtlemise kahtluse korral pidada nõu kohaliku sotsiaal- või lastekaitsetöötajaga või lasteabi-telefoni konsultandiga. Vajaduse korral saab küsida nõu või edastada teate ka anonüümselt (lastekaitseaduse § 27 lg 5). Teetamisele ei pea kohe järgnema sotsiaal- või lastekaitsetöötaja sekkumine, kui tervishoiutöötaja on valmis ise asjaolusid selgitama, näiteks lapse ja vanematega rääkima.

Kui tervishoiutöötaja otsustab oma kahtlusest mitte teatada, tuleks tal kindlasti veelkord järele mõelda, kas selle põhjuseks on veendumus, et lapsega on kõik hästi, või tema enese hirmud (nt hirm üle reageerida või hirm

Joonis 1. Laste väärkohtlemisest teatamist takistanud asjaolude esinemissagedus (n=80)

kaotada lapse ja pere usaldus). Konsulteerida võiks ka kolleegiga. Sageli ei saagi lapse väärkohtlemises väga kindel olla enne, kui on lapse ja perega räägitud ning asjaolusid selgitatud. Kui seda tehakse toetavalt ja diskreetselt, ei kahjusta see last ning tema peret ka siis, kui kahtlus ei osutu tõeks. Kui selgub, et last ei ole väärkoheldud, võib tal olla muid muresid, mis saavad tähelepanu ja lahenduse.

Abivajavast lapsest teatamist ei takista ka andmekaitseõuded, sh Eestile kohalduv Euroopa Liidu isikuandmete kaitse üldmäärus (GDPR) ega isikuandmete kaitse seadus. Seda võiksid lastekaitse võrgustiku liikmed igal võimalusel üksteisele meelde tuletada. Sel teemal on lasteombudsman (2015) koostanud põhjaliku juhendi.

Eesti perearstide ja -õdede kokkupuuted laste väärkohtlemisega

2019. aasta aprillis korraldas artikli üks autoritest, Valeria Bida oma diplomitöö raames küsitluse, et välja selgitada, kuidas Eesti perearstid ja -õded märkavad väärkohtlemise kahtlusega lapsi ning mis raskustega puutuvad spetsialistid kokku väärkohtlemise kahtluse

korral. Perearstidelt ja -õdedelt laekus kokku 80 vastust. See ei ole küll piisav laiaulatuslike üldistuste tegemiseks, kuid näitab siiski peamisi tendentse ning probleeme.

Küsitlusest selgus, et perearstide ja -õdede jaoks on väärkohtlemine igasugune tegevus, mis põhjustab lapsele hirmu või vigastusi, sh lapse peale karjumine, lapse mõnitamine, ignoreerimine, isoleerimine suhtlemisest teiste lastega, perevägivald lapse juuresolekul ja lapse meelitamine osalema seksuaalse sisuga tegevuses. Sagedamini puututakse kokku vaimselt/emotsionaalselt väärkoheldud lastega, harvemini seksuaalselt väärkoheldud lastega. Vastustes kajastuvad suured erinevused kokkupuudetes nii vanemliku hoolitsuseta või hooletusse jäetud lastega kui ka vaimselt/emotsionaalselt väärkoheldud lastega: kui osa vastanutest kohtab selliseid patsiente enda hinnangul sageli, siis teine osa väga harva või mitte kunagi. Ilmselt on võimatu, et mõne perearsti vastuvõtule ei satu üldse seksuaalselt või vaimselt väärkoheldud lapsi. Pigem on tegu sellega, et arstid ja õed märkavad ning diagnoosivad väärkohtlemise tunnuseid väga erinevalt.

Küsimusele, kuidas sekkuksite lapse väärkohtlemise kahtluse korral, vastas enamik

perearste ja -õdesid, et nad teavitaksid lastekaitse- või sotsiaaltöötajat (72 vastanut, 90%) ning sama palju peaks nõu kolleegiga. Lapsevanematega ja lapsega isiklikult vestleks vastavalt 63 ja 66 vastanut. Lasteabitelefoni helistaks 42 vastanut (52%). See viitab, et lasteabitelefoni teenuse kohta oleks vaja jagada rohkem teavet. Samas võib seda teenust asendada tervishoiutöötaja hea kontakt kohaliku omavalitsuse lastekaitse spetsialistiga.

Ankeedis küsiti ka seda, mis põhjustel on vastaja jätnud väärkoheldud lapsest teatamata (vt joonis 1). Mitteteatamise peamiseks põhjusteks on ebakindlus sekkumise vajaduses ning vähesed teadmised väärkohtlemisele

viitavate tunnuste kohta. Ligi veerand vastanutest jätsid teatamata, sest ei uskunud, et sellest võiks lapsele abi olla. Võrgustikukoostöö sujuvust väärkohtlemisest teatamise korral see uurimus ei käsitlenud.

Tervishoiutöötajate sage kokkupuude laste vigastuste ja haigestumistega paneb proovile nende teadmised laste väärkohtlemise tunnustest ning oskuse tekkivast kahtlusest teatada. Enamasti ei ole vägivallal teisi tunnistajaid kui ohver ja toimepanija; laps ei tarvitse hirmu tõttu sellest rääkida või ta ei teadvusta, et talle tekitatakse kahju; vigastused ei ole alati spetsiifilised. Oluline on osata eristada väärkohtlemisest põhjustatud vigastust olmetraumast

Abimaterjalid väärkohtlemise juhtumite tuvastamiseks

Eestis ei ole eraldi juhendmaterjali tervishoiutöötajatele lapse väärkohtlemise juhtumite tuvastamise ja käsitlemise kohta. „Seksuaalvägivalla ohvrite abistamise juhend meedikutele” (Laanpere ja Part 2016) ei käsitle eelpuberteedieas lapsi, kuid annab siiski olulist teavet pere- ja lastearstile. Väärkohtlemise kindlakstegemisel ja sellesse sekkumisel võivad tervishoiutöötajale abiks olla järgmised üldisemad või teiste valdkondade spetsialistidele suunatud juhendmaterjalid:

- Vaimse tervise probleemide märkamine ja ennetamine koolis (Järv-Mändoja jt 2011)
- Juhendmaterjal perevägivalla vähendamiseks ja ennetamiseks (Linno jt 2011)
- Lapse vaimse tervise toetamine lasteaias (Järv-Mändoja jt 2014)
- Laste ja noorte seksuaalkäitumise murebaromeeter (Justiitsministeerium 2015)
- Lapse heaolu hindamise käsiraamat (Sotsiaalkindlustusamet 2017)
- Lapse käsitlemise käsiraamat (Liivamägi-Hitrov ja Kask 2016).

Teistest riikidest leiab näiteid just tervishoiutöötajatele mõeldud juhenditest laste väärkohtlemise teemal. Soomes on olemas ravijuhis „Tõhusad meetodid laste väärkohtlemise äratundmiseks sotsiaal- ja tervishoiuteenuste valdkonnas” (Hotus 2015) ning Ühendkuningriigis NICE (2009) ravijuhend „Laste väärkohtlemine: millal kahtlustada alla 18aastase lapse väärkohtlemist”. Juhendmaterjale on koostanud ka Maailma Terviseorganisatsioon, nt juhend meditsiinilise ja õigusliku abi andmiseks seksuaalvägivalla ohvritele (WHO 2003). Sel aastal peaks WHOlt ilmuma ka laiapõhjaline juhend laste väärkohtlemise juhtumite käsitlemiseks tervishoius.

Kõik need materjalid on abiks ka Eestis tervishoiutöötajatele suunatud praktilise juhendi koostamisel, et suurendada ja ühtlustada spetsialistide teadmisi laste väärkohtlemise teemal ning pakkuda tuge lapse paremaks abistamiseks.

(nt vastavate algoritmide abil²) ning vaadelda juhtumit tervikuna, muu hulgas analüüsisid nii vanemate kui ka laste käitumist.

Andmekaitseenõuded ei takista abivajavast lapsest teatamist.

Üle 80% uuringus osalenud tervishoiutöötajatest tunnistas, et vajab laste väärkohtlemise teemal lisateadmisi ja praktilist juhendit, mis hõlmaks võimalikule laste väärkohtlemisele viitavaid tunnuseid, kahtlusest teatamise käitumisjuhiseid ning nõuandeid, kuidas suhelda väärkohtlemise kahtlusega lapsega ja tema vanematega. See toetab kavatsust välja töötada asjaomane juhend tervishoiutöötajate jaoks.

Kokkuvõtteks

Esmatasandi tervishoiutöötajatel on tähtis osa laste väärkohtlemise juhtumite märkamisel ja nendest teatamisel. Väärkohtlemisel ei ole sageli eriomaseid meditsiinilisi tunnuseid ja

seetõttu on määrava tähtsusega spetsialistide teadmised laste väärkohtlemise põhjustest, ohuteguritest, liikidest ja võimalikest tunnustest, et osata tähele panna ja tõlgendada kahtlasi märke. Perearstide ja -õdede küsitlus kinnitas vajadust juhendmaterjali järele, mis aitaks tervishoiutöötajatel ära tunda võimalikku lapse väärkohtlemist ning pakuks praktilisi juhiseid juhtumiga tegelemisel. Sotsiaalministeeriumil on kavas algatada sellise juhendmaterjali koostamine koostöös tervishoiutöötajate jt lastega töötavate spetsialistidega.

Väärkohtlemise juhtumite lahendamiseks on vaja ka tõhusat võrgustikutööd. Tervishoiutöötajal peaks olema lastekaitse spetsialistiga hea kontakt ja koostöö, mida saab edendada nt regulaarsete kohtumiste või võrgustiku ümarlaua abil. Oluline on kokku leppida omavahelise infovahetuse alused, mis hõlmab ka perearstile või -õele tagasiside andmist juhtumi lahendamise kohta, et tervishoiusüsteem saaks last ja peret edaspidi paremini toetada. **S**

Viidatud allikad

- Caneira, L., Myrick, K. M.** (2015). Diagnosing Child Abuse: The Role of the Nurse Practitioner. *The Journal for Nurse Practitioners*. 11(6), 640–646.
- Flaherty, E. G., Stirling, Jr, J.**, (2010). Clinical report – The pediatrician's role in child maltreatment prevention. *Pediatrics*, 126 (4). doi:10.1542/peds.2010-2087.
- Hoitotyön tutkimussäätiö (Hotus)** (2015). Lasten kaltoinkohtelun tunnistamisen tehokkaat menetelmät sosiaali- ja terveydenhuollossa. www.hotus.fi/lasten-kaltoinkohtelun-tunnistamisen-tehokkaat-menetelmat-sosiaali-ja-terveydenhuollossa-hoitosuositus (15.08.2019).
- Justiitsministeerium** (2015). Murebaromeeter. www.kriminaalpoliitika.ee/laste-ja-noorte-seksuaalkaitumise-murebaromeeter (15.08.2019).
- Järv-Mändoja, K., Käesel, K., Pill, E., Riis, M.** (2011). Vaimse tervise probleemide märkamine ja ennetamine koolis. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.
- Järv-Mändoja, K., Riis, M., Käesel, K., Pill, E.** (2014). Lapse vaimse tervise toetamine lasteaias. Juhendmaterjal. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.
- Eesti Lastearstide Selts** (2015). Eesti lastearstide pöördumine Eesti ühiskonna poole. www.elselts.ee/els/images/materjal/2015/2015_eeesti_lastearstide_poordumine.pdf (15.08.2019).
- Laanpere, M., Part, K.** (2016). Seksuaalvägivalla ohvrite abistamise juhend medikutele. Tartu: Eesti Seksuaaltervise Liit.

² Nt NICE (2009) ravijuhend annab soovitusi, milliste vigastuste ja muude asjaolude esinemisel või koosinemisel tuleks kahtlustada väärkohtlemist.

Lapse tervise jälgimise juhend (2019).

www.ravijuhend.ee/tervishoiuvarav/juhendid/130/lapse-tervise-jalgimise-juhend (15.08.2019).

Lasteombudsman (2015). Abivajavast lapsest teatamine ja andmekaitse. Juhend. Tallinn: Õiguskantsleri Kantslei.

Liivamägi-Hitrov, A., Kask, K. (2016). Lapse küsitlemise käsiraamat. Tallinn: Justiitsministeerium.

www.kriminaalpoliitika.ee/lapsekysitlemisekasiraamat (15.08.2019).

Linno, M., Soo, K., Strömpl, J. (2011). Juhendmaterjal perevägivald vahendamiseks ja ennetamiseks. Tallinn: Justiitsministeerium.

National Institute for Health and Care Excellence (NICE) (2009). Child maltreatment: when to suspect maltreatment in under 18s. www.nice.org.uk/guidance/cg89 (15.08.2019).

Prinz, R. J., Sanders, M. R., Shapiro, C. J., Whitaker, D. J., Lutzker, J. R. (2015). Population-based prevention of child maltreatment: The U.S. Triple P system population trial. *Prevention Science*, 10(1), 1–12.

Soo, K., Ilves, K., Strömpl, J. (2009). Laste väärkohtlemise juhtumitest teavitamine ja võrgustikutöö. Lõppraport. Tartu: Tartu Ülikool.

Sotsiaalkindlustusamet (2017). Lapse heaolu hindamise käsiraamat.

www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Lastekaitse/Noustamisteenused/lapse_heaolu_hindamise_kasiraamat.pdf (15.08.2019).

World Health Organization (WHO) (2003) Guidelines for medico-legal care for victims of sexual violence. Genf: WHO.

Perevägivalda tunnistanud laps kui abivajav laps

Jako Salla

ohvriabi ja ennetusteenuste osakonna juhataja, sotsiaalkindlustusamet

Triin Raudsepp

ohvriabi nõustamis- ja võrgustikuteenuse juht, sotsiaalkindlustusamet

Perevägivalda tunnistajaks olemisel on ilmselge mõju lapse arengule ja heaolule. Lapse aitamiseks tuleb tema vägivallakogemus kõigepealt välja selgitada, seda hinnata ning seejärel võtta ette sammud vägivalda kogemise lõpetamiseks lapse jaoks ning asjakohase abi pakkumiseks.

Ilmselt ei tööta sotsiaalalal enam kuigi palju inimesi, kes peaksid lubatavaks lapse löömist, peksmist vm füüsilist vägivalda. Oleme kehalise karistamise ja ka vaimse vägivalda halva mõjuga nii hästi kursis, et vaid väga vähesed inimesed sõandavad seda haruharva¹ avalikult õigustada.

Samavõrd ühene pole aga suhtumine vägivalda kaudsesse kogemisse. Paarikümnel viimasel aastal on olnud diskussioone vägivaldsete filmide ja arvutimängude võimalikust halvast mõjust laste käitumisele. Teadlased on uurinud, kas vägivalda nägemine suurendab laste käitumisprobleeme ja eelkõige agressiivsust. Ühesugust arvamust seni pole.

Laste ja noorte vägivaldsus on läänemaailmas tuntavalt langenud. Seda on seostatud muutustega vaba aja veetmises: kui noor on toas arvuti taga, siis sel ajal ta ei nori poe ees tüli ega vandaalitse bussipeatuses. Teisest küljest näevad lapsed nii tundide kaupa elektroonilist vägivalda, nad kogevad tõenäoliselt ka vähem head vanemlikku tähelepanu. See toetab selgelt riskikäitumist. Võib arvata, et sellisel juhul on probleemiks

pigem vähene vanematega koos veedetud aeg kui arvutimängud.

Pealtnägemise mõju

Meedia ja arvutimängude kaudse ja otseselt enda kogetud vägivalda vahele võib kolmandana lisada reaalselt aset leidnud vägivalda pealtnägemist ja -kuulmist või mis tahes muul viisil kaudset vägivalda kogemist. Kuigi lapsed ja noored võivad sattuda pealtnägijaks ka tänavakakluse, röövimise vm korral, huvitab meid selle artikli kontekstis vägivald, mille tunnustajateks nad on olnud kodus ning mis eelkõige toimub paarisuhtes vanemate vahel. Võib eeldada, et kõige sagedamini avaldub kodune vägivald laste ees vaimse või füüsilise, harvem seksuaalse või kontrolliva vägivallana.

Perevägivalda pealtnägemise mõju ulatus ja avaldumine on eeskätt seotud lapse vanusega, see ei erine palju lapse vastu otseselt suunatud vägivalda mõjust. Nagu näha tabelist 1, avaldub vägivalda tunnustamise mõju vanuse kasvades üha enam riskikäitumisena, mis on suunatud ka teiste inimeste vastu. Pealtnähtud

¹ See siiski ei tähenda, et meie kogemuse järgi jõhkratele ja alandavatele kasvatusmeetoditele reageerimine juba piisavalt jõuline oleks – see aga pole artikli teema.

Tabel 1. Pervägivalla tunnistamiseks olemise võimalikud mõjud uuringute järgi (Stiles 2002 põhjal)

VANUS	VÕIMALIKUD MÕJUD
Imikud	Turvalise seotuse saavutamise häired
	Uneprobleemid
	Toitumisprobleemid
	Füüsiliste vigastuste oht
Koolieelikud	Turvatuunde puudumine
	Eraldase ja võõraste kartus
	Regressiivne käitumine (nt enurees, pöidla imemine)
	Unetus, ärrituvus, karjumine, peitu pugemine
Koolis käivad lapsed	Enesesüüdistamine ja häbi, vähene sotsiaalsus
	Somaatilised kaebused (nt kõhu- ja peavalud)
	Agressiivsus, halb edasijõudmine koolis
	Regressiivne käitumine
Noorukid	Konfliktised suhted vanematega
	Kriminaalne käitumine, koolist puudumine
	Uimastite tarvitamine jm riskikäitumine
	Varajane seksuaalelu alustamine

vägivald võib kanduda füüsilise vägivallana üle järgmisesse põlvkonda: kodust vägivalla tunnistanud laps on suure tõenäosusega täiskasvanueas ise paarisuhtes kas ohvri või vägivallatseja rollis.

Mullu avaldatud laste õiguste ja vanemluse uuringust (Anniste jt 2018) ilmnes, et pooled täiskasvanud, kes olid lapsena kogenud füüsilist karistamist, aktsepteerisid seda vajaliku ja mõistetava kasvatusvahendina ning iga neljas

selline täiskasvanu pidas füüsilist vägivalla mõistetavaks probleemide lahendamise viisiks ka täiskasvanute puhul. Võrreldes nende inimestega, kel lapsena polnud otsese või kaudse vägivalla kogemust, olid vägivalla aktsepteerimist kajastavad näitajad oluliselt kõrgemad ka neil täiskasvanutel, kes olid lapsepõlves täiskasvanute vahelise vägivalla tunnistajateks.

Loomulikult on neidki lapsi, kes on nii vanematevahelise vägivalla tunnistajad kui ka ise samal ajal kasvatusvägivalla all kannatajad. Uuringud tõendavad, et inimene, kes on vägivaldne oma partneri suhtes, on seda suurema tõenäosusega ka lapse suhtes. Eri uuringute kohaselt 30–50% peredes, kus esineb paarisuhtevägivalla, kannavad otsese vägivalla all ka lapsed. Tõendust on leidnud ka see, et mida jõhkram on vägivald partneri suhtes, seda jõhkram ja raskem on samas peres lapse suhtes toime pandud kasvatusvägivald.

Laste puhul, kes kogevad korraga või vaheldumisi mõlemat vägivallavormi, on tagajärjed ka oluliselt raskemad kui neil, kes on kogenud kas ainult kasvatusvägivalla või on olnud ainult vanematevahelise vägivalla tunnistajaks. Üheselt pole veel selge, kas pikaajaliselt on halvema mõjuga ainult vägivalla otsene või kaudne kogemine lapsena – uuringud on andnud siin erinevaid tulemusi (vt nt Moylan jt 2010).

Õnneks ei avaldu kogetud vägivalla mõjud ühteviisi hullusti kõigil lastel. Probleemi vähendavateks kaitseteguriteks on lapse kõrgem intellektuaalne võimekus, parem sotsiaalmajanduslik staatus ning lapsele kättesaadavate abimeetmete rohkus, samuti on negatiivsed mõjud väiksemad tüdrukute puhul (Stiles 2002).

Vägivalla pikaajalise mõju puhul tuleb tähele panna ka seda, et sageli avalduvad siin vägivalla sooline iseloom ja sotsiaalse õppimise

aspekt. Kasvatuse vägivaldas kasutavad soost olenemata enam-vähem võrdselt mõlemad vanemad. Mõningaid erinevusi võib siin kaasa tuua üle põlvkondade toimuvad muutused soorollides ja vanemluses, mis puudutavad koduste kohustuste hulka ja perele pühendatavat aega.

Teisalt kannatavad paarisuhtevägivalla tõttu rohkem naised ja vägivallatseja on sagedamini mees. Seega on perevägivaldas pealt näinud tüdrukutel ka märksa suurem tõenäosus langeda oma tulevases suhtes vägivalla ohvriks ning poisid kujunevad sagedamini vägivallatsevaks pooleks.

Pealtnägija kui kannatanu

Viimasel kümnendil räägivad spetsialistid üha rohkem sellest, et vägivaldas pealt näinud last tuleb käsitleda kui ohvrit või kannatanut. See väljendab teadlikkust vägivalla mõjudest ja viitab sellele, et niisugust last nähakse abivajava lapsena, kes vajab kiiret toetust.

Ohvriabi korraldajatena oleme kokku puutunud eri valdkondade spetsialistidega ning saame kahjuks tõdeda, et vägivalla tunnistamise kogemuse kohta küsimine on paljudele endiselt tabu. Pole vahet, kas oleme õpetajad, tervishoiu- või lastekaitsetöötajad, politseinikud või kohtunikud – me ei tohi karta avada ebamugavate teemade laegast. Tuleb julgeda lapselt küsida: „Kas sinu kodus on olnud löömist ja haiget tegemist? Kas sa tahaksid sellest rääkida?” ning teda julgustada: „Sa pole selles süüdi, ma saan sind aidata.”

Vägivalla tunnistajaks olemine peaks olema tähtis riskitegur, millega arvestada lapse heaolu hindamisel, tema käitumisprobleemide analüüsil ja ka näiteks hooldusõiguse jagamisel. Seni pole see valdkond saanud piisavat tähelepanu. Kui julgeksime lapsega sellest rääkida, oleks ka perevägivaldas kaudselt kogenud lapses võimalik näha abivajajat ja teda vastavalt kohelda – seada esile lapse

vajadused, näidata tema suhtes mõistmist, austust ja hellust. Paraku on palju näiteid sellest, et last tegelikult koheldakse kui objekti vanematevahelistes vaidlustes või kui ühte tunnistajat kriminaalmenetluses, mis jätab lapse õigused tahaplaanile.

Lapse vägivalla pealtnägija olukorda panemine või jätmine pole Eestis eraldi kuritegu, mis tooks lapsele kaasa kannatanu staatuse, sh õiguse ohvriabiteenustele. Perevägivalla juhtumile reageerides koostab politsei lähisuhtevägivalla infolehe, kuhu märgitakse iga kord ka lapse otsene või kaudne osalus sündmuses. Kui laps on juhtumiga seotud, teavitatakse abivajavast lapsest ka kohaliku omavalitsuse lastekaitset juba mõne päeva jooksul. Kiire, pea kõigest teatavaks tulnud juhtumitest teavitamine on kindlasti üks meie süsteemi tugevusi nagu ka piirkonnapolitsei tehtav juhtumite järelkontroll, mis keskendub enamasti küll täiskasvanud kannatanule.

Vägivallakogemus heaolu hindamisel

Lastekaitse süsteem on kasutusele võtnud lapse abivajaduse ühtse hindamisvahendi. See on lapsekeskne, süsteemne, tõendus põhine ning aitab kaasa koostööle valdkondade vahel ja sarnaste arusaamade kujundamisele. Hindamisvahend juhib tähelepanu lapse vägivallakogemusele vähemalt kolmes lapse heaolu puudutavas aspektis.

Vägivalla mõju all kannatanud laps on suurema tõenäosusega täiskasvanueas ise paarisuhtes kas ohvri või vägivallatseja rollis.

Lapse heaolu hindamise käsiraamat (Sotsiaalkindlustusamet 2017) toob vägivalla pealtnägemise välja kui ühe riskifaktori pere ja pereväliste suhete blokis: „Vägivaldas

pealt näinud laps on samuti vägivalda ohver. Vägivaldses perekonnas üleskasvamine võib ohustada lapse vaimset, füüsilist ja sotsiaalset arengut. Lapsel, kes on vägivalda pealt näinud, on suurem oht ka ise vahetu vägivalda ohvriks langeda juba seetõttu, et viibides samas ruumis, võib ta saada vigastada või olla emotsionaalselt häiritud.”

Kui midagi kommenteerida, siis ehk seda, et vägivaldses perekonnas üles kasvamine kindlasti mitte ainult ei või ohustada last, vaid on pigem erakordne, kui sellega kaasnevad lühi- ja pikaajalised negatiivsed mõjud jäävad avaldumata ehk siis kahjulikku mõju tuleb kindlasti eeldada. Sellisele olukorrale tuleb reageerida kiiresti ja leida lahendus.

Vägivalda pealtnägemist on kirjeldatud ka käsiraamatu tundeelu ja käitumist ning turvalisust puudutavates osades riskitegurite all, näiteks nii: „Laps, kes on peresisesel vägivalda tunnistajaks, võib olla emotsionaalselt kaitsetu. Kui inimene, kes peab lapse elus tekitama turvatunde, hirmutab või ähvardab last või pereliiget vägivaldaga, on lapse jaoks tegemist tõsise traumaatilise kogemusega.”/.../ „Kui laps elab perekonnas, kus esineb täiskasvanute (või teiste pereliikmete) vahel vägivalda, on suur risk, et last ohustab korduv ja süstemaatiline vägivald. Lapsevanem, keda ohustab vägivald, kogeb sageli suurt stressi, mis võib omakorda kutsuda esile lapse suhtes füüsilise või vaimse vägivalda kasutamise.”

Mitmes riigis on lisaks üldistele lapse heaolu hindamise suunistele võetud kasutusele ka abivahendid vägivallakogemuse mõõtmiseks, mõistmiseks ja kirjeldamiseks ning ühtlasi spetsialistide arusaamade ühtlustamiseks ja koostöö tõhustamiseks. Näiteks üks hästitoimiv meetod on Kanadas välja töötatud hindamisvahendi põhjal koostatud Barnardo'se mudel (Healy ja Bell 2005, *Barnardo's Domestic Violence ...* 2013), mida kasutatakse ka Euroopas. Mudel juhib erilist

tähelepanu tööpõhimõtetele vanemate paarisuhtevägivalda puhul. Kõige olulisemad printsiibid vägivallakogemusega (sh ka paarisuhtevägivalda peres) laste toetamisel on Barnardo'se mudeli (samas) kohaselt järgmised:

- kõige tähtsam on lapsi kaitsta
- kaitstes ja toetades mittevägivaldset lapsevanemat kaitstakse ka lapsi
- oluline on meeles pidada, et vägivalda eest vastutab vägivallatseja
- oluline on austada mittevägivaldse lapsevanema õigust juhtida oma elu, riskimata sellega, et lastel tuleb kogeda veel perevägivalda.

Selleks et aru saada, milline on lapse kogetava vägivalda mõju ja ulatus ning otsustada abistamise viiside üle, tuleb tähelepanu pöörata järgmistele asjaoludele (samas):

- vägivalda või väärkohtlemise laad
- vägivallatsejast põhjustatud ohud
- oht elule ja tervisele
- vägivallamustrid ning sunni ja kontrolliga seotud käitumine
- vägivalda mõju kannatanule
- vägivalda mõju lapsele
- vägivalda mõju lapsevanema rollidele
- kuidas on mõjunud varasem abi kannatanust vanemale.

*Tuleb julgeda lapselt küsida:
„Kas sinu kodus on olnud
löömist ja haiget tegemist?
Kas sa tahaksid sellest rääkida?”*

Vägivaldse paarisuhtega peredes elavaid lapsi aitab kaitsta põhimõte: kannatanu kaitsmine on lapse kaitsmine. Töös, mille puhul tuleb lähtuda lapse huvidest ja heaolust (sh hooldusõiguse küsimused) ei saa vanematevahelist vägivalda vaadelda eraldiseisvalt teistest last puudutavatest probleemidest. Tuleb osata

näha seoseid paarisuhtevägivalla ja sellega seonduva lapse otsese või kaudse väärkohtlemise vahel. Oluline on märgata sellest põhjustatud traumasid ja nendega kiiresti tegeleda. Sellised tööpõhimõtted aitavad vähendada perevägivalla ülekandumist järgmisesse põlvkonda.

Kokkuvõte

Vägivallakogemusega lapsi tuleb märgata senisest paremini. Ka siis, kui nende sinikad välja ei paista, peame õppima tõde päevavalgele tooma. See võib tähendada rutiiniseid skriiningküsimusi vanemate suhete iseloomu kohta, mida küsivad näiteks kõik kooliõed,

perearstid või lastekaitstjad ning miks mitte ka õpetajad ja muud lastega töötavad spetsialistid. Alternatiivina võiks olla alust riskipõhiseks skriininguks, mille käigus saaks hinnata, kas lapsel avalduvad perevägivalla tunnustamisega kaasnevad käitumiskeskused või muud probleemid (nt artiklis toodud tabeli pinnalt).

Varajane märkamine võimaldab lõpetada last kahjustava olukorra, ennetada trauma ja halbade mõjude süvenemist. Asjakohane abi on seda tõhusam, mida varem sellega alustada. Alles siis, kui lapse elus esinev vägivald on pinnale toodud, saame last hakata kohtlema ohvri ja abivajajana. **S**

Viidatud allikad

- Anniste, K., Biin, H., Osila, L., Koppel, K., Aaben, L.** (2018). Lapse õiguste ja vanemluse uuring 2018. Uuringu aruanne. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- Healy, J., Bell, M.** (2005). Assessing the risks to children from domestic violence. Findings from two pilot studies using the Barnardo's Domestic Violence Risk Assessment Mode. *Barnardo's Policy and Practice Briefing* No.7. Belfast: Barnardo's. www.barnardos.org.uk/pp_no_7_assessing_the_risks_to_children_from_domestic_violence.pdf. (03.09.2019).
- Lapse heaolu hindamise käsiraamat** (2017). www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Lastekaitse/Noustamisteenused/lapse_heaolu_hindamise_kasiraamat.pdf (03.09.2019).
- Moylan, C. A., Herrenkohl, T. I., Sousa, C., Tajima, E. A., Herrenkohl, R. C., Russo, M. J.** (2010). The Effects of Child Abuse and Exposure to Domestic Violence on Adolescent Internalizing and Externalizing Behavior Problems. *Journal of Family Violence*. 25 (1).
- Stiles, M.** (2002). Witnessing Domestic Violence: The Effect on Children. *American Family Physician*. 66 (11).
- Barnardo's Domestic Violence Risk Identification Matrix** (2013). http://solihullscb.proceduresonline.com/pdfs/dom_viol_risk_ident_matrix.pdf (03.09.2019).

Kinnise lasteasutuse asemel tugevdatud toetuse teenus

Kiira Gornischeff

teenuse juht,
sotsiaalkindlustusameti ohvriabi-
ja ennetusteenuste osakond

Kristi Loide

koordinaator,
sotsiaalkindlustusameti ohvriabi-
ja ennetusteenuste osakond

Kinnise lasteasutuse teenust (edaspidi KLAT) on osutatud pisut üle 1,5 aasta. Nüüd saab teha kokkuvõtteid, vaagida edusamme ja arengukohti. Artiklis vaatleme teenuse praegust korraldust ja uut kontseptsiooni lähemalt. Tutvustame ka teenusel viibinud noorte mõtteid ja ettepanekuid.

Kinnise lasteasutuse teenus loodi alaealistele õigusrikkujatele mõeldud abimeetmete reformi tulemusel, varem täitsid sama funktsiooni peamiselt eri- või kasvatuslike erivajadustega laste koolid. Sotsiaalhoolekandeseaduse § 130² lg 1 kohaselt paigutatakse laps kinnisesse lasteasutusse ainult siis, kui ta käitumine seab ohtu tema elu, tervise või arengu ja/või teiste isikute elu või tervise ning seda ohtu ei saa välistada ühegi vähem piirava abinõuga.

KLATi eesmärki on väga hästi tõlgendatud Riigikohtu Tsiviilkolleegiumi kohtumääruses (2018): meede on asjakohane, kui see aitab tagada lapse heaolu, piirata tema kahjustavat käitumist ja saavutada teenusega taotletud eesmärgid olukorras, kus vähempiiravate abinõude rakendamine ei oleks tulemuslik. Oluline on arvestada ka tagajärgi: KLAT on põhjendatud, kui paigutamata jätmisega kaasneks suurem kahju (*ibid*).

Teenust pakuvad kaks asutust. Maarjamaa Hariduskolleegeiumi kahest õppekeskusest (Emajõe ja Valgejõe) saab seda pea 80 last Tapal ja Kaagveres. AS Hoolekandeteenused tegeleb mõõduka- või raske intellektipuude ja käitumishäirega alaealistega – Rakvere Lille kodu pakub teenust kuuele noorele.

Teenuse korraldus

Seadus ja selle eelnõu seletuskiri* annavad teenusele raamistikku, kuid sisulise töö juhtnõõrid leiab KLATi äsja valminud kontseptsioonist. See visioonidokument annab suunised teenuse kujundamiseks. Teenust võivad pakkuda kõik sobivad asutused, kes on avaldanud selleks soovi. Kontseptsioonist leiavad huvilised teavet, mis põhimõtetele peab teenus vastama, et sotsiaalkindlustusamet seda abivajajatele nende käest ostaks.

Lapsi suunatakse teenusele kolmel moel: sotsiaalhoolekandeseaduse (SHS § 130¹⁻⁵),

* Sotsiaalhoolekande seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus 360 SE.

kriminaalmenetluse seaduse (KrMS § 131 lg 3²) või karistusseadustiku (KarS § 87) alusel. Kõigil kolmel juhul teeb otsuse kohtunik, sest kinnine lasteasutus tähendab lapse (liikumise) vabaduse piiramist ning see on äärmuslik sekkumismeede, mille vajalikkus peab olema põhjalikult läbi kaalutud. Kõiki osalisi ära kuulanud kohtuniku kaalutletud otsus tagab kindluse, et vabaduse piiramine tõepoolest teenib lapse huve ning ükski muu meede sama tulemust ei anna. Sotsiaalhoolekandeseadus nõuab täiendavalt ka sotsiaalkindlustusameti arvamust, et kohtunik saaks kujundada veelgi põhjendatuma otsuse.

Kas kinnine või tugevdatud toetusega asutus

KLATi eelkäijatesse ehk kasvatuslikesse erikoolidesse suhtutakse siiani sageli eelarvamusega. Veel alles hiljuti töid ka uuringud välja lubamatuid tegevusi kinniste uste taga (vt nt Aaben jt 2018, varasematest Riigikontroll 2010).

Nüüdseks on elukeskkond lasteasutustes ja lastega töötamise filosoofia palju muutunud. Mõttemaailma muutumisele aitavad kaasa tänapäevane lastekaitse liikumine, taastava õiguse põhimõtte viimaste aastakümnetega kujunenud parimate praktikate rakendamine. Teenusele suunatud noored vajavad väiksemaid grupe, aktiivset ja mõistvat personali, inimesi, kes saavad nendega individuaalselt töötada. Noorte abivajadus on mitmetahuline, nad vajavad ka sotsiaalpedagoogide, psühholoogide, (pere)terapeutide jt spetsialistide tähelepanu.

Noored KLATist ja erikoolist

Novembris 2018 ja juunis 2019 intervjuerisime rohkem kui 20 noort vanuses 12–17 eluaastat. Nad jagasid oma mõtteid ja kogemusi nii uue KLATi kui ka varasema erikooli kohta. Fookusgruppiintervjuud olid poolstruktureeritud vormis, laste mõtted

salvestati ja transkribeeriti. Kõiki andmeid kasutatakse anonüümselt.

Lapsed töid intervjuudes välja, et nad hindavad kindlat päevakava ja struktureeritud lähenemist. Nad märkavad, kui kavandatud tegevused ära jäävad või neid muudetakse. Lapsed sooviksid osaleda oma elu korraldamises senisest rohkem. Neil on ärgas õiglustunne, ebaõiglust tunnetavad nad väga hästi. Kui ühel lapsel on väliselt suuremad õigused, tähendab see nende jaoks ebaõiglust.

Vestlustes töid lapsed välja, et neid riivavad erinevad reeglid grupimajades (nt erinev telefoni kasutamise ja öörahu aeg). Seetõttu on oluline lastele kõiki otsuseid väga hästi selgitada.

Teenusel viibides on laste päevad sisustatud varasemast paremini, keskendutakse sotsiaalsete oskuste arendamisele, fookuses on koostöö lapse võrgustikuga, eelkõige tema pere ja lähedastega ning kooliga. Lapsed on vaba aja veetmise kohta öelnud, et kuigi neile meeldivad pakutavad tegevused, jääb vajaka vaheldusest: „*Korvpalli on tore mängida küll, kuid ma ei tahaks seda iga päev teha.*”

Noored hindavad kindlat päevakava ja struktureeritud lähenemist.

KLATi eesmärk ei ole last kinni hoida, veel vähem teda karistada ja ühiskonnast isoleerida. Suletud ust on vaja siis, kui on reaalne oht, et muidu laps põgeneb ning võib ära olles korda saata midagi, mis halvendab tema olukorda veelgi.

Pidev viibimine suletud ja kontrollitud keskkonnas ei valmista noort mitte kuidagi ette selleks, kuidas ta teenuselt lahkudes oma kodukohas hakkama saab. Seepärast on teenuse eesmärk pakkuda noorele toetust enam, kui pakkus tema senine elukeskkond ning õpetada oma eluga hakkama saama. Nii noorel kui ka

tema perel (sh asenduskodu perel) on tarvis töötada oma seniste mõtte- ja käitumismustritega. See ei ole lihtne ning seepärast ongi vaja, et noor tunneks end turvaliselt, kui ta oma sisemise maailmaga tööle hakkab. Edaspidi lähtutakse last aidates veelgi enam kognitiiv-käitumuslikust lähenemisest: õpitakse oma tunnete kontrollimist, rahunemistehnikaid ja probleemide lahendamist.

Teenust saavate laste kirjeldus

Praegu saavad teenust väga erinevate probleemidega lapsed. Väga ilmekalt kirjeldab sellist tuge vajavat last Erik Larsen oma raamatus „Miljööteraapia laste ja noortega” (2016): „Asutusse jõudnud laste ja noorte probleem ei ole nende käitumine, neil ei ole käitumisprobleemi. Neil on lihtsalt keeruline toime tulla iseenda ja sotsiaalsete oludega enda ümber.”

KLATi taotlustes tuuakse peamiste teenusevajaduse põhjustena kõige sagedamini selliseid püsivaid ja koosinevaid probleeme, nagu koolikohustuse mittetäitmine, oma elukohas mitteviibimine, kokkupuuted politseiga (nt alkoholi tarvitamise või elukohast lahkumise tõttu). Kui laps ei ole toime pannud õigusrikkumisi, võib teenusevajadus olla põhjustatud tema vaimse tervisega seotud probleemidest (nt psühhiaatrilised häired, ravimite mittemanustamine) või ennast kahjustavast käitumisest, alates meelemürkide (tubakas, alkohol) tarvitamisest kuni enesevigastamiseni. Sagedasemad õigusrikkumised on vägivaldne käitumine ja vargused.

Pea kõik lapsed on varem olnud nii lastekaitse- kui ka õiguskaitseorganite vaateväljas, neil oli keeruline elu, kus esines hooletusse jätmist, mittemõistmist, aga ka ebaõiget lähenemist pere või ametnike poolt (hoolimatusest ülereageerimiseni).

Erisuguste probleemidega lapsi ei saa hästi ühe katuse all aidata, seepärast tahame üle

Eesti asutada väiksemaid üksusi, mis pakuksid individuaalset lähenemist erinevate vajadustega lastele. Praegu ongi suurimaks mureks teenusepakujate suutmatust vastata kõigi teenust vajavate laste vajadustele. Väga tore, kui ka KOVID oleksid valmis looma ravi- või teraapiakodusid, kus saaks reageerida lapse vajadustele paindlikumalt.

Organisatsioon kui terapeut

Lapsed ise on välja toonud, et oskavad hinnata, kui nende päevad on struktureeritud, neil on koolitunnid, soe tuba ja koht täis ning neid ümbritsevad hoolivad täiskasvanud. Mõni laps ei ole enne KLATi pidevalt sooja toitu saanudki ega maganud puhaste linade vahel. Paljud kogevad alles teenusel olles esimest korda normaalseid suhteid ja õpivad suhtlema nii omaelaliste kui ka nende heaks töötavate täiskasvanutega. Ideaalses asutuses on kõik selle liikmed lastele ja noortele oma käitumise ja suhtumisega eeskujuks, toetades neid keerukal teekonnal. Teraapiliselt mõjub ka hea, kodu moodi loomulik elukeskkond – lapsed hoiavad oma toad korras ja õpivad argieluuskusi, näiteks ise kokates. Eluliste oskuste omandamine on väga tähtis ja peaks olema edaspidi veelgi rohkem osa teenusest. Olulisemaks peab kujunema ka tõhus meeskonnatöö. Selle eelduseks on järjepidevad juhtumiarutelud, info kiire liikumine, tagasiside lastelt ja töötajatelt, usalduslikud suhted. Väga tähtsad on ka töötajate pädevus ja hoiakud. Kavas on koostada koos ülikoolidega selleks sobiv baaskoolituse moodul. Korrakindel väljaõpe tagaks kvaliteetse teenuse.

Haridus ja vaba aeg

Tagasisidet andnud lapsed pidasid haridust oluliseks ja vajalikuks. Loomulikult oli ka noori, kes arvasid, et mida rohkem on tundides filmide vaatamist, seda parem. Kuid põhikooli lõpetajad nägid väga selgelt seost oma

õpingute ja tuleviku vahel. Nad said aru, et paremat tulevikku soovides tuleb pingutada juba praegu. Noored hindasid väga kõrgelt oma õpetajate kannatlikkust – kui õpetaja on valmis sama asja selgitama mitu korda, tooma eri näited, rääkima vajaduse korral aeglaselt. Kiideti, et õpetajad huvituvad nende hingeelust ning on mõistvad ja toetavad, kui noorel on keerulisem periood, mis segab õppetööle keskendumist. Tihti täpsustuvadki laste diagnoosid ja hariduslikud erivajadused just kinnise lasteasutuse teenusel.

Eestis kinniste lasteasutuste (sh Tallinna Laste Turvakeskus, Viru Vangla noorteüksus) sotsiaalset kliimat uurinud Peer van der Helm (Salla 2016, 20–24) tõi oma raportis välja, et kuigi hariduse omandamine on neis asutustes heal tasemel ja oluline, ei ole see ainutähtis valdkond, mida noore teenusel olles arendada. Väga olulised on ka head sotsiaalsed oskused (nt võime oma emotsioone väljendada ühiskonnas heaks kiidetud moel), enesekontroll jms. (Salla 2016, 20–24).

KLATi kontseptsiooni kohaselt soovime teenust arendada nii, et lapsel oleks võimalik valida, mis valdkonnaga ta soovib kõigepealt tegeleda. Taoline lähenemine toetab lapse huvide ja soovide arvesse võtmist, laps osaleb rohkem oma elu korraldamisel. Selliste laste puhul tasub kaaluda mitteformaalse hariduse ja programmide pakkumist (nt õppimine tegevuse kaudu), kui laps kas ei ole harjunud kogu koolipäeva keskendumult töötama või on tal jäänud hariduses lüngad, mis ei luba õppida traditsioonilisel moel.

Tugisüsteem lapse elukohas

Lapse teenusel viibimise ajal on väga oluline ka see töö, mida tehakse kohas, kus ta hiljem elama hakkab. Kui noor on aasta aega viibinud KLATil, kuid tema kodukeskkonnas muudatusi ei tehta, ei ole mõeldav, et koju naastes hakkab noor käituma uut moodi.

Muudatused, mis koduses keskkonnas tuleb ellu viia, on erinevad (nt lapse hooldajad vajavad vanemlike oskuste arendamist, kooli personal vajab mentorlust). Tuleb mõelda, kuidas just selle noore eripäradega arvestada, et ta nt suudaks viibida terve päeva koos omaealistega koolitundides. Mõnikord, näiteks kui noor on kogukonnas pannud toime õigusrikkumisi, võib vaja minna ka lepitusteenust, mis aitaks noorel naasta kogukonda. Laps vajab, et tema kodune tugisüsteem (olulised täiskasvanud, kellega ta iga päev kokku puutub, st vanemad või õpetajad) oleksid tema koju naasmiseks valmis ja ta oleks ka koju oodatud. Kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja on siin võtmeisik ja see ei ole kerge töö. Mõnikord ei soovi pere

Tavakeskkonnas toimetulekut saab õppida ainult tavakeskkonnas.

ise abi vastu võtta, teine kord on omavalitsusel vähe ressursse või kogemusi sellise olukorra lahendamiseks. Keeruline on ka siis, kui laps elas varem asenduskodus ning seal ollakse vastu tema koju naasmisele. Need reaktsioonid on mõistetavad. Iga vanemliku hooleta olnud laps on traumeeritud laps, seetõttu on asenduskodu töötajate koormus nendega tegeledes suur. Kõik asendushooldusel olevad lapsed vajavad emale/isale/kasvatajale lisaks teraapiat ja eri väljaõppega tugipersonali. Eelkõige on aga tarvis mõistlikku ja kannatlikku suhtumist.

Riik peab välja arendama toimiva ja kättesaadava jätkutoe süsteemi. Noored tõid välja, et tunnevad puudust mentorist/tugiisikust, kes aitaksid neil nii teenuse ajal kui ka pärast sealt lahkumist oma emotsioonide, ahvatluste ja probleemidega toime tulla. Kõige enam oleks abi sarnase kogemusega mentorist/tugiisikust. Teenuselt lahkunud noorega on vaja võrgustikutööd jätkates kontakte hoida.

Suhted lähedastega on lapsele tähtsad. Kui uurisime, mis reeglit nad koolidirektorina ise kõige esimesena muudaksid, töid peaaegu kõik noored välja telefoni kasutusaja ning nad ei mõeldud nutiseadmega mängimist. Noored rääkisid, et nad soovivad rohkem perega suhelda, kuid piiratud vaba aja tõttu peavad nad valima, kas kasutada seda eakaaslaste või perega suhtlemiseks. Vestlustest kumas läbi, et noored on väga arukad ja kriitilised enda ümber toimuva suhtes, nad mõistavad, kui nende perekond ei ole ideaalne. Pereteraapias (nt MDFT) käinud lapsed on kiitnud sealt saadud tuge, tänu sellele on peresuhted paranenud. Kuid kui perekond ei tule toime (nt vanematel on probleeme, mille tõttu nad ei soovi või ei suuda vanemakohustusi täita), siis peaksid ametnikud sekkuma otsustavamalt, sest lapsed on ise rõhutanud, et nad vajavad stabiilsust. Suhted perega ei pea seetõttu katkema, kuid teenusel viibival noorel on kõige rohkem vaja turvalist keskkonda. Teisiti see ei ole lihtsalt mõeldav. Üheks lahenduseks sobib ehk see, kui toimetulekuraskustega perest pärit laps liigub teenuselt lahkudes kõigepealt riigi toel toimivasse noortekodusse, kus ta saab rahulikult elada, õppida ja keskenduda heade suhete loomisele.

Kuigi kohtuotsusega suunatakse teenusele laps, on KLATi puhul alati kliendiks laps koos oma perekonnaga. Töö nii lapse kui ka tema perega peab algama kohe, sest teenuselt lahkumise etapis sellega alustada on hilja. Vanemad vajavad mentorlust – hea, kui nad saavad nõustamist ja tuge sarnase kogemusega inimestelt.

Jätkutugi teenuselt lahkujale

KLATi juures ametlikku jätkutuge praegu ei ole, sest riiklikult teenuselt lahkunud last toetab edasi tema elukohajärgne KOV. See toetus on piirkonniti väga erinev, vaja on süsteemsemat, kindla struktuuriga jätkutoe programmi, mis oleks ka osa kinnise lasteasutuse teenusest.

Oluline on teadvustada, et teenusele jõudnud laste probleemid ei tekkinud üleöö. Seetõttu ei saa ka loota, et nende asjad laabuvad kohe – taastumiseni võib kuluda aastaid. Toimetulekut väljaspool asutust saab kõige paremini õppida just tavakeskkonnas, seetõttu peaks KLAT edaspidi tähendama aina vähem lapse vabaduse piiramist ning aina rohkem tema intensiivset toetamist nii, et tema vabadus järk-järgult suureneks ja teenus toetaks tavakeskkonda naasmist. **S**

KLATi uue kontseptsiooniga saab tutvuda sotsiaalkindlustusameti veebilehel www.sotsiaalkindlustusamet.ee -> lapsed ja pered -> kinnise lasteasutuse teenus.

Viidatud allikad

- Aaben, L., Salla, J., Markina, A.** (2018). Tõsiste käitumisprobleemidega lastele suunatud teenuste analüüs. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- Larsen, E.** (2016). Miljööteraapia laste ja noortega: organisatsioon kui terapeüt. Tallinn: Menu Meedia.
- Riigikohtu tsiviilkolleegium** (2018). Kohtumäärus nr 2-18-5333/60. www.riigiteataja.ee/kohtulahendid/fail.html?fid=239272080 (21.08.2019).
- Riigikontroll** (2010). Erikoolide ja alaealiste komisjonide järelaudit.
- Sotsiaalboolekande seadus.** RT I, 30.12.2015, 5; RT I, 28.12.2017, 66. www.riigikontroll.ee/tabid/206/Audit/2163/Area/1/language/et-EE/Default.aspx. (21.08.2019).
- Salla, J.** (2016). Väljast suletud, seest avatud: retsidiivuse vähendamine noortele mõeldud kinniste asutuste abil. *Sotsiaaltöö* 3, 20–24.

Integreeritud teenused – kellele ja milleks?

Alice Juurik

sotsiaalkindlustusamet

Nele Labi

SA Innove Rajaleidja

Gabriela Rooso

sotsiaalministeerium

Piret Liba

haridus- ja teadusministeerium

Sotsiaalministeerium, haridus- ja teadusministeerium, SA Innove ning sotsiaalkindlustusamet alustasid koostööd, et puudega laps ja tema pere jõuaksid vajalike teenusteni kiiresti ja mugavalt. Koos omavalitsustega katsetatakse lahendust, kus eri valdkondade hindamised tehakse koos, et lapsevanemad ei peaks pöörduma mitme asutuse poole ning teenused tagatakse lapse peamises viibimiskohas, näiteks lasteaias, koolis või kodus.

Iga laps on eriline. Kui laps vajab oma eripära tõttu perelt ja asjatundjatelt lisatuge, tuleb seda märgata võimalikult vara. Abivajaduse märkamisel ja toe pakkumisel on kõige suurem roll vanematel, kuid väga olulised on ka perearstid, lapsehoidjad, õpetajad jt spetsialistid. Vajalikku tuge on tarvis pakkuda võimalikult kiiresti. Erivajadustega laste vanematel on aga sageli raske abi leida, sest asjaajamine on keeruline ja teenused killustunud, jagunedes tervishoiu-, haridus- ja sotsiaalvaldkonna ning riigi ja kohaliku omavalitsuse (edaspidi KOV) tasandi vahel. Kuidas korraldada eri valdkondade ja asutuste koostööd nii, et laps ning pere saaksid abi kiiremini ja lihtsamalt?

Takistused teenuste korralduses

Erinevatel kohtumistel on lapsevanemad, teenuseosutajad ning eri ametiasutused toonud välja mitmeid olulisi probleeme, mis takistavad teenuste sujuvat korraldust. Neile nõrkadele külgedele on viidanud ka

Eesti Rakendusuringute Keskus Centar, kes korraldas 2017. aastal puudega lastega perede toimetuleku ja vajaduste uuringu. Neli meie hinnangul kõige olulisemat probleemi on järgmised.

1. Vajaliku toe saamiseks tuleb perel läbida eri valdkondades korraldatavaid hindamisi. Nt sotsiaalvaldkonnas on teenuste saamise eelduseks enamasti puude raskusaste ja rehabilitatsiooniplaan, hariduses aga koolivälise nõustamismeeskonna soovitus tõhustatud või eritoe rakendamiseks. Valdkonnniti korraldavad hindamisi sarnastest spetsialistidest koosnevad meeskonnad, kuid hindamistulemused on vaid oma valdkonna kesksed. See raiskab tugispetsialistide niigi piiratud aega ja on koormav ka riigile.
2. Mõnel juhul hinnatakse lapse vajadusi samas asutuses, kus hiljem osutatakse vajalikke teenuseid. See paneb hindaja-teenuseosutaja keerulisse olukorda: lapsele tuleb koostada kõiki vajalikke teenuseid

hõlmav tegevuskava ja seda teadmisega, et tegelikult ei suuda asutus kõike seda pakkuda, sest ei jätku spetsialiste vm ressursse. Sellises olukorras on keeruline veenda vanemaid ning koostööpartnereid ja kontrolliasutusi, et koostatud plaan on erapooletu, lähtub lapse vajadustest ning pakub talle parimad võimalused arenguks ja õnnestumiseks.

3. Ühe valdkonna kaupa hindamine on ajamahukas, seetõttu jõuavad teenused lapseni alles pika aja möödudes, kuigi on teada, et pea kõigi teenuste mõju on suurem, kui alustada varakult.
4. Teenuseid ei pakuta kooskõlas lapse vajadustega. Vanemad on sunnitud taotlema teenuseid eri süsteemidest, kuigi need kattuvad, sest väikese mahu tõttu ei ole vaid ühe valdkonna tugi piisav. Näiteks on logopeedi ja psühholoogi teenust võimalik saada nii sotsiaal-, haridus- kui ka tervishoiu valdkonnast.

Teekond teenusteni on pikk

Kui peres on puudega laps, kel on lisaks terviseprobleemidele raskusi ka kooli jõudmise ja õppimisega, peab tema vanem suhtlema tõenäoliselt mitme ametiasutusega.

- Kui kooli igapäevased tugimeetmed ei aita õpiraskustega last piisavalt, tuleb vanemal üldiselt pöörduda Rajaleidja keskusesse, kus hinnatakse lapse raskusi, antakse soovitusid õppe kohandamiseks ja määratakse täiendavad tugiteenused ning nende maht ja sisu.
- Puude raskusastme määramiseks peab vanem esitama taotluse sotsiaalkindlustusametile, enne seda tuleb käia aga arsti vastuvõtul.
- Rehabilitatsiooniteenuste saamiseks peab vanem valima välja mõne vajalikku teenust osutava meeskonna ja kooskõlas asutuse töökorraga käima lapsega

hindamistel, mille alusel koostatakse rehabilitatsiooniplaan.

- Kooli jõudmiseks vajaliku kohandatud transpordi või näiteks tugiisiku saamiseks tuleb vanemal pöörduda KOVi poole, kus taas hinnatakse lapse abivajadust.

Kehtiva korra kohaselt tuleb abi saamiseks läbida kõik nimetatud instantsid, iga asutus teeb oma hindamised, et olla kindel tehtud otsuses. Soovivad ju kõik pakkuda lapsele parimat lahendust.

Vajalikku tuge on tarvis pakkuda võimalikult kiiresti.

Sotsiaalministeerium, haridus- ja teadusministeerium, SA Innove ning sotsiaalkindlustusamet alustasid 2018. aasta maikuu koostööd, et kujundada lapse ja pere teekond vajaliku teenuseni mugavamaks. Soovitakse jõuda lahenduseni, kus:

- eri valdkondade hindamised tehakse koos, et lapsevanem ei peaks pöörduma mitme asutuse poole
- teenused tagatakse lapse peamises viibimiskohas, st lasteaias, koolis või kodus.

Viljandi näide

Eelmise aasta lõpus prooviti Viljandis omavalitsuse, Rajaleidja keskuse ja rehabilitatsioonimeeskonna koostööd korraldada nii, et laps ja pere saaksid abi ühest kohast ning kiiremini ja lihtsamini. Lepiti kokku, et kui vanem pöördub mõnda asutusse ja tema lapse puhul on ilmselge, et ta vajab mitme osapoole tuge, siis kaasatakse korraga lapsega tegelema kõik asutused.

Ühel päeval pöörduski Rajaleidja keskusesse Viljandi pere, kelle puhul oli lapse keeruline abivajadus kohe selge. Lepiti kokku

Pilootprojekti osalejad

Sotsiaalkindlustusamet korraldas konkursi, et leida kohalikud omavalitsused uutmoodi lähenemise katsetamiseks. Konkursi tulemusel alustasid juunis integreeritud teenuste mudeli ja lapse abivajaduse välja selgitamise töövahendi piloteerimisega Saaremaa Vallavalitsus (partnerid: Kallamäe Kool, SA Kuressaare Haigla, Kuressaare Perekodu); Võru Vallavalitsus koos Kambja Vallavalitsusega (partnerid: OÜ Varajase Kaasamise Keskus, SA Tartu Ülikooli Kliinikum, Dr Aune OÜ); Kuusalu Vallavalitsus (partnerid: MTÜ Papaver, OÜ Kuusalu Tervisekeskus); Tartu Linnavalitsus (partnerid: SA Agrenska Fond, SA Tartu Ülikooli Kliinikum); Haapsalu Linnavalitsus (partnerid: MTÜ Papaver, TÜ Haapsalu Pearingst Helle Saarsoo); Rakvere Vallavalitsus (partnerid: MTÜ Lumi Teraapia, Sõmeru Pearingstikeskus, Sõmeru Lasteaed, OÜ Rakvere Laste Tervisekeskus) ning Väike-Maarja Vallavalitsus (partnerid: MTÜ Virumaa Tugiteenused). Kohalikele omavalitustele on toeks piirkondlikud Rajaleidja keskused.

ühine hindamisaeg. Lisaks vanemale ja lapsele tulid sel päeval Rajaleidja keskusesse rehabilitatsioonimeeskonna sotsiaaltöötaja, tegevusterapeut, füsioterapeut ja linna lastekaitsetöötaja. Esialgu muretseti, ega nii palju inimesi ühe päeva jooksul last ära ei väsita, ent hoolega läbi mõeldes leiti mõistlik järjestus. Vahepeal oli vanem ühe ja laps teise spetsialisti juures kõrvaltoas. Hindamised lõpetas ühine ümarlaud, arutati tulemusi ja lepiti vanemaga kokku tegevuskava. Kõik asutused said vajaliku sisendi teenuste ja toe määramiseks. Lapsele toe saamiseks tarvilikud toimingud sai vanem tehtud ühekorraga.

Päev oli küll pikk ja spetsialistidel oli palju planeerimist, ent kõik asjaosalised mõistsid, et selline lahendus on kiirem ning kliendi jaoks palju mõistlikum.

Integreeritud teenuste pilootprojekt

Arutelud ja Viljandi kogemus panid aluse erivajadustega laste pilootprojektile, et testida töökorralduse mudeleid, kus toe tagamisel on tähtsaim ülesanne KOViil. KOVi juhtumikorraldaja:

- koordineerib abi- ja toetusvajaduse välja selgitamist

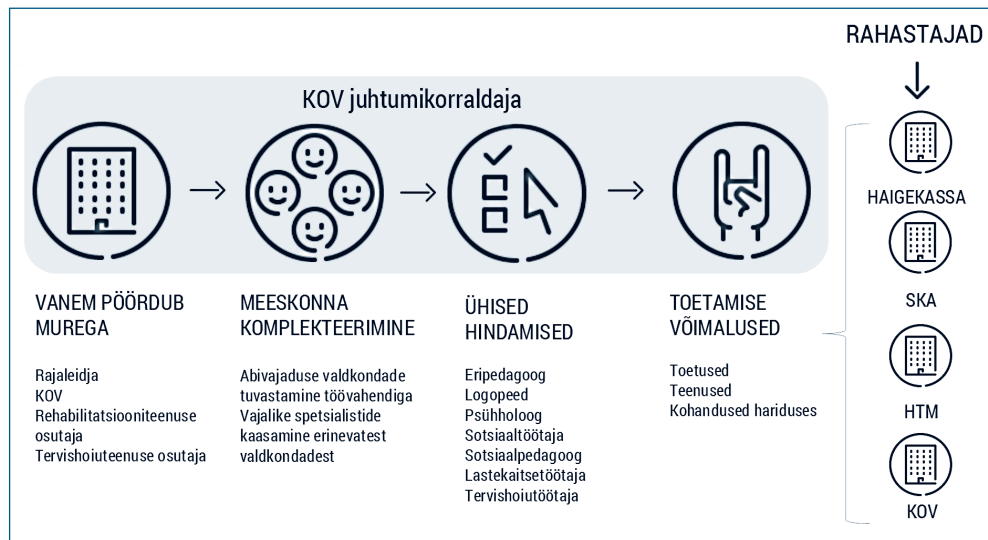
- koordineerib meeskonna komplekteerimist kooskõlas sellega, mis valdkondades on lapsel tuge vaja
- koordineerib vajaduste hindamise tegevusi, on kontaktiks kõigile osalistele
- korraldab toe lapse igapäevases keskkonnas – haridusasutuses või koduõppel olevale lapsele kodus.

Osalevates KOVides on eesmärgiks luua uus töökorraldus, et laps ja pere saaksid võimalikult sujuvalt vajaliku toe, kavas on jagada kogemusi ka teiste omavalitsusega. Lisaks testitakse lapse abivajaduse välja selgitamise töövahendit, mis aitab juhtumikorraldajal paremini mõista, millistes valdkondades on tuge vaja ning milliseid spetsialiste on hindamisse vaja kaasata.

Projektist saadav info on sisendiks erivajadustega laste integreeritud teenuste mudeli koostamisel. Ettepanekud esitatakse valitsusele veebruaris 2020.

Sama raha eest rohkem tuge

Sageli arvatakse, et asjaosalised ei tohi infot vahetada, sest seda ei luba andmekaitse. Tegelikult on infot võimalik vahetada, kui seda näeb ette seadus. Koostöö tegemiseks

Joonis 1. Integreeritud teenuste mudel 2019, „Üks uks“

lapse heaolu tagamisel ei ole ühtegi seaduslikku takistust, sest sotsiaalhoolekande seadus (§ 9) kohustab rakendama võrgustikutööd, kui laps vajab pikaajalist tuge, mis hõlmab mitme asutuse koostööd abi andmisel.

Koostöö tegemiseks lapse heaolu tagamisel ei ole ühtegi seaduslikku takistust.

Lastekaitse seadus kohustab tegema ka valdkondadevahelist koostööd, et tagada lapse heaolu (§ 8). Kõik otsused tuleb teha lapse huvides (§ 21). Kui on võimalik mõne teise valdkonna spetsialistilt saada lapse olukorra kohta olulist infot ilma topelthindamist tegemata ja kui raha saaks selle asemel suunata lapsele vajalike teenuste osutamisele, siis tuleks seda ka teha.

Headest arstidest, eripedagoogidest, psühholoogidest, logopeedidest ja terapeutidest on Eestis puudus. Kui nad kõik kulutavad mingi osa oma tööajast hindamistele, siis selle võrra vähem jääb neil aega teenuste osutamiseks. Maksumaksjatena tasume hindamiste eest topelt, kuigi hindamine üksi ei tee ühegi lapse olukorda paremaks, teda toetavad ikka hindamise põhjal tehtud muudatused ja osutatavad teenused.

Seega loodame, et aina rohkem asjaosalisi hakkab end nägema ühise meeskonnana, et hinnata erivajadustega laste ja nende perede toetamise vajadust, kavandada vastavat tuge, seda rahastada ja ellu viia. Valdkondadevahelise koostööga kaotaksime topelthindamised, hoiaksime kokku aega ja raha, lapsed saaksid kiiremini teenuseid kasutada ning vajalikku tuge saaks rohkem pakkuda. **S**

Raske ja sügava puudega lastele suunatud tugiisiku- ja lapsehoiuteenus

Kadri Arumetsa, MA

Puudega laste suure arvu tõttu on vajadust tugiisiku- ja lapsehoiuteenuse järele üha enam. Euroopa Sotsiaalfondi rahastuse toel pakutakse lisaabi kohalikele omavalitsustele tugiisiku- ja lapsehoiuteenuse pakkumiseks üsna suures mahus, siiski on nõudlus suurem kui pakkumine: sobivaid tugiisikuid napib ning teenused ei ole abivajajatele alati kättesaadavad. Seda kinnitas ka artikli aluseks olev uurimus¹: süsteemi tuleks analüüsida, vajaduse korral leida ka alternatiivsed lapse toetamise võimalused, samuti parandada koostööd valdkondade vahel.

Laste õigustest või puudega inimeste õigustest rääkides kiputakse sageli unustama puudega lapsi. Eesti puuetega inimeste koda (2018) toob oma variraportis välja, et kuigi Eesti õigusaktid on üldiselt kooskõlas ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooniga, kogevad puudega lapsed siiski puudulikku kaitset diskrimineerimise eest, vähest kaasamist ja abi ning piiratud juurdepääsu haridusele. Kuigi lapse õiguste konventsioon võtab puudega lapsed erilise kaitse alla, kogevad nad diskrimineerimist pea kõigis riikides (Lansdown 2014).

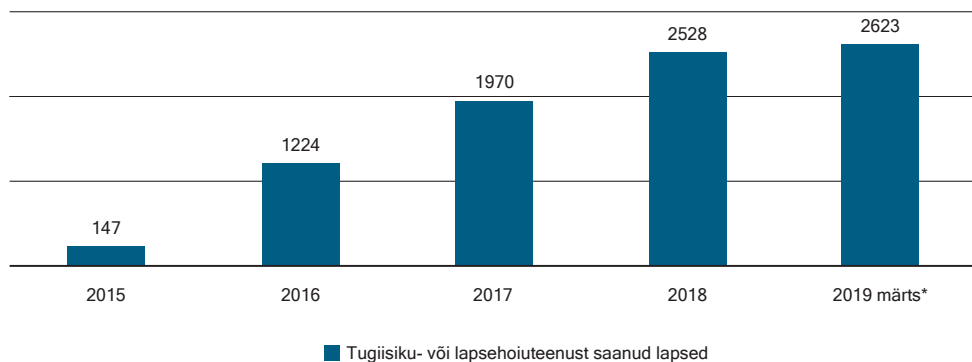
Lastele kaitset, vanematele toetust

Vanemad, kelle lapsel tuvastatakse puue, vajavad toetust, mida võib pakkuda mitmel moel. Emotsionaalne tugi ja info puude ning

võimalike teenuste kohta on vanematele väga oluliseks abiks (Smith jt 2006). Kõik pered ei ole ühesugused, peredel on väga erinev suutlikkus tulla toime oma pereliikmete igapäevaste vajaduste ja stressiga, see aga mõjutab lapse heaolu ning tulevikuväljavaateid (Reichman jt 2008). Tugiisiku- ja lapsehoiuteenus on üks võimalustest, millega toetada puudega lapsi ja nende peresid ning vähendada ebavõrdset olukorda.

Aastatel 2007–2018 puudega laste arv Eestis peaaegu kahekordistus, ja seetõttu on kasvanud ka laste arv, kes vajavad ning kasutavad tugiisiku- ja lapsehoiuteenust. 2018. aasta lõpu seisuga elas Eestis 13 011 kuni 18aastast puudega last, mis on 5,8% laste koguarvust. 4404 last olid keskmise, 7801 raske ja 806 sügava puudega. Sel aastal

¹ Sel kevadel Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitstud magistritöö „Raske ja sügava puudega lastele suunatud tugiteenused: teenuste vajadus, kättesaadavus ja probleemid teenuste osutamisel”, juhendaja Marju Medar.

* andmed 31.03 seisuga

Joonis 1. ESF projektist tugiisiku- või lapsehoiuteenust saanud laste arv (2015–2019)

ALLIKAS: SOTSIAALKINDLUSTUSAMET

on puuetega laste arv veidi vähenenud². Puudega laste arvu suurenemise ühe võimaliku põhjusena on toodud välja, et kasvanud on vanemate teadlikus asjaolust, et puue annab ligipääsu mõnele teenusele – seetõttu võidakse lapsele puuet sagedamini taotleda. (Kallaste jt 2017). Puudega laste arvu kasv survestab sotsiaalsüsteemi ja seetõttu on tarvis analüüsida pakutavate teenuste korraldust. Praegust süsteemi toetab viimastel aastatel suurel määral Euroopa Sotsiaalfond. Veel pole teada, kas ja mis mahus suudaksid riik või kohalikud omavalitsused praeguse rahastuse üle võtta ning kas see oleks ka mõistlik ja toetaks kõige paremini laste huvisid.

ESFi oluline tugi

Tugiisiku- ja lapsehoiuteenus on sotsiaalhoolekande seaduse kohaselt kohaliku omavalitsuse üksuse korraldada. Omavalitsused pakuvad neid teenuseid nii oma eelarvest kui ka riigieelarvest tasandus- ja toetusfondi kaudu eraldatud raha eest. 2020. aasta lõpuni aitab mõlemat teenust pakkuda ja arendada ka sotsiaalkindlustusamet Euroopa Sotsiaalfondi meetme „Tööturul

osalemist toetavad hoolekandeteenused” raames elluviidava projekti „Puudega laste tugiteenuste arendamine ja pakkumine ning töö- ja pereelu ühildamise soodustamine” kaudu. See lubab pakkuda teenuseid senisest oluliselt suuremale arvule peredele, et vähendada vanemate hoolduskoormust ja takistusi tööhõives osalemiseks. Aastatel 2015–2018 on ESFi toel pakutud tugiisiku-, lapsehoiu- ja transporditeenust 16 147 000 euro eest. Toetust on saanud 2528 raske või sügava puudega last (Sotsiaalkindlustusamet 2019, vt ka joonis 1).

Sotsiaalministeeriumi tellimisel korraldati 2017. aastal puudega lastega leibkondade seas uuring, küsitledes 1904 nende eest peamiselt hoolitsevat isikut.

Selgus, et 34–40% vanematest vajavad lisaabi lapse eest hoolitsemisel, see vajadus on seotud puude raskusastmega. Kõige enam abi vajavad sügava puudega laste vanemad. Vanemate hinnangul vajab 38–43% lastest tugiisikuteenust ja 25–29% hoiuteenust. Enam kui pool neist, kes teenuseid vajasisid, ei saanud neid kas üldse või piisavas mahus. (Kallaste jt 2017).

² Andmed sotsiaalkindlustusametist vastusena 14.05.2019 päringule.

Uurimuse eesmärk

Puudega laste suur arv, kasvav nõudlus tugisiiku- ja lapsehoiuteenuse järele ning lähiaastatel toimuvad muudatused raske ja sügava puudega lastele suunatud tugiteenuste rahastamisel ja osutamisel olidki põhjused, miks uurisin oma magistritöös puudega laste tugisüsteemi toimimist ja toetavate teenuste kättesaadavust.

Uurimistöö (Arumetsa 2019) eesmärk oli analüüsida raske ja sügava puudega lastele suunatud tugisiiku- ja lapsehoiuteenuse vajadust, kättesaadavust ja kaasnevaid probleeme Tallinna linnas. Uurimus on tehtud Tallinna näitel, sest suurem teenuse kasutajate hulk võimaldas teha laiemaid järeldusi tugisiiku- ja lapsehoiuteenuse kohta.

Emotsionaalne tugi ja info puude ning võimalike teenuste kohta on vanematele väga oluline abi.

Valimisse kuulusid nii riigi kui ka linna sotsiaal- ja hardusvaldkonna spetsialistid, kes puutuvad kokku nende teenuste hindamise, pakkumise ja korraldamisega.

Uurimistöö tulemused aitavad paremini mõista ja hinnata tugisiiku- ja lapsehoiuteenuse vajadust ning kavandada nende osutamist.

Miks on teenuseid vaja?

Kõik küsitletud spetsialistid tõid välja, et raske ja sügava puudega laste **tugisikuteenust** on väga vaja, et toetada last ajal, mil vanemad on hõivatud tööga või kui lapsega on vaja käia rehabilitatsiooniteenustel, teraapiates ja huviringides. Tugisik toetab last ka koolis

või lasteaias ning sinna ja sealt koju jõudmisel ning abistab last kuni vanemate kojutulekuni. Vähem tõid vastajad välja vajadust kasutada tugisikut vanematele puhkuse andmiseks või lapse toetamisel iseseisvumise suunas, mingi kindla oskuse õppimisel ja puudulike vanemlike oskuste kompenseerimiseks. Üks vastaja leidis, et seda teenust on kasutatud ka olukordades, kus oleks palju otstarbekam kohandada keskkond lapsele sobivaks. Ka teised spetsialistid leidsid, et tihti nähakse tugisikuteenuses lahendust kõigile puudega laste probleemidele ning murede algpõhjused jäävad tähelepanuta.

Lapsehoiuteenuse vajadust peeti tugisikuteenusest üldiselt väiksemaks ja teenust lihtsamini kättesaadavaks. Teenuse osutajale esitatavad nõuded ning koolitus³ on samuti selgemad. Lapsehoiuteenust on vaja eeskätt vanematele puhkuse või meelelahutuse võimaldamiseks õhtuti, nädalavahetusel ja koolivaheajal ning pärast koolipäeva lõppu. Vanemad vajavad vaba aega ka selleks, et tegeleda pere teiste lastega või toetada paarisuhet. Koolivaheagadel oleks vaja lapsehoiudu kasutada praegusest lihtsamini, et vanem ei peaks kogu oma puhkust kulutama lapse eest hoolitsedes. Hoiuteenust vajavad ka lasteaiaaegalsed lapsed, kellel ei ole sobivat rühma. Tehti ettepanek algatada muudatus alushariduse seaduses, et tagada lasteaedadele puudega laste pealt lisarahastus. Praegu peeti puudega laste olukorda lasteaias isegi keerulisemaks kui koolis, kus saadakse erija tõhustatud toel olevate laste pealt raha. Lasteaedade jaoks sellist rahastusskeemi veel ei ole. Eraldi toodi välja lapsed, kes vajavad hoiuteenust oma tervisliku seisundi tõttu – nad ei saa osaleda kollektiivis ja on kodused või koduõppel.

³ nõuded lapsehoiuteenusele ja teenust vahetult osutavale isikule on välja toodud sotsiaalhoolekande seaduse § 45³ ja 45⁴.

Teenused ei ole alati kättesaadavad

Nii vanemad kui ka lasteaiad-koolid on teenustest ja nende saamise võimalustest teadlikumad kui varem. Spetsialistid aga mõõnsid, et siiski on täiendavat tugiteenust vajavaid lapsi, kelle vanemad ei ole teenusest kuulnudki.

Kuigi tänu ESFi rahastusele pakutakse tugiisiku- ja lapsehoiuteenust üsna suures mahus, on nõudlus praegu suurem kui pakumine: sobivaid tugiisikuid ei ole piisavalt ning see ei lase suurendada ka teenuse mahtu. Teenuse kättesaadavust aitaks vastajate arvates parandada pigem teenusele suunatud laste kompleksne ja põhjalikum hindamine, mis tooks välja täpsemad vajadused ning laseks toetada puudega lapse peret ka teistele samale sihtrühmale suunatud abinõudega, nt nagu psühholoogi teenus, kogemusnõustamine.

Vastajate sõnul on haridus- ja sotsiaalvaldkonna koostöö hädavajalik, et tagada raske ning sügava puudega lastele hariduse omandamiseks tarvilik abi. Näiteks kui lasteaedades ja koolides suurendatakse tugipersonali (sh palgatakse juurde õpetaja abisid või abiõpetajaid), võib see vähendada vajadust tugiisikuteenuse järele. Selliselt lähenedes saaks lasteaia ja koolis lisatuge vajavate laste teenusevajadust paindlikumalt katta. Praegu on lasteaedu ja koole, kus ühes rühmas või klassis on lapsi abistamas mitu tugiisikut, kuigi nende abivajaduse katmiseks pole teenust sellisena vaja, niisamuti on lapsi, kes vajavad lisaabi vaid mõnes tunnis.

Probleemid teenuse osutamisel

Intervjuueeritavad tõid välja järgmised tugiisiku- ja lapsehoiuteenusega seotud probleemid:

- Tugiisikuid ja lapsehoiidajaid, kes sobiksid või tahaksid raske ning sügava puudega lastele teenust osutada, ei ole piisavalt (üks põhjus on ka madal palk). Vanemad

peavad sageli ise lapsele sobiva isiku leidma.

- Tugiisiku roll ja ülesanded on hägused, kehtestatud nõuded ei ole täpsed.
- Enamik tugiisikuid töötab käsunduslepingu alusel, see ei taga neile puhkust ega muid sotsiaalseid garantiisid, nt ravikindlustust. Ilmselt on ka inimesi, kellele just selline leping sobib.
- Vanemate ja haridusasutuste ootused tugiisikuteenusele on kohati väga suured, samas on tugiisikute palk ja ettevalmistus tööks puudega lastega väike ega vasta seetõttu suurtele ootustele.
- Tallinnas peab teenuse saamiseks olema üldjuhul lapsele määratud puue. Kui teenust ei osutata vaid linna raha eest, on linnaosavalitsuses tarvis hinnata lapse abi- ja võimalik teenuste vajadus juhtumiplaanis, seejärel tuleb esitada SKAle teenuse taotlus. Alles siis hakkab teenusepakkuja otsima sobivat tugiisikut, kuid tema leidmine nõuab tugiisikute vähesuse tõttu aega. Seega tuleb peredel pikalt oodata ja isegi siis, kui teenuse vajadus on välja selgitatud ja väga suur, võib minna aega enne, kui laps saab teenust kasutada.
- Tuvastamata või keskmise puudega lapsele ei ole võimalik Tallinnas enamasti tugiisiku- või lapsehoiuteenust saada, see jätab niisugused lapsed vajaliku abita.
- Tugiisiku- ja lapsehoiuteenuse rahastusskeemis ei ole välja toodud kohalike omavalitsuste rahalist panust teenuse pakkumisel, see võimaldab panustada väga vähe või üldse mitte.
- Suure hooldusvajadusega laste jaoks napib sobivaid teenusekohti. Vaja oleks eraldi teenust, mis kataks nende laste hooldusvajaduse ja oleks kokkuvõttes nii riigile kui omavalitsustele ressursisäästlikum ja peredele mugavam.
- Haridusasutuste võimekus puudega lastega toime tulemisel on väga erinev. Põhjustena

toodi välja, et lasteaiarühmad ja klassid on liiga suured, õpetajate teadmised ja oskused puudega lastega toimetulekuks ei ole alati piisavad ning on õpetajaid, kes on läbi põlenud.

Ettepanekud teenuste arendamiseks

2018. aasta augustist edastab sotsiaalkindlustusamet koostöös sotsiaalministeeriumiga kohalikele omavalitsustele kord kuus isikustatud andmeid piirkonnas elavate puudega laste kohta. Kohalikud omavalitsused peaksid eelarvet planeerides aluseks võtma puudega laste arvu ja analüüsima, millist tuge ja teenuseid nad võiksid vajada. Omavalitsusi on jätkuvalt tarvis nõustada teemal, kuidas kasutada eesmärgipäraselt tasandus- ja toetusfondist eraldatavat raha raske ning sügava puudega laste sotsiaalteenusteks. Leida tuleb mõistlikud lahendused, mis samas on lapse ja tema pere jaoks parimad. Kui kohalik omavalitsus kavandab teenuseid läbimõeldult, on võimalik jätkata tugiisiku- ja lapsehoiuteenusega ka pärast ESFi projekti lõppu.

Spetsialistid tegid väga olulise ettepaneku: sotsiaal- ja haridusvaldkonna koostöös on vaja teenuse vajadust komplekssemalt ja

põhjalikumalt hinnata. Vajalikuks peeti veel tugiisikuteenuse vähendamist kooli tugiteenuste (sh õpetaja abi) kaudu ja perede toetamist ka teiste teenustega. Koolijärgsel ajal võiks rohkem kasutada pikapäevarühma vm sarnast teenust, mis vähendaks vajadust tugiisiku- ja hoiuteenuse järele. Niisamuti võiks olla vajaduse korral tagatud nende raske ja sügava puudega laste hoid, kes ei tule suvepuhkuse ajal üksinda kodus toime.

Sotsiaal- ja haridusvaldkonna koostöös tuleks tugiisikuteenuse vajadust põhjalikumalt hinnata, nõudlust selle järele aitaksid vähendada kooli tugiteenused ning pere toetamine teiste teenustega.

Tallinna sotsiaal- ja tervishoiuamet on moodustanud meeskonna probleemidega tegelemiseks ja puudega laste teenusvajaduse hindamiseks. Intervjuueritid spetsialistid töid välja, et kõik puudega lastega seonduv võikski käia selle meeskonna kaudu, sest nii oleks süsteem lastevanemate jaoks selgem. **S**

Viidatud allikad

- Arumetsa, K.** (2019). Raske ja sügava puudega lastele suunatud tugiteenused: teenuste vajadus, kättesaadavus ja probleemid teenuste osutamisel. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Eesti Puuetega Inimeste Koda** (2018). Puuetega inimeste eluolu Eestis. ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni täitmise variraport. Tallinn: Printon Trükikoda.
- Kallaste, E., Lang, A., Sõmer, M., Sandre, S., Anspal, S., Vainu, V.** (2017). Puudega laste perede toimetuleku ja vajaduste uuring. Tallinn: Turu-uuringute AS ja Eesti rakendus-uuringute keskus Centar.
- Lansdown, G.** (2014). Children with Disabilities. Kogumikus: Sabatello, M., Schulze, M. (toim). Human Rights and Disability Advocacy. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 97–112.
- Reichman, N., Corman, H., Nonaan, K.** (2008). Impact of Child Disability on the Family. Maternal and Child Health Journal, 12(6), 679–683.
- Smith, T. E. C., Gartin, B. C., Murdick, N. L., Hilton, A.** (2006). Families and Children with Special Needs. Professional and Family Partnership. New Jersey: Pearson Education.
- Sotsiaalkindlustusamet** (12.02.2019). Puudega laste tugiteenuseid on osutatud 16 miljoni euro eest. www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/uudised/puudega-laste-tugiteenuseid-osutatud-16-miljoni-euro-eest. (15.03.2019).

Võru linna sotsiaaltöö korralduse mured ja rõõmud

Eve Ilisson

sotsiaaltöösakonna juhataja, Võru linnavalitsus

Haldusreform Võru sotsiaaltöö korraldust ei puudutanud, kuid ka rahulikuma arenguga kaasneb pidev töö, et tagada lahendused, mis aitavad kohalike elanike vajadusi paremini täita. Võru sotsiaaltöötajad seisavad linnakodanike heaolu, tervise ja võimalikult iseseisva toimetuleku eest. Selle nimel töötades kasutatakse kõiki oskusi ja kogemusi ning lugu peetakse ka kolleegide heast nõuandest.

Kagu-Eesti üks tõmbekeskus, väike ja omaläoline Võru linn tähistas augustis 235. sünnipäeva. Lähimineviku suursündmusest – haldusreformist – jäime siin puutumata, sest linna pingutustest hoolimata ei leidunud omavalitsusi, kes oleksid tahtnud ja saanud Võruga liituda. Haldusreformi tähtsaim eesmärk oli suurendada omavalitsuste võimekust pakkuda avalikke teenuseid. Võrus saime jätkata oma senise sotsiaalsüsteemi arendamist, meil jäi seega ära suur töö, mida ühinenud omavalitsustel tuli teha uut süsteemi luues.

Võru linnas oli 2019. aasta 1. juuni seisuga 11 809 elanikku. Kahjuks on elanike arv juba aastaid pidevalt vähenenud. Kagu-Eestile iseloomulikult vananeb meilgi rahvastik, väheneb sündide ja kasvab surmade arv. Toon linna sotsiaalolukorra ilmestamiseks veel mõned numbrid: u 2750 linnaelanikul on puue, 150 neist on lapsed; toimetuleku-toetust saab keskmiselt 100 inimest kuus; registreeritud töötuid on 350 ringis.

Seega ei ole Võrus puudu sotsiaalsetest probleemidest ja tööd jagub kõigile sel alal

tegutsejatele. Õnneks on meil lisaks linnavalitsuse sotsiaaltöötajatele arvukalt mittetulundusühinguid, mis pakuvad vajalikke teenuseid ja on sotsiaaltöösakonna head koostööpartnerid. Oleme ammu aru saanud, et edasi viib vaid meeskonnatöö ning seetõttu oskame kuulata ja väärtustada ka kolleegide head nõu.

Meie tööjaotus ja argipäev

Linna sotsiaaltöösakonnas töötab üheksa ametnikku ja kolm muud töötajat. Ametnikud on osakonna juhataja ja tema asetäitja, kes vastutab eestkoste küsimuste eest ja korraldab linnale kuuluvate eluruumide komisjoni tööd; toetuste ala spetsialist; hooldusteema spetsialist; juhtumikorraldaja, kes tegeleb eestkoste küsimustega ja puuetega laste toetustega ning kolm lastekaitse spetsialisti. Osakonna alluvuses töötavad ka kaks tugisikut, kes osutavad teenust täiskasvanutele ning pilootprojekti „Noortegarantii tugisüsteemi arendamine ja testimine” juhtumikorraldaja. 2019. aasta alguses saime juurde ühe juhtumikorraldaja,

sest täiskasvanutele eestkoste seadmise vajadus on suurenenud märgatavalt.

Täiskasvanute tugisikud lisandusid osakonna koosseisu aasta alguses. Veebruaris lõppes meil kaheaastane edukas maakonnaülene projekt „Täiskasvanute tugisikuteenus kättesaadavuse parandamine Võrumaal”, mille toel said Võrus tugisikuteenust 50 inimest. Projekt tõestas teenuse vajalikkust ning linnavalitsus ja volikogu kiitsid heaks tugisikute töölevõtmise.

Argipäev on meil küllap samasugune nagu teisteski Eesti omavalitsustes. Iga päev võtame vastu ja nõustame linnakodanikke, abistame dokumentide vormistamisel, hindame abivajadust, kontrollime andmeid, teeme otsuseid toetuste määramise kohta, tegeleme eestkostetavate probleemidega, peame kirj vahetust hooldusasutuste ja kohtutega, väljastame parkimiskaarte ja kuulame kodanike muresid.

Lastekaitse, teenused ja toetused

Keerukas ja problemaatiline on lastekaitse valdkond. Võrus on praegu asendushooldusteenusel üheksa last, kuus neist elavad asenduskodus ja kolm hooldusperes. Järelhooldusteenusel on kaks noort.

Lastekaitse spetsialistidel on väga hea koostöö asenduskoduteenust pakkuva sihtasutusega Taheva Sanatoorium. Hea meel on meil tublidest hooldusperedest, kes pakuvad lastele turvalisust ja kodusoost. Lastekaitse muutub järjest keerulisemaks, nõudes töötajatelt mitmekülgeid teadmisi. Väga palju aega kulub kohtuvaidlustele. Järjest sagedamini peab lastekaitsetöötaja olema vahendajaks vanematele, kes ei suuda jagada ühist hooldusõigust. Hea, et riik on välja arendanud sotsiaalkindlustusameti lastekaitse osakonna, sealsed spetsialistid toetavad meid raskete juhtumite lahendamisel.

Teenuseid on nii lastega peredele kui ka täiskasvanud abivajajatele. 2007. aastal avati Võru linnavalitsuse hallatavana Nöörimaa Tugikodu, seal pakutakse varjupaiga-, kodu- ja isikliku abistaja teenust, valikus on ka tugisikuteenus lapsele, transpordi- ja võlanõustamisteenus. Tugikodu hoones osutatakse veel eluaseme teenust eakatele ja puuetega inimestele. Seal saab ka pesu pesta ja dušši kasutada. Varjupaigateenust saab Võrumaal ainult Võru linnas ja seetõttu teenindab Nöörimaa Tugikodu kogu maakonna elanikke ning vajaduse korral ka kaugemalt tulijaid. Koduteenust pakutakse praegu ligikaudu 80 Võru eakale ja puudega inimesele. Tugikodus tegeleb klientidega 25 töötajat, sh neli korrapidajat, kaks juhtumikorraldajat, seitse koduteenuse töötajat, kaheksa laste tugisikut ja tegevusjuhendaja.

Sel aastal avasime uue linnale kuuluva majutusüksuse, et tagada eluase toetust vajavatele üksikutele eakatele ja erivajadusega inimestele. Ajaloolise hoonel, mille uus nimi on Pargikodu, sai Võru linn enda omandisse riigilt. Seal tegutses kaua maa-ameti Võru büroo, väikest remonti oli siiski vaja. Linn tasus remondi eest, muretses sisustuse ja veebruaris oli avamine, üksus sai nime üle tee asuva Juudipargi järgi. Pargikodu esimesel korrusel on eluruumid kaheteistkümneme eakale, kes vajavad abi igapäevaeluga toimetulekuks. Hoonet haldav hooldustöötaja toetab ning abistab elanikke ja tagab nende turvalisuse.

Linnavalitsuse sotsiaaltöösakonna kasutada on kaks elektriautot ning pikemate sõitude jaoks sõiduauto Peugeot. Nöörimaa Tugikodu kasutab nelja elektriautot ja ühte väikebussi. Kui maapiirkonna sotsiaaltöötajatel on elektriautodele etteheiteid, siis linnaoludes on need meie jaoks asendamatud ja mõne väikese ebamugavuse suudame autodele andeks anda.

Oleme kogenud, et selge toetuste jaotus aitab jagada toetusi läbipaistvamalt. Võru

linnalt saavad elanikud taotleda järgmisi toetusi: sünni-, matuse-, elluastumis-, alaealise eestkostja toetus, hoolduspere vanema toetus, kinnipidamiskohast vabanenud isiku toetus, puudega isiku hooldamise korraldamise toetus, puudega lapse hooldamise toetus, toitlustamise toetus, koolieelses lasteasutuses muude kulude vanemate poolt kaetava osa toetus, ravimitoetus, prillitoetus, puudega isiku sotsiaalteenuste osutamise toetus, lastelaagri toetus, küttetoetus, huvitegevuse toetus, puudega lapse hooldusteenuse toetus ja muu toetus. Puudega lapse hoolduse toetuse määrad on meil ühed kõrgemad: puudega lapse vanemale maksame toetust 55 eurot kuus, raske puudega lapse vanemale 80 eurot kuus ja sügava puudega lapse vanemale 200 eurot kuus.

Koostöö tagab tulemuse

Rõõmu teeb meile heade koostööpartnerite rohkus. Linnas osutavad erihoolekandeteenuseid MTÜ Lõuna-Eesti Erihooldusteenuste Keskus ja selle allasutus – tegevuskeskus Mosaiik, MTÜ Võru Päevakeskuse Ühing ja MTÜ Toetuskeskus Meiela. Hea koostöö on meil ka Päästearmee Võru korpusega, päästearmeelastel on abivajajate jaoks supiköök, nad tegelevad ka vähenenud toimetulekuvõimega inimestega. Võrumaa Puuetega Inimeste Koja katuse all tegutsevad erinevad organisatsioonid, mis kõik pakuvad oma liikmetele abi ja sisustavad nende vaba aega. Ka Võru Pensionäride Päevakeskuse mitmekülgne tegevus kannab sotsiaalset sõnumit.

Juba 25 aastat on Võrus tegutsenud Võrumaa Lasterikaste Perede Ühing, uus juhtkond annab nende ettevõtmistele nüüd värsket hoogu.

Eesti Metodisti Kiriku Võru Kogudusega on linnal koostööprojekt, mille raames pakume suvel vähekindlustatud perede lastele kaks korda nädalas sooja sööki.

Juba mitu aastat on olnud meile toredaks partneriks MTÜ Koos Laste Heaks, nende kogutud annetusraha eest saab kaks korda aastas täiendada vähekindlustatud perede toidulauda. Väga tihedad koostöösidemed on meil toimetulekukoolina tegutseva Võru Järve Kooliga. Nimetamata ei saa jätta ka Töötukassa Võrumaa osakonda, Innove Rajaleidja keskust, Toidupanka, sotsiaalkindlustusametit ning Lõuna-Eesti Haiglat ja sealset õendusabikeskust. Head koostöösuhted on meil paljude Lõuna-Eesti hooldekodudega. Oma argipäevas ei kujuta me ettegi, et linnas ei töötaks abivalmilt kaks Võru piirkonna politseinikku, kaks noorsoopolitseinikku ja ohvriabitöötaja, kellele saame alati toetuda.

Järjest sagedamini peab lastekaitsetöötaja olema vahendajaks vanematele, kes ei suuda jagada ühist hooldusõigust.

Mitu kasulikku projekti

Argitoimetustele lisaks on meil käsil või algamas mitu projekti. Lisavõimalusi pakub näiteks osalus projektis „Puuetega inimeste eluasemete füüsiline kohandamine”. Selle esimeses voorus kohandasime üheksa puuetega inimeste kodu. Teises voorus on meil plaanis kohandada 14 eluaset.

Sel sügisel alustame koos Johannes Mihkelsoni Keskus MTÜga Euroopa Sotsiaalfondi toetusmeetme „Töölalast konkurentsivõimet suurendavad teenused” raames projekti „Töökoht igähele”, mis on mõeldud eelkõige noortele ja lastega kodus olnud vanematele.

Euroopa Sotsiaalfondi toetusmeetme „Tööturul osalemist toetavad hoolekandetegevused” raames on Kagu-Eestis algamas pilootprojekt „Sotsiaaltranspordi

arendamine”, mille juhtpartner on MTÜ Kagu Ühistranspordikeskus ja üks osapool Võru linn.

Euroopa Sotsiaalfondi toel osaleb Võru koos partneritega (sotsiaalministeeriumi ja MTÜ Kagu Ühistranspordikeskus) ka pilootprojektis „Sotsiaaltransporditeenuse korraldusmudelite testimine”, kus Võru- ja Põlvamaal uuritakse mitmeid transpordivõimalusi.

Võru lastekaitsetöötajad hindavad väga Tervise Arengu Instituudi rahastatavat vanemlusprogrammi „Imelised aastad”. Võru linn on osalenud selles mitu korda. Kaks uut õppegruppi alustavad sel sügisel ja järgmise aasta kevadel.

Võru sotsiaaltöötajad leiavad, et kohapeal sündinud projektid on kõige tulemuslikumad, sest neis on osatud arvesse võtta kohalikke olusid ning tegevusi kavandades saame oma panuse anda nii kohalikena kui ka eriala asjatundjatena. Heaks näiteks on täiskasvanute tugiisikuteenuse projekt. Seetõttu ootame põnevusega Võrumaa Arenduskeskuse ja maakondliku meeskonna ühistöös sündinud projekti „Vaimse tervise häiretega eakatele suunatud hoolekandeteenuste arendamine Võrumaal” tegevuste algust sel sügisel. Sihtrühmaks on dementsuse sündroomiga eakad ja nende lähedased.

Igapäeva- ja projektitöö on tihedalt seotud, nii loodame saada väärtuslikke kogemusi ja lisaväärtust. Tänu Euroopa Liidu toetustele on Eesti projektitöö maastik praegu väga kirju ja koostööpakkumisi on palju. Kaalume neid kõiki väga tõsiselt, et leida meile kõige sobivamad ja kasulikumad, sest projektidest peab meie linna abivajajate jaoks sündima midagi väärtuslikku.

Kust king pigistab?

Ühiskonna kiire muutumine toob kaasa uued probleemid, mille lahendamiseks ei ole meil sageli võimalusi ja napib ka teadmisi.

Muret teeb üha suurenev psüühikahäiretega inimeste arv, kelle keskmine vanus näitab alanemise märke. Sihtrühm on keerukas ja vajab eriteadmistega töötajaid.

Riiklikult rahastatavaid erihoolekandeteenuste kohti ei ole piisavalt ja suur osa kohaliku omavalitsuse eelarvest kulub asjaomaste teenuste eest tasumiseks. Lisandub juhtumeid, kus erivajadusega inimene on elanud aastaid oma kodus, pereringis ja omaksed on siiani suutnud teda toetada. Ühel hetkel ei suuda vanad vanemad oma erivajadusega pereliikme eest aga enam hoolt kanda ja nad vajavad meie abi. Enamasti ei ole need inimesed erihoolekandeteenuste järjekorras ja riiklikult rahastatavat kohta tuleb seega kaua oodata.

Linna eestkostel olevate inimeste arvu järsk kasv on põhjustanud palju keerulisi probleeme. Eestkoste arukaks korraldamiseks on vaja muudatusi seadustes. Ühtlustada tuleks ka juhiseid, mis näevad ette suhtlemise korda eestkostjate ja pankade vahel eestkostetavate rahaasju ajades.

Lõpetuseks

Väike Võru on muutunud viimastel aastatel järjest inimsõbralikumaks ja kaunimaks. Linnaruumis ehitatakse ja renoveeritakse palju, võrukestele püütakse kujundada igati head elukeskkonda. Inimsõbraliku linna üheks eelduseks on ka paindlikud ja heal tasemel avalikud teenused. Sotsiaalvaldkonna pakutavad lahendused on avalikest teenustest kahtlemata ühed kõige olulisemad.

Võru sotsiaaltöötajate argipäev möödub inimesi aidates ning selleks parimaid lahendusi otsides. Püüame iga päev kaitsta oma klientide huve ja seista nende heaolu eest. Samal ajal kohaneme kiiresti muutuva ühiskonna ja kaasnevate uute proovikividega. Kerge see ei ole!

Soovime oma ametivendadele üle Eesti edu ja õnnestumisi meie katsumusi pakkumas töös.

Jõelähtme – aja lugu elab siin

Pilleriin Kurg

lastekaitse- ja sotsiaaltööspsialist, Jõelähtme vallavalitsus

Jõelähtme valla sotsiaaltöö tegijad usuvad, et sotsiaaltöö on alati sotsiaaltöötaja nägu. Meeskonnas on nii pikaajalisi kui ka uusi töötajaid, keda kõiki iseloomustab üks omadus: nad soovivad teha oma tööd hästi ikka selleks, et vallaelanike elu oleks kergem. Kontoritöö kõrval liigutakse palju ringi ja suheldakse elanikega, sest vaid nii saab inimeste olukorrast ja eluolust selge ülevaate.

Jõelähtme vallas pärinevad vanimad jäljed inimasustusest kiviaja lõpuperioodist ning on seega u 5000 aastat vanad – just siin hariti üles esimesed põllud Eestimaal ning inimesed jäid põldude juurde paikseks. See toimus I aastatuhande teisel poolel eKr ning seda võib pidada paljude praeguste külade ajaloo alguseks. Seega on Jõelähtme vallal pikk ja tähendusrikas ajalugu ning eelmisel aastal sai vald konkursi korras omale ka pealkirjas toodud väärrika tunnuslause.

Jõelähtme vald arvudes

1. juuli seisuga oli Jõelähtme vallas 6503 elanikku. Suurim asula on Tallinna külje all asuv Loo alevik üle 2000 elanikuga. Kokku on vallas 2 alevikku, 34 küla ja 9 saart. Keskmise Jõelähtme valla elaniku kuusissetulek (1387 eurot) on üle Eesti (1234 eurot) ja veidi ka üle Harju (1375 eurot) keskmise. Statistikaameti andmebaasi järgi on vallas brutotulu saajaid 2881, üle 65aastaseid 947, kuni 19aastaseid 1587. Sotsiaalkindlustusametilt saadud andmetel elas Jõelähtme vallas märtsi seisuga 340 puudega inimest. Töötukassas registreeritud

töötuid on 124. Esimese kvartali lõpuks oleme toimetulekutoetust maksnud 19 perele.

Ühte ja kõige suuremat sotsiaalprobleemi Jõelähtme vallas välja tuua on keeruline. Vallas on igasuguste muredega inimesi. Kõige keerulisemad on juhtumid, mille keskmes on lapsed ja nende heaolu: lähisuhtevägivald, hooldusõiguse vaidlused, hooletusse jätmine, erivajadustega laste arengu toetamine ja vaimse tervise probleemidega lapsevanemad. Jõelähtme valla inimeste eripäraks võib pidada seda, et abi väga varvalt ei küsita isegi siis, kui seda ammu vaja oleks. Ometigi on abi käeulatuses.

Sotsiaaltöö meeskond

Inimesi nende muresed toetab Jõelähtme valla sotsiaaltöö meeskond, kuhu kuuluvad haridus-, kultuuri- ja sotsiaalosakonna juhataja Carmen Viherpuu, sotsiaalnõunik Kristiina Välba, sotsiaaltööspsialistid Liivi Vain ja Liis Koppel, lastekaitsepspsialist Rita Hanni, tugiisik Elen Kaur, koduhooldustöötaja Carmen Jõe ning lastekaitse- ja sotsiaaltööspsialist Pilleriin Kurg.

Ühelt poolt on meie meeskond (või siis naiskond) küllalt noor ja roheline – viis inimest

liitus meiega alles kahe viimase aasta jooksul. Sel aastal moodustati osakonna juurde kaks uut töökohta. Teisalt aga on tagatud väga väärtuslik ajaline järjepidevus: Liivi teeb Jõelähtme vallas sotsiaaltööd alates 1995. aastast, st professioni kujunemise algusaastatest Eestis. Värsked mõtted ja energia, erialateadmised ning pikk kogemus täiendavad teineteist ning moodustavad tugeva terviku.

Sotsiaalala spetsialistidele on Jõelähtme vallavalitsuses tagatud juriidiline tugi: tööl on tegusad juristid, kes aitavad koostada kirju ja dokumente ning osalevad ka raskete juhtumite lahendamises. Kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajatele, eriti lastekaitsetööd tegevatele spetsialistidele on juriidiline tugi teadupärast väga väärtuslik. Vallavalitsuses on tööl ka kaks autojuhti-haldurit, kelle üks tööülesanne on osutada sotsiaaltransporditeenust: valla erivajadusega lapsed ja noored viiakse koolidesse ning abivajajatega tehakse ka muid tellimussõite. Lisaks sotsiaaltöötajatele on osakonnas noorsootöö- ja spordispetsialist ning haridus- ja kultuurispetsialist, kes panustavad ennetustöösse oma vastutusvaldkonna arendamise kaudu. Vallavanem, sotsiaalvaldkonna eest vastutav abivallavanem ja kolleegid teistest osakondadest on toetavad ning innustavad kaasteelised.

Oleme seda meelt, et sotsiaaltöötaja suurel eelis on kohalike olude tundmine. Selleks et kaugemalt tööle käijad kohalikus taustsüsteemis orienteeruksid, kulub aega. Seetõttu peame oluliseks, et inimesed meie osakonnas püsiksid. Ja et nad jaksaksid tööd teha. Kui mõni kolleeg jääb tööpäeva lõpus kauemaks tööle, teeme nalja, et ära muretse, homme võib jälle tagasi tulla. Naljategemisele ja ühisüritustele lisaks oleme kaasanud ka superviisori, kes aitab meil grupisupervisiooni abil tõhustada koostööd ning ennetada läbipõlemist.

Sotsiaaltöö on alati sotsiaaltöötaja nägu. Seadused ja kohalikud õigusaktid,

ametijuhendid ja asutuse töökorraldus seavad küll raamid, kuid tähtsam osa tööst on iga töötaja enda otsustada ja vastutada. Meile on kokku sattunud inimesed, kes tahavad oma tööd teha hästi – ikka selleks, et vallaelanike elu oleks kergem, et murede puhul julgetaks meie poole pöörduda ja et leitaks ka toimivad lahendused. Sotsiaaltöö sisu kujundab kindlasti ka elukeskkond ja kogukond, võimalused ning vajadused, aga samas usume, et see kõik on natuke ka meie enda teha. Selge on see, et Jõelähtme vallas ei saa jääda kabinetti laua taha abivajajaid ootama – nad tuleb üles leida. Vallavalitsus oma tööruumidega asub valla suurematest keskustest eemal, seetõttu liiguvad sotsiaaltöötajad väga palju ringi ja suhtlevad inimestega. Teeme palju kodukülastusi: ühest küljest seetõttu, et elanikel on meie juurde raske pääseda, teisalt aga soovime saada inimeste olukorrast ja eluolust paremat ülevaadet.

Ilma koostöövõrgustikuta ei saa. Me teeme tihedat koostööd valla konstaabli, ohvriabi spetsialisti, koolide ja lasteaedade töötajate, arstide ja kogukonna esindajatega, olgu nendeks siis külvavanemad või vabatahtlikud nn sädeinimesed, samuti paljude teiste asutuste ja ametialade esindajatega, kelle panus on meie töös väga väärtuslik.

Teenused ja toetused

Sarnaselt kõigi teiste omavalitsustega täidame sotsiaalhoolekande seaduses ette nähtud ülesandeid ja korraldame kohustuslike sotsiaalteenuste osutamist. 1. juunist jõustunud Jõelähtme vallavolikogu määrusega „Sotsiaalhoolekandelise abi andmise kord Jõelähtme vallas” on sotsiaalteenuste taotlemine, menetlemine ja osutamine viidud ühtsetele alustele. Värske õigusakt kätkeb endas senistest iga üksikut sotsiaalteenust reguleerinud õigusaktist paremini seaduseandja põhimõtet: abi vajav inimene ei pea

teadma, mis teenust ta vajab või mida ta taotlemas peab, ta peab endast märku andma ja kaasa aitama. Meie, sotsiaaltöötajate, ülesanne on selgitada välja abivajadusele kõige paremini vastav sotsiaalteenus ning seda talle ka pakkuda. Jõelähtme vallavalitsus osutab koduteenust, täisealise isiku hooldust, tugiisikuteenust, isikliku abistaja teenust, sotsiaaltransporditeenust ja eluruumi tagamise teenust. Ülejäänud kohustuslikke sotsiaalteenuseid aitavad vallaelanikele pakkuda koostööpartnerid. Eespool nimetatutele lisaks võimaldame eri sihtrühmadele mitmesuguseid nõustamisteenuseid, teraapiaid ja muid toetavaid teenuseid.

01.02.2017–31.01.2019 viisime ESFi toel ellu projekti „Tööturul osalemist toetavate tugiisiku ja isikliku abistaja teenuste arendamine ja osutamine Kuusalu, Kose ja Jõelähtme vallas”. Projekti eesmärk oli tööealise erivajadustega inimese toimetuleku toetamine tööturule sisenemise või tööturul jätkamise võimekuse suurendamiseks. Kahe aasta jooksul osutati piirkonnas tugiisiku ja/ või isikliku abistaja teenust kuuekümnemale abivajajale. Projekti peame igati õnnestunuks ning tugiisikuteenuse jätkusuutlikuks osutamiseks loodi sel aastal vallavalitsuse juurde ka tugiisiku ametikoht.

Kasutame ära riigi pakutavaid võimalusi, et tagada Jõelähtme valla elanikele parim võimalik abi: koostöös päästeameti ja vallavalitsusega remontisime kodudes tuleohtlikud küttekolded ning elektrisüsteemid, ERFi toel kohandame juba teist aastat puuetega inimeste kodusid, katsetame noortegarantii tugisüsteemi rakendamist, koostame elanike tervise- ja heaoluprofiili.

Loomulikult jagame ka toiduabi, maksame toimetulekutoetust ja nii abivajadusest põhjustatud kui ka sissetulekust mittesõltuvaid kohalikke sotsiaaltoetusi. Toimetulekut soodustavaid sotsiaaltoetusi maksame

toimetulekuraskustes inimestele eelkõige tervise, eluaseme või lastega seotud kulude hüvitamiseks. Jõelähtme vallas ei sõltu perekonna sissetulekust sünnitoetus, lapsehoiu-teenuse toetus, ranitsatoetus, koolitoetus, medaliga ning põhi- või huvikooli kiitusega lõpetanu toetus, hooldajatoetus, jõulutoetus ja matusetoetus.

Kostivere alevikus arendame päevakeskust. Soovime seni peamiselt eakate seltsitegevuseks kasutatud hoonele anda uue sisu ja tähenduse. Päevakeskus peab kujunema kohaks, kuhu on oodatud kõik valla elanikud, kus saab erinevate tegevustega aega sisustada ning kus pakutakse toetavaid sotsiaal- ja kogukonnateenuseid. Eelkõige tahame arendada ja pakkuda hoolduskoormust vähendavaid ning kodukeskkonnas toimetulekut parandavaid sotsiaalteenuseid. Samuti soovime päevakeskuses pakkuda erihoolekandeteenuseid. Käsil on keskuse laiendamise projekteerimine ning remonditööd.

Juurdepääs teenustele

Jõelähtme vallas mõjutab sotsiaaltööd oluliselt Tallinna lähedus, mis teeb kättesaadavaks paljud eluks vajalikud teenused. Peamiselt hajaasustusega vallas on aga külasid, mille transpordiühendus pealinna või valla suuremate asulatega on piiratud, see raskendab juurdepääsu teenustele. Killustunud sotsiaalsüsteemis orienteeruda ei ole alati lihtne. Sotsiaaltöötajal on tähtis ülesanne seista abivajaja õiguste eest ja vahendada talle asjakohast abi õigel ajal. Tegutseme selle nimel, et Jõelähtme vallas ei jääks keegi keerulise asjaajamise või info vähesuse tõttu ilma vajalikust abist ning et sotsiaalhoolekanne oleks kättesaadav, õigeaegne, kvaliteetne ja võimalikult kodulähedane. **S**

Täna kolleege, kes artikli kirjutamisele kaasa aitasid!

Kunstiteraapia annab lapsele võimaluse väljendada end turvalisel viisil

Marika Ratnik

visuaalkunstiteraapia lektor, Tallinna Ülikool; kunsti- ja pereterapeut

Visuaalkunstiteraapia on üks loovteraapia alaliike kõrvuti muusika, tantsu- ja liikumis- ning draamaterapiaga. Kõige sagedamini rakendatakse lastele ja noortele suunatud kunstiteraapiat sotsiaalses rehabilitatsioonis, kuid kunstiterapeute kaasatakse järjest enam ka haridusasutuste ja kohalike omavalitsuste teenuseid osutavatesse meeskondadesse.

Artiklis on kasutatud visuaalkunstiteraapia asemel üldmõistet kunstiteraapia. Oma olemuselt on see psühhoterapeutiline ravi ja taastusravi (Rüütel 2017) ning tugineb kujutava kunsti eri tehnikate ja vahendite loimimisele tõendus põhiste terapeutiliste sekkumismeetoditega. Kunstiteraapia põhineb kolmiksuhtel: klient, terapeut ja kliendi kunstilooming. Viimane toimib Bat-Ori ja Garti (2019) järgi kliendi mõtete ja tunnete kogujana ning info vahendajana ehk nähtavaks muutjana ja suhtluse toetajana. Terapeut on seejuures kliendi turvaline ja empaatiline saatja.

Kunst kui loominguine eneseväljendus

Kunstiteraapias on integreeritud loomingu põhine ja sõnaline eneseväljendus. Viimase osatähtsus on teraapia eesmärgist, kliendi vanusest ja suutlikkusest eneseväljenduseks. Kui teraapias osaleb laps või nooruk, kel kõne puudub, saab tegevuse üles ehitada ainult

loominguilisele eneseväljendusele. See on üks kunstiteraapia eeliseid võrreldes verbaalsete lähenemistega. Kunstiline eneseväljendus on lapsele loomuo mane eneseväljenduse viis. Märkide ja sümbolite abil, olgu selleks siis tugeva pliiatsijoonega tehtud siksakid, mis võivad näida teravate hammastena, või suur, rõõmsate silmadega kollane päike, edastavad lapsed oma kogemusi olulistest suhetest, tegevustest, huvidest, väärtustest ning seni kogutud ja kogetud teadmistest.

Mida väiksem laps, seda mängulisem on teraapiaprotsess. Mõttelises ruumis, terapeudi ja lapse vahel, kus valmib lapse kunstilooming, saab toimuda sensomotoorne, sümboliline või lapse poolt juhendatud mäng (Piaget 1962). Kunstiterapeut Liebmanni (1986) järgi aitavad mäng ja mängulisus kaasa, et luua lapsega temast lähtuv turvaline abistamissuhe. Samuti võimaldab mäng lapsel kasutada reaalse elu probleemide ja uskumuste väljendamiseks verbaalset eneseväljendust toetavaid või asendavaid sümboleid.

Üldiselt ei ole loodu esteetiline väärtus kunstiteraapias oluline. Lapse ja noore jaoks võib olla loominguiliselt nauditav ning mänguline värviliste käejälgede tegemine või saviga plätserdamine koos selle erinevate olekute (märg/kuiv) uurimisega, ilma et ta jõuaks „valmis” tulemuseni. Kuid alati tuleb arvesse võtta, et mõne lapse jaoks on loomingu kunstiline väärtus tähtis. Siis on terapeut abistajaks tehniliste võtete omandamisel ja loominguilise tegevuse planeerimisel, et laps saavutaks soovitud tulemuse ja kogeks eduelamust (Kramer 1986).

Kunstiteraapias „kõnelevad” terapeudi jaoks lapse loominguilise käitumise jälgimine, kunstitöö vormilised küljed ja lapse reageeringud ning mõtted oma tööst rääkimisel. Nii muutub nähtavaks lapse:

- üldine vaimse arengu tase, mille kohta annavad teavet joonistuse sellised ealised iseärasused nagu pildi ülesehitus, sisu, vormid, värvid, kujundid ja nende detailid ning pildi ideestik
- kognitiivne areng, mille kohta annavad teavet lapse keskendumisvõime, mälu ja mõtlemisprotsessid ning võime oma tegutsemist kontrollida
- emotsionaalne areng ehk lapse suutlikkus iseseisvalt või terapeudi abiga oma tundeid korrastada, väljendada ja nimetada
- sotsiaalsed oskused, mis väljenduvad lapse ja tema kunstitöö ning lapse ja terapeudi vastastikusel suhtes ja suhtluses
- motoorika areng, mis väljendub kunstivahendite ja erinevate materjalide käsitlemisel suutlikkuses ja pildi vormilistes aspektides
- lapse suhtumine iseendasse ja talle olulistesse inimestesse ning igapäevaelu sündmuste tajumine.

Kunstiteraapias on võimalik kasutada mitmeid klientidega töötamise vorme: individuaal-, grüpi-, paaritöö (laps ja terapeut või laps-laps paar).

Ameerika 20. sajandi kunstnik Andy Warhol, kes põdes lapsena neuroloogilist liikumishäiret, jõudis kunstini seeläbi, et tema ema veendumuse kohaselt aitas loominguiline tegevus lapsel haigusega toime tulla ja väike Andy ümbritseti kunstivahenditega (fotokaamera, värvimisraamatud, ajakirjad, kunstiraamatud). Warholi enda arvates mõjutas see tema hilisemat kujunemist kunstnikuks.

Sekkumistasandid töös laste ja noorukitega

Loovterapeut ja Tallinna Ülikooli kunstiteraapiate professor Eha Rüütel (2017) on kirjeldanud viit mittehierarhilist loovteraapia sekkumistasandit, mis eristavad kunstiteraapia eesmäärke ja tööviise.

Psühhoterapeutilisel tasandil raketatakse erinevaid verbaalseid ehk sõnalisi (peegeldamine, restruktureerimine jne) ning mängulisi (rollimängud, lugude loomine ja illustreerimine, kujutlusmatkad, kangelasemeetod) terapeutilisi tehnikaid, et aidata lapsel muuta nähtavaks ja mõtestada tema muresid ja/või traumaatilisi kogemusi, mis võivad olla seotud pereliikmete, sõprade või koolisuhetega. Psühhoterapeutilisel tasandil tugevuste ja ressurside ning käitumisstrateegiade analüüsimisest on abi, kui laps tunneb, et ta ei suuda vastata temale oluliste täiskasvanute ootustele ja see muudab ta ebakindlaks ning tõrjuvaks. Siinkohal näide 14aastasest tütarlapselt, kelle suunas kunstiteraapiasse lastekaitsetöötaja, et toetada neiu emotsionaalset heaolu, mida mõjutas lahutanud vanemate vaenulikkus üksteise suhtes: valdavalt juhendatud (terapeut pakkus teema) kunstitööd aitasid neil väljendada oma mõtteid ja tundeid seoses vanemate pingeliste suhetega, kuid ka algkoolis

kogetud kiusamisega, millest ta seni ei olnud rääkinud. Tema hea kunstitehnikate tundmine toetas rahulolu valminud kunstitöödega, mis omakorda toetas tema enesekindlust ja isiklikest tugevustest teadlikumaks saamist.

Funktsionaalses kunstiteraapias tegeldakse erinevate funktsioonide toetamise ja oskuste arendamisega kunstipõhiste meetodite ja tehnikate abil. Näiteks laiendatakse autistlike joontega lapse loomingulise (julgus kasutada erinevaid kunstimaterjale, -vahendeid, -tehnikaid) ja sõnalise eneseväljenduse (julgus esitada küsimusi, kirjeldada kunstitööd) repertuaari. Kesksendumisraskustega lastele on abi struktureeritud loomingulisest keskkonnast ja ülesannetest. Kunstiprojekti elluviimine jaotatakse väikesteks visualiseeritud sammudeks, mis toetavad last idee juures püsimisel ja edenemise märkamisel. Näiteks viis Ayaszi (2018) oma uurimuses läbi 6,5aastase mõõduka intellektipuude ning aktiivsus- ja tähelepanuhäire diagnoosiga (ATH) tüdrukuga 25seansilise käitumusliku kunstiteraapia, mille tulemusena vähenesid tüdruku ATH sümptomid.

Kunstiterapeut on vajaduse korral koostööpartner ka lapsevanemale või õpetajale, jagades soovitusi, kuidas toetada lapse eri funktsioonide või sotsiaalsete oskuste arendamist – nii lisandub kunstiteraapiasse vanemat või õpetajat hariv ja juhendav aspekt. Näiteks võimaldas teadlik vanem kergete autistlike joontega lapsel osaleda koos sõbraga kunstiteraapias kogu õppeaasta jooksul. Üle nädala toimunud seansside eesmärk oli analüüsida laste koolisuhteid ning arendada nende koostööoskust, üksteise kuulamis- ja abistamisoskust. Selles protsessis olid alati lapsed kunstivahendite, -tehnikate ja teemade pakkujad. Terapeudi ülesanne oli üles ehitada seansside struktuur, mis toetaks eesmärkide saavutamist. Koostöös terapeutiga toimus nimetatud oskuste arendamine ka kodus.

Rekreatiivses ehk üldist toimetulekut taastavas ja toetavas kunstiteraapias on ühendatud heaolutunde toetamine ja loovuse virgutamine. Kunstiteraapia heaolu toetavat potentsiaali on otstarbekas kasutada haiglaravil viibivate lastega, kes seisavad silmitsi mitme psühholoogilise väljakutsega: võõras keskkond, vabaduse piiramine, usalduskriis vanemate ja laste vahel, ebamugavad protseduurid. Kunstiterapeut Rubin (2005) on öelnud, et kunst on haiglas viibivale lapsele kui „hea ravim” ja Councilli (2012) järgi toetab see laste enesehinnangut, autonoomiat ning sisendab lootust. Näiteks on Eesti Vähihaigete Laste Vanemate Liit koostöös Eesti Loovteraapiate Ühingu kunstiterapeutidega võimaldanud kunstiteraapiat vähihaigetele lastele. Björling jt (2019) kasutasid aga oma uuringus hinnanguvaba hetkele keskendumise ehk teadveloleku tehnikatega integreeritud 20minutilisi kunstiteraapilisi tegevusi 14–18aastastele peavalu all kannatavatele tütarlastele. See oli osa eklektilisest teraapiast, mida viisid ellu kunstiterapeutid. Tüdrukud väitsid, et kunstiteraapilised tegevused olid rahustavad; samuti väärtustati terapeutide hinnanguvaba suhtumist.

Sageli lõimitakse kunstiteraapias eri sekumistasandeid. Näiteks pakuti koolis **rekreatiiv-funktsionaalset grupikunstiteraapiat**, mida rahastas kohalik omavalitsus ning mille eesmärk oli I ja II klassi õpilaste sotsiaalsete oskuste arendamine koolisuhete toetamiseks. Kooli meeskonda mitte kuulunud kunstiterapeudi koostööpartnerid olid kooli tugispetsialistid. Väikestes rühmades (3–4 last) toimunud iganädalased kunstiteraapia seansid kavandati kindlate oskuste arendamiseks. Terapeut tegi loomingulise protsessi vaatlemisele tuginedes ka märkmeid laste tugevuste ja arendamist vajavate käitumuslike või isiksuslike asjaolude kohta, mida jagas konfidentsiaalsuse reegleid jälgides teiste tugispetsialistidega.

Palliatiivne kunstiteraapia pakub lohutust ja leevendust siis, kui lapse või nooruki elutee hakkab raske või kroonilise kuluga haiguse tagajärjel lõppema. Nii näiteks kirjeldavad Councill ja Ramsey (2019) oma artiklis 18 kuu pikkust palliatiivse kunstiteraapia tegevusi, milles osalesid 4aastane vähihaige poiss ja tema pereliikmed. Poisil oli ninaneelu kasvaja, mida ei õnnestunud ravida. Kunstiteraapia eesmärk oli pakkuda nii lapsele kui ka tema pereliikmetele psühhosotsiaalset toetust alates haiguse ilmsiks tulekust kuni lapse surmani.

Diagnostiline tasand on oma olemuselt kunstiteraapiline hindamine, et selgitada välja lapse tugevusi, arengupotentsiaali, stressiallikaid ja toimetuleku strateegiaid. Kogutud info toetab koos lapse ja vanematega või hoopis koos kohaliku omavalitsuse spetsialistidega kavandatava teraapiaprotsessi eesmärgistamist ning selle tulemuslikkuse hindamist. Kunstiterapeudid kasutavad selleks enamasti erisuguseid juhendatud joonistusi koos küsimustike ja testidega, mille kasutamiseks neil on luba ning väljaõpe. Juhendatud loominguiliste tegevuste abil on võimalik uurida lapse minapilti (inimese joonistamine), aga ka seda, kuidas ta tajub ennast peres (perepilt, kus pereliikmed on oma tavalistes tegevustes; perekonna skulptuur, mille loomiseks kasutatakse näiteks savist voolitavaid pereliikmete kujusid) või koolis (pilt koolipäevast). Välja saab selgitada ka lapse toimetulekuressursse (joonistus inimesest, kes võtab õunapuult õuna) või hinnata tema koostööoskust (paaristöö terapeudiga). Näiteks võib tuua ühe väga andeka ja analüüsiva 11aastase poisi hindamise protsessi, kelle vanematel oli raske mõista, miks tema koolisuhted eakaaslaste ja õpetajatega on keerulised. Paaristöö kunstiteraapias näitas, et tal oli raske aktsepteerida teise osalise (sel juhul terapeudi) ideid ühise kunstitöö puhul; samuti kippusid tema ideed tegutsemise käigus kiirelt muutuma nii, et algne projekt sai uue

sisu; loominguilist protsessi saatsid pidevad mitteteemakohased küsimused ja kui terapeut neile kohe vastuseid ei leidnud, andis noormees mõista, et tema on siiski targem. Kunstiteraapia käigus ilmnenuid lapse tugevuste ja/või eripära selgitamine koos tema tööde vaatlemisega (vorm ja sisu) aitas vanematel kooli muret paremini mõista. Kunstitööde kasutamine vanematele tagasiside andmiseks oli lapsega kooskõlastatud, sest lapselt peab alati küsima luba, et kunstitööd vanematega jagada ja/või pildistada.

Teraapia mitmekülgsed võimalused

Selles artiklis on esitatud ülevaade kunstiteraapia mitmekesistest võimalustest, tuginedes sekkumistasanditele. Eraldi tutvustamist vääriks ka perekonna kunstiteraapia ja vanemlaps diaadi kunstiteraapia, mille abil saab hinnata vanema ja lapse suhet ning kavandada teraapilisi sekkumisi selle tugevdamiseks. Kunstiteraapiast võib abi olla ka arengulise trauma (hooletusse jätmine, väärkohtlemine) või üheksordse traumakogemuse korral, mis on omaette teema.

Loodu esteetiline väärtus ei ole kunstiteraapias oluline.

Kunstiteraapiat terapeutilise sekkumisena võiksid lastekaitsetöötajad kaaluda, kui tegu on koolieelses või nooremas koolieas lapsega, kel võivad olla ka hariduslikud erivajadused. Näiteks võimaldas üks omavalitsus kümne aastase kunstiteraapia seitsmeaastasele kooliteed alustavale lapsele, et toetada tema julgust ja enesekindlust eneseväljendamisel. Lapse loominguilise tegutsemise jälgimine ja kunstitööde abil vestlemine näitas, et laps vajab kooliteed alustades tuge ka õppimisel

ja suhete loomisel ning lapsevanem sai selleks tagasiside ja soovitusel.

Kunstiteraapia võib kujundilise ja sümbolilise keele tõttu olla turvaline seksu-
mismeetod ka väärikoheldud/hooletusse
jäetud või traumakogemusega lastele (sh ka
vanemate lahutuse või koolikiusamise korral).
Kuid graafiline ja kujundiline eneseväljendus
võib pakkuda huvi ka ekspressiivsetele ja

mässulistele teismelistele.

Grupikunstiteraapia sobib ka näiteks
puudega laste vanematele, et pakkuda neile
emotsionaalset tuge ja turvalist keskkonda
personaalsete ning perekondlike ressursside
uurimiseks. Võimalusi on teisigi: miks mitte
luua kunstiteraapia rühmad lastekaitsetöo-
tajatele endile tööpinge leevendamiseks ja
loovuse ning huumori virgutamiseks. **S**

Juba üle kümne aasta on Tallinna Ülikoolis kunstiteraapiate eriala, kus üheks spetsialiseerumise suunaks on visuaalkunstiteraapia. Loe lähemalt www.tlu.ee/kunstiteraapiad.

Juhendatud joonistamist võiks kasutada kogemusega spetsialist, kes teab, kuidas kasutada joonistamist turvaliselt ning mis mõtteid või tundeid võib üks või teine juhend tekitada. Kunstiteraapiate eriala juures toimuvad igal aastal täienduskoolitused, kuhu on oodatud ka lastekaitsetöötajad; peale selle korraldatakse just lastekaitsetöötajatele mõeldud koolitusi, mille fookus on juhendatud joonistuste kasutamisel lastekaitsetöös. Infot koolituste kohta saab e-posti aadressil kadri.herde@tlu.ee.

Viidatud allikad

- Ayaz, H.** (2018). Art as Therapy with a Child with Attention Deficit/Hyperactivity Disorder – Comorbid Intellectual Disability: A Case Study. *Journal of Basic & Applied Sciences*, 14, 156–160.
- Bat-Or, M., Garti, D.** (2019). Art therapist's perceptions of the role of the art medium in the treatment of bereaved clients in art therapy. *Death Studies*, 43(3), 193–203. DOI: 10.1080/07481187.2018.1445138.
- Björling, E., A., Stevens, C., Singh, N., B.** (2019). Participatory Pilot of an Art-Based Mindfulness Intervention for Adolescent Girls With Headache. *Art Therapy*. DOI: 10.1080/07421656.2019.1609325.
- Councill, D. A.** (2012). Medical art therapy with children. Teoses: Malchiodi, C. (toim.) *Handbook of art therapy*. New York, NY: Guilford Press, 222–240.
- Councill, D. A., Ramsey, K.** (2019). Art Therapy as a Psychosocial Support in a Child's Palliative Care. *Journal of American Art Therapy Association*, 36, (1) 40–44.
- Kramer, E.** (1986). The art therapist's third hand: Reflections on art, art therapy, and society at large. *American Journal of Art Therapy*, 24, 71–86.
- Liebmann, M.** (1986). *Art Therapy for Groups: A Handbook of Themes, Games and Exercises*. Routledge.
- Piaget, J.** (1962). *Play, dreams, and imitation in childhood*. New York: Norton.
- Rubin, J. A.** (2005). *Child art therapy (25th edition)*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Rüütel, E.** (2017). Loovteraapia kontseptsioonist, rakendamisest ja tõendus põhiseusest. *Eesti Arst*, 96 (11), 661–668.

Üleilmne laste heaolukonverents Tartus

Dagmar Kutsar

TÜ ühiskonnateaduste instituudi dotsent

27.–29. augustini toimus Tartus Rahvusvahelise Laste Heaolu Indikaatorite Ühingu (ingl *International Society for Child Indicators* – ISCI) seitsmes konverents. Seda korraldas Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut.

Osalejaid oli 300 ringis üle kogu maailma, sh paljud Eesti teadlased ja lastega tegelevad praktikud. Mitmed Eesti kolleegid andsid konverentsi ka oma panuse. Näiteks korraldas sotsiaalkindlustusamet vestlusringi, et arutada rahvusvaheliste kolleegidega Lastemaja mudelit, statistikaamet esitles kogumikku „Laste heaolu rahvusvahelises vaates”, kus on autoriteks nii

ISCI võrgustiku tipptegijad kui ka meie omad autorid. Lisaks toimus 30. augustil Tallinnas Riigikogu Arenguseire Keskuse ettevõtmisel seminar lapsekeskse statistika arendamise vajalikkusest. Selle peasineja oli ISCI võrgustiku üks looja professor Asher Ben-Arich (Iisrael), kes tegi ülevaate laste heaolu näitajate teooriast ja rahvusvahelisest praktikast. Ettekandeid

- *Kõiki konverentsi peatekandeid saab järele vaadata konverentsi kodulehelt iscsi2019.org/key-note-speakers või veebilehelt [www.utv.ee/otsingusõnaga ISCI](http://www.utv.ee/otsingusõnaga-ISCI).*
- *Konverentsi programmi ja teeside raamatu leiab veebilehelt www.isci2019.org/conference-materials.*
- *Artiklite kogumikku „Laste subjektiivne heaolu kohalikus ja rahvusvahelises vaates” (toim. D. Kutsar ja K. Raid) saab e-väljaandena alla laadida statistikameti veebilehelt [www.stat.ee/rubriigist „Väljaanded”](http://www.stat.ee/rubriigist_„Väljaanded”).*
- *Arenguseire keskuse seminari „Laste heaolu indikaatorid” ettekannete slaidid on kättesaadavad veebilehel www.riigikogu.ee/arenguseire/laste-heaolu-indikaatorid.*

tegid veel ka statistikaameti, sotsiaalministeeriumi, Õiguskantsleri laste õiguste büroo ja Riigikogu Arenguseire Keskuse esindajad. Ettekannetele järgnes paneeldiskussioon laste keskse statistika süsteemi arendamisest Eestis.

Konverentsi peateemad

Konverentsil oli viis peateekannet, mis hõlmasid kõiki ISCI uurimis-, poliitika- ja praktikavaldkondi. Prof Asher Ben-Arieh (Israel) ja prof Ivar Frønes (Norra) analüüsisid lapse ja lapsepõlve käsitlusi ajas. Tänapäevaste lähenemistenii jõudes rääkisid nad lapsest kui tulevikule orienteeritud ning uuendustele avatud isikust, kes sotsialiseerumise protsessis on ka iseenast sotsialiseeriv subjekt. Oma ettekande lõpus küsisid esinejad: „Kas me tunnustame lapsepõlve kui ühiskonna innovaatilise allikat? Kas lapsepõlve käsitavad poliitikad toetavad seda kui innovaatilise energia kandjat?”

Teine peateekandja, prof Bong Joo Lee (Lõuna-Korea) tutvustas ISCI võrgustiku korraldatavat rahvusvahelist laste heaolu uurinut *Children's Worlds*, ilmestades ettekannet riikide võrdlusandmetega just käimasolevast andmekogumise voorust. Ta selgitas, milleks on vaja lastelt nende heaolu eri aspektide kohta küsida. Muu hulgas tõi ta veenva argumendina välja, et ülemaailmse õnnelikkuse aruande kohaselt on täiskasvanute hulgas rohkem õnnelikke inimesi rikkamates riikides, laste puhul aga sellist seaduspärasust ei ilmne. Prof Bong Joo Lee ettekandest tegi väga hea ülevaate Marju Himma elektroonses teadusuudiseid edastavas ajakirjas Novaator¹.

Konverentsi laste õiguste valdkonna ettekanded olid teooria, poliitika ja praktika seoste teemadel, nt tõenduspõhine poliitikakujundamine, laste osalusõigus, mitmese diskrimineerimise ja psühholoogilise heaolu seosed.

Laste õiguste seostest heaoluga rääkis konverentsi peateekandja prof Wouter Vandenhoe (Belgia), seades rõhu lapse parima huvi käsitlustele. Tema väitel ei saa lapse parimat huvi määratleda, kui lapsele ei anta võimalust oma arvamust avaldada ning lapse arvamust ei võeta arvesse. Lapse parim huvi on otseselt seotud üldiste inimõigustega ning asub hierarhiliselt teistest huvidest kõrgemal. Just lapsele võimaluste ja valikute andmise kaudu areneb lapse võimekus ja toimub täikasvanuks kasvamine.

Õigussüsteemiga vastuollu läinud laste heaolust seoses lapse õiguste ja õigussüsteemiga rääkis teine peateekandja prof Ton Liefgaard (Holland). Lapse õiguste teemasuund oli ISCI konverentside sarjas esimest korda ning pälvis kuulajate suure tähelepanu. Prof Liefgaard rõhutas, et igal lapsel peab olema ligipääs õigussüsteemile. Ka lapsel, kes on läinud õigussüsteemiga vastuollu, on sarnaselt teiste lastega õigus, et teada võetakse kuulda ning koheldakse õiglaselt.

Peateekandjad professorid Susann Fegter, Christine Hunner-Kreisel (Saksamaa) ja Tobia Fattore (Austraalia) tegid ülevaate kvalitatiivse uurimisviisi kasust ja värsketest analüüsitulemustest. Laste subjektiivse heaolu kvantitatiivse uurimise kõrvale ilmunud kvalitatiivne uurimisviis aitab lastelt kogutud andmeid paremini mõtestada. Näiteks küsides neilt heaolu kohta, saame küll teada, kui paljud lapsed on rahul oma eluga, kuid mida tähendab lapse jaoks heaolu, seda teab vaid tema ise, lähtudes oma kogemustest ja tähelepanekutest.

Selgub, et laste heaolu ei ole piiratud riigi piiriga, lapsed saavad olla õnnelikud igal pool. Olulised on hoopis lapse lähikonnas olevad inimesed ja suhted nendega.

¹ Himma, M., Allik, H.-L. Eesti laste heaolu mõjutab kõige enam oskus olla endaga rahul. Novaator, 28.08.2019, <https://novaator.err.ee/974429/uuring-eesti-laste-heaolu-mojutab-koige-enam-oskus-olla-endaga-rahul>.

Kaasav kool tekitab poleemikat

Eesti haridusvisioonis „Tark ja tegus Eesti 2035” räägitakse palju kaasavast koolist. Selle teema ümber on endiselt väga palju poleemikat, eriti tugisikute vähesuse ja keerulisemaks muutuva õhkkonna tõttu koolis.

Sharon Goldfeld (Austraalia) väitis oma ettekandes, et hariduslike erivajadustega (HEV) õpilaste arv ei ole suhteliselt kasvanud, küll aga toimuvad muudatused puuete levimuses liigi järgi. Näiteks on kasvanud kõnepuuetega ja emotsionaalsete probleemidega laste osatähtsus. Koos kaasautoritega leiab ta, et hariduse ja tervise valdkonna koostöö peab paranema ning kaasavas hariduses on vaja rohkem tähelepanu pöörata puudest põhjustatud laiematele mõjutustele.

Nigar Nasrullayeva rääkis kaasavast koolist Aserbaidžaanis, kus see on alles arenemisjärgus. Hariduses toimib veel meditsiiniline lähenemine HEV-õpilastele ja neid õpetatakse teistest eraldi. Esineja püstitas küsimuse, kas kaasava kooli poliitika järgib puudega lapse heaolu või vastuolu hoopis süveneb.

On-line sõprus

Kas *on-line* sõprus on samaväärne näost-näkkusõprusega, selle üle arutles oma ettekandes Colleen Poon Kanadast. Senistest uurimustest on teada, et sõbrad on heaolutunde loojaina laste ja noorte elus väga tähtsad, kuid kas ka *on-line* sõbrad? Näiteks need, kellega suheldakse tihedalt kordagi päriselt kohtumata? Kas *on-line* sõprus on sama väärtuslik kui näost-näkkusõprussuhted?

Briti Kolumbias uuriti 38 015 tavakooli last vanuses 12–19. Selgus, et noored, kel oli palju sõpru oma koolis või naabruskonnas, andsid kõrgemaid hinnanguid oma vaimsele tervisele ja olid tuleviku suhtes optimistlikumad kui olid need õpilased, kes suhtlesid nii *on-line* kui ka näost-näkkusõprussuhtedega. Kõige madalama vaimse tervise

hinnangu ja kehvemate tulevikuväljavaadetega olid aga noored, kel olid ainult *on-line* sõbrad. Viimaste seas oli rohkem ka neid, kes väitsid, et nende elus on palju stressi ja kes on või on olnud kiusatavad. Seega vajavad lapsed ja noored väga päriselu-sõpru, kellega nad saavad otse suhelda.

Teised sotsiaalvaldkonna teemad

Mitmed ettekanded olid seotud asenduskodu temaatikaga, nt sulandumine ühiskonda pärast asenduskodust lahkumist. Esinejad rõhutasid, kui oluline on asenduskodus elavate laste ettevalmistus iseseisvaks eluks. Väga tähtis on, et keegi aitaks iseseisvalt elama hakkaval noorel inimesel ühiskonda sulanduda. Kasuks tuleb varasem töökogemus (nt taskuraha teenimine väikesi töid tehes) ja abi on ka toetatavatest teenustest.

ÜRO lapse õiguste konventsiooni kohaselt ei tohiks lapsi vanematest eraldada, välja arvatud siis, kui see on lapse parimates huvides hädavajalik. Esinejad arutlesid sõna „hädavajalik” tähenduse üle. Milline on vanematest eraldamise ennetamisele suunatud teenuste kasu ja hinna vahekord? Millised on lapse eraldamise sotsiaalmajanduslikud jt tagajärjed perele, kogukonnale ja ühiskonnale? Räägiti ka laste riskikäitumisest ja riskidest laste elus (nt väärkohtlemine, kiusamine jne).

Omaette huvitav teemaring käsitles poliitika tungimist laste ellu. Äärmusliku näitena poliitilisest sekkumisest laste ellu rääkis professor Elizabeth Fernandez (Austraalia), kuidas aastatel 1930–1989 eraldati poliitilise otsusega aborigeeni peredest lapsed, et kasvatada nad eurooplasteks. Lastelt võeti võimalus kohtuda oma vanematega, neil polnud toetavaid lähedasi. Lapsepõlveta jäetud austraallased moodustavad nn varastatud põlvkonna, kes kogevad isegi hilis-täiskasvanu eas institutsioonis elatud elu negatiivset mõju oma tervisele ja heaolule. **S**

Kolmes omavalitsuses avati kogukondlikud ennetus- ja peretöökeskused

Septembris avasid ukсед kolm Perepesa, mis tegutsevad SA Lapse Heaolu Arengukeskuse eestvedamisel. Omavalitsustega sõlmitud koostöölepete alusel avati Perepesad Põltsamaa ja Türi vallas ning Viljandi linnas. Perepesadega püütakse kohalikul tasandil senisest paremini toetada lastega peresid, ennetada probleeme ja vaimse tervisega seotud muresid. Pesadesse oodatakse eeskätt lapseootel ja eelkooliealisi lapsi kasvatavaid peresid.

Perepesal on neli peamist ülesannet:

- olla kogukondlik kooskäimise koht väikeste laste vanematele
- olla professionaalne nõuandekeskus ennetustööks ja tagada abi õigel ajal
- korraldada multidistsiplinaarset võrgustikutööd
- hinnata kavakindlalt teenuste mõju ja kvaliteeti.

Ennetustööle ja terviklahendustele on Eestis peresid toetades seni liiga vähe tähelepanu pööratud. SA Lapse Heaolu Arengukeskus koondas parimad praktikad ja teenused, mis aitavad ennetada varase lapsea riske ja tõhustada vanemate toimetulekut. Perepesa nime all tegutsev keskus sarnaneb Põhjamaades levinud peremajadele, kuid arvesse on võetud Eesti iseärasusi ja kohalike omavalitsuste võimalusi.

Perepesa koondab kõiki peredele suunatud tegevusi. Meeskonda kuuluvad koordinaator, mängutoa juhendaja-lapsehoidja, psühholoog-nõustaja ja ämmaemand. Ämmaemand korraldab perekooli, teeb sündivatele beebidele koduviisi ja pakub rühmanõustamist.

Psühholoog-nõustaja hindab terviklikult pere abivajadust, nõustab ise või suunab vajaduse korral õige erialaspetsialisti juurde. Lapsehoidja hoolitseb avatud mängutoas toimetavate laste eest ja pakub hoiuteenust, kui vanem on hõivatud koolituse või nõustamisega. Soovi korral saavad vanemad jätta lapse ka lühiajalisele hoiule. Perepesa koordinaatoril on kandev roll, sest tema kaasab kogukonna ja paneb meeskonna toimima. Tööjõu- ja halduskulud katab omavalitsus. Tervishoiuteenuste eest tasub riik, sotsiaalteenuste eest omavalitsus, kuid kasutatakse ka era- ja projektipõhist rahastust. Omaosalust rakendatakse siis, kui soovitakse suurendada pere vastutust või kui nt külastatakse psühhooloogi, ilma et eelnevalt oleks vajadus hinnatud.

Perepesades tehtava töö tulemusel ootame, et tulevikus oleks lastel vähem vaimse tervise-, arengu- ja käitumisprobleeme; et vanemlikud oskused oleksid paremad ja stressi oleks kõigil vähem; et paraneks sotsiaalne kaasatus ning vanemate teadlikkus laste vajadustest; et teenused oleksid kodukohas kättesaadavad ja muresid märgataks varakult.

Mudeli katsetamise ja mõju hindamise järel oleme valmis Perepesade võrgustikku laiendama ka teistesse omavalitsustesse. Projektist huvitatud võivad julgesti ühendust võtta SA Lapse Heaolu Arengukeskuse meeskonnaga. Lisainfo: www.lapseheaolu.ee.

Mul on õigus informatsioonile
Mirell Viru, 10aastane

Mul on õigus kasvada vitsata
Nele Pintmann, 6aastane

Minul on õigus mõlemale vanemale
Greta Karulas, 9aastane

Minul on õigus olla erivajadustega
Lisbeth Olesk, 11aastane

Joonistused lasteombudsmani 2011. a võistluselt „Minul on õigus...“.